

**T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**EBÛ HAYYÂN EL-ENDELÛSÎ’NİN “İRTİŞÂFU’D-
DARAB MİN LİSÂNİ’L ARAB ADLI ESERİNDE
NAHİV İLMİNE AİT GÖRÜŞLERİ**

Doktora Tezi

HÜSEYİN DURSUN

İZMİR-2021

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

EBÛ HAYYÂN EL-ENDELÛSÎ'NİN “İRTİŞÂFU'D-
DARAB MİN LİSÂNİ'L ARAB ADLI ESERİNDE
NAHİV İLMİNE AİT GÖRÜŞLERİ

Doktora Tezi

HÜSEYİN DURSUN

DANIŞMAN: DR. ÖĞR. ÜYESİ İZZET MARANGOZOĞLU

İZMİR-2021

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “Ebu Hayyan El-Endelüsi'nin “İrtışafü'd-Darab min Lisani'l Arab Adlı Eserinde Nahiv İlmine Ait Görüşleri” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

07.12.2021

Hüseyin DURSUN

İmza

ÖZET

Doktora Tezi

EBÛ HAYYÂN EL-ENDELÛSÎ'NİN “İRTİŞÂFU'D-DARAB MİN LİSÂNİ'L ARAB ADLI ESERİNDE NAHİV İLMİNE AİT GÖRÜŞLERİ

Hüseyin DURSUN

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Bu çalışmada önemli Arap dilcisi Ebu Hayyan el-Endelûsî'nin (ö. 745/1344) nahiv ilmine dair görüşleri “İrtişâfu'd-Darab Min Lisani'l Arab” adlı eseri bağlamında ele alınmıştır. Ebu Hayyan sadece Arap diline değil, Türk diline dair katkılar sunan önemli bir âlimidir. Dile dair görüşlerini sunarken kendinden önceki dilcilerin söylediklerini olduğu gibi aktarmayıp gerektiğinde kendi görüşlerini ortaya koymaktan geri durmamıştır. Onun Arap dili sentaksı yani söz dizimine dair görüşleri özgündür. O, dilin sadece dilbilgisi kurallarına inhisar edilmeyeceğini ve dilin kullanımının da dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Zira dilin sınırlı sayıdaki kuralları dilin iletişim aracı olarak insanlar arasındaki bütün kullanımlarını şamil değildir.

Ebu Hayyan bu özgün eserinde Arap dilinin cümle yapısına dair hazf, takdim, tehir ve benzeri dil olgularını Arap dil ekollerinin görüşlerini de dikkate alarak ve bunları istişhatlarla tartışarak ortaya koymaktadır. Bu eserinde en çok Kur'ân-ı Kerim, Arap şiiri ve Arap kelamıyla istişhatta bulunmaktadır. Bu bağlamda kıyas yöntemine de başvurmuştur. Bazı durumlarda Türkçe ve Farsça gibi dillere aşina olması nedeniyle eserinde tüm diller için geçerli olabilecek görüşler dile getirmektedir. Ayrıca o, bu eserinde dil incelemelerine daha önceki Arap dilcilerin çalışmalarından farklı olarak biçim bilgisi yani öncelikle morfolojiyle başlamaktadır. Daha sonra sentaks konularına değinmektedir. Bu tutumu bile onun dil konusundaki yetkinliğini gözler önüne sermektedir.

Anahtar Kelimeler: Endülüs, Basra, Kufe, Nahiv, Masdar

ABSTRACT

Doctoral Thesis

**EBÛ HAYYÂN AL-ANDALUSI'S OPINIONS ON NAHIV SCIENCE IN THE
WORK TITLED "IRTISHAF AD-DARAB MIN LISAN AL-ARAB"**

Hüseyin DURSUN

İzmir Kâtip Çelebi University

Graduate School of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

In this study, the views of the important Arabic linguist Ebu Hayyan al-Endelusi (d. 745/1344) on the science of nahw are discussed in the context of his work "Irtishaf ad-Darab min Lisan al-Arab". Abu Hayyan is an important scholar who contributed not only to the Arabic language but also to the Turkish language. While presenting his views on language, he did not refrain from conveying what the linguists before him said as they were, and putting forth his own views when necessary, he did not hesitate to put forward his own views on the syntax of Arabic language which are unique and original. He emphasizes that the language should not be confined to grammatical rules only, and that the use of the language should also be taken into consideration. For the limited number of rules of language do not cover all uses of language as a means of communication between people.

In this original work, Abu Hayyan reveals the linguistic phenomena of the sentence structure of the Arabic language, such as hedonism, presentation, postponement, and similar language concepts, taking into account the views of Arabic language schools and discussing them with istishats. In this work, he mostly uses the Qur'an, Arabic poetry and Arabic theology. In this context, he also resorts to the method of comparison. In some cases, he expresses opinions that can be valid for all languages, due to his familiarity with languages such as Turkish and Persian. Also, in this work, he starts his language studies with morphology, that is, primarily morphology, unlike the works of previous Arab linguists. He then touches on syntax issues. Even this attitude reveals his competence in language.

Keywords: Andalusia, Basra, Kufa, Nahw, Masdar.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR	ix
ÖNSÖZ.....	x
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	1
II. KAPSAM-YÖNTEM	2
III. NAHİV İLMİNİN DOĞUŞU	2
IV. EBÛ HAYYÂN 'A KADAR YAPILAN NAHİV ÇALIŞMALARI	4
V. NAHİV EKOLLERİ.....	6
A. Basra Ekolü.....	6
B. Kûfe Ekolü	9
C. Bağdat Ekolü.....	10
D. Endülüs Ekolü.....	10
E. Mısır Ekolü	11
I. BÖLÜM	13
EBÛ HAYYÂN'IN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ.....	13
I. EBÛ HAYYÂN'IN HAYATI	13
A. Ailesi	13
B. Adı ve Doğumu	13
C. Doğum Yeri ve Çocukluğu	14
D. Tahsili.....	14
E. İlmî Yolculukları	15
F. Mezhebi.....	16

G. Vefatı.....	16
II. İLMİ VE EDEBİ KİŞİLİĞİ	16
A. Türk Dili İle İlgili Çalışmaları	17
B. Endülüs ve Mısır’da Öğrenim Hayatı	18
C. Hocaları	19
D. Talebeleri.....	20
E. Eserleri	21
II. BÖLÜM.....	25
EBÛ HAYYÂN’IN İRTİŞÂFU’D- DARAB MİN LİSÂNİ’L- ‘ARAB ADLI ESERİNDEKİ NAHİV İLMİNE AİT GÖRÜŞLERİ.....	25
I. EBÛ HAYYÂN’IN İRTİŞÂFU’D- DARAB MİN LİSÂNİ’L- ‘ARAB ADLI ESERİ	25
A. İrtişâfu’d-Darab min Lisâni’l-‘Arab’ın Yazılış Sebebi.....	26
B. Ebû Hayyân’ın İrtişâfu’d- Darab min Lisâni’l- ‘Arab Adlı Eserinin Kaynakları.....	27
II. EBÛ HAYYÂN’IN İSTİŞHÂD KAYNAKLARI	28
A. Kur’ân-ı Kerîm:	28
B. Hadîs-i Şerif.....	30
C. Arap Şiiri	31
1. Cahiliye Dönemi Şairleri	31
2. Muhadramûn	32
3. İslâmiyyûn.....	32
4. Müvelledûn	32
III. İRTİŞÂFU’D-DARAB MİN LİSÂNİ’L- ARAB ADLI ESERİNDE NAHİV İLMİNE AİT GÖRÜŞLERİ	33
A. İRTİŞÂFU’D-DARAB MİN LİSÂNİ’L-ARAB’DA İSİMLER.....	33
1. Nekra Ve Marife Babı.....	34
2. Özel İsim	34
3. Zamirler	35

4. İşaret İsimleri.....	38
5. Mevsuller.....	41
6. Mevsule Dönen Zamir	45
7. Merfu İsimler.....	45
7.1. Fail.....	45
7.2. Naibul Fail.....	46
7.3. Mübteda ve Haber	46
8. Kâne ve Kardeşleri.....	48
9. Ma Nafiye'nin İsmi.....	49
10. İnne ve Kardeşlerinin Haberi.....	51
11. Mansubât	53
11.1. Mef'ûlü Mutlak	53
11.2. Mef'ûlü'n Lieclihi	55
a) Masdar olarak Mef'ûlün lieclihi:	55
b) Harf-i Cerli Mef'ûlün lieclih	55
11.3. Mef'ulün fih	56
11.4. Mef'ulün Bih	57
11.5. Mef'ûlün Me'ah.....	59
11.6. Hâl	60
11.7. Temyiz	63
11.8. Nidâ.....	65
11.9. Terhim Münâdâ	65
11.10. Kasem	66
B. TEVÂBÎ'	74
1. Sıfat (Nât) Mevsûf (Men'ut)	74
2. Bedel	79
3. Atf-1 Beyân	87
4. Âtf-1 Nesak	90

5. Te'kîd	93
6. İştigâl.....	96
7. Nüdbe	101
8. İhtisâs	104
9. Mecerûrât	106
9.1. İzâfet	107
9.2. Car Mecerur ve Cer Harfleri.....	109
10. İstisnâ ve Müstesnâ	123
C. İRTİŞAFÜ'D-DARAB'DA FİLLER	126
1. İstiğase ve Taaccüb	126
2. Mukârebe Fiilleri	128
3. Ni'me ve Bi'se	130
D. İRTİŞAFÜ'D-DARAB'DA FİİLE BENZEYEN YAPILAR.....	132
1- İsm-i fâil.....	132
2. İsm-i mef'ûl.....	134
E. İRTİŞAFÜ'D-DARAB'DA HARFLER	134
1. Fiil-i Muzâriyi Nasb Eden Edatlar	134
2. Vav ve Fe.....	141
3. Meczum.....	145
4. Şart Edatlarını Elde Etme	151
5. Üzerlerinde İttifak Olunan Ve Bazı Hükümlerde İhtilaf Olunan Harfler	156
SONUÇ.....	178
KAYNAKÇA.....	181

KISALTMALAR

a.e.	: Aynı Eser
a.g.e	: Adı Geçen Eser
a.g.a	: Adı Geçen Ayet
a.g.m	: Adı Geçen Makale
a.g.s.	: Adı Geçen Sure
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Fak.	: Fakülte
Hz.	: Hazreti
h.	: Hicri
Nşr.	: Neşriyat
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi Vesellem
Sos. Bil. Enst.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Thk.	: Tahkik
Ty.	:Tarih Yok
Üniv.	: Üniversite
v.	: Vefat
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
Yay.	: Yayınları
Yük.	: Yüksek
y.y.	: Yüzyıl

ÖNSÖZ

Tarihi süreçte Arapların genel olarak yerleşik bir hayat sürmedikleri ve göçebe hayatı tercih ettiklerinden dolayı ilk dönemlerdeki bu yaşantıları ve tarihleri belli bir çerçeve içine alınıp kayıt altına alınamamıştır. Bu nedenle Arap filolojisine dair bilgiler cahiliye dönemdeki yaşantıyla başlamaktadır.

Araplar, kendi toplumları içerisinde dilleri her hangi bir değişime uğramadan önce düzgün konuşma kurallarına özen göstermişlerdir. Bu durum sonraki nesillerde de sürmüştür. Bu gelenek sebebiyle dilleri hakkında belli bir kural ve gramer oluşturma ihtiyacı duymamışlardır.

Sonraki dönemlerde İslamiyet'in yayılmasıyla Arap olmayanların bu yeni dinin kutsal kitabını ve hadisleri öğrenmek istemelerinden dolayı Arap lisanında da bir takım gelişmeler ortaya çıkmaya başlamıştır.

Kur'an'ı Kerim ve hadisleri Arap olmayan Müslümanların yanlış okumaları nedeniyle devrin âlimleri ve dil bilimcileri bu yanlışları önlemek için bu dilin kuralları açısından çalışmalar yürütmüşlerdir. Bu kapsamda ilk olarak Kur'an-ı Kerim'in harekelenmesi ve noktalanması çalışmalarına başlanmıştır. Arapçada ilk filolojik ve gramer çalışmalarının böyle başladığı söylenebilir.

Bu alanda ilk aklımıza gelen Ebu'l-Esved ed-Dueli'dir (ö.67-686). Onunla başlayan bu gramer çalışmaları çok kısa bir zaman dilimi içerisinde hız kazanmış ve bunun sonucunda da ekoller oluşmaya başlamış ve ilk olarak Kufe ve Basra ekolleri ortaya çıkmıştır. Zaman içinde yeni görüşler ve yeni ekoller bunlara eklenmiştir.

Ebû Hayyân yoğun süren ilmi çalışmalarının sonucu olarak ardından gelen nesillere birbirinden çok kıymetli eserler bırakmıştır. Bunların en bilineni hiç kuşkusuz *el-Bahrü'l-Muhît* adlı tefsiridir. Bu eseri de filolojik konular açısından son derece zengindir. Nitekim onun üzerinde bu alanda çeşitli çalışmalar yapılmıştır.

Ebû Hayyânın yazdığı birçok eser içinde gramer konularını ele aldığı *İrtıfa'ü'd-Darab min Lisâni'l-Arab* adlı eseri de önemli bir yere sahiptir. Ebu Hayyân bu eserinde özellikle dil bilimcileri ve ekollerin görüşlerini ele alarak nahvin bütün konularındaki fikir ve görüşlerini detaylı şekilde incelemiştir. Biz de eserin bu zenginliğini dikkatli bir şekilde Çalışmayı, giriş ve beş bölüm halinde planladık.

Birinci bölümde Ebû Hayyân'ın hayatı ve eserlerini; ikinci bölümde *İrtişafu'd-darab min lisâni'l-Arab* adlı eserini esas alarak nahiv ile ilgili görüşlerini; üçüncü bölümde isimleri; dördüncü bölümde fiilleri; beşinci bölümde ise harfleri ele aldık.

Bizi bu çalışmayı yapmaya sevk eden ve çalışmamızın tamamlanması sürecinde hiçbir manevi yardımı esirgemeyen başta Prof. Dr. Saffet Köse'ye, Prof. Dr. Sıddık Korkmaz'a, Doç. Dr. Mehmet Dirik'e, danışmanım Dr. Öğr. Üyesi İzzet Marangozolu'na, Dr. Öğr. Üyesi Eyup Akşit'e, Doç. Dr. Eldar Hasanoğlu'na sevgili eşime, oğlum Abdülkadir'e ve kızlarım Büşra ve Beyza'ya şükran ve minnet duygularımı arz ederim.

Hüseyin DURSUN

İzmir-2021

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Dil bilimi alanında özellikle de nahivle ilgili yapılan inceleme ve çalışmalarda ilk olduğunu iddia edemesek bile günümüze ulaşan ve zaman olarak diğer kaynaklardan daha önce kaleme alındığı bilinen Sîbeveyhi (ö. 180/796) tarafından yazılan el-Kitâb'ıdır.

Sîbeveyhi'den sonraki yıllarda nahiv alanında birçok eser kaleme alınmıştır. Sözüünü ettiğimiz bu eserden sonra en sistematik yapıda nahiv konularını tek tek ele alıp inceleyen Ebû Hayyân'ın *İrtişafü'd-Darab min Lisani'l-Arab* adlı eserinde görmekteyiz. Bu eser hakkında bizim çalışmamıza konu olan ve sistematik bir yapıda nahiv konularını inceleyip araştıran olmamıştır. Bu eserde genel olarak ekollerin ikisinin görüşlerinin daha çok ele alındığını ve Müellifin onların görüşlerine arasıra katıldığı görülmektedir.

Bu eser üzerinde nahivsel alanda günümüze kadar her hangi kapsamlı bir çalışmanın olmadığını ancak, incelememiz esnasında sadece birkaç dar çerçevede çalışmaların yapıldığını müşahade ettik. O çalışmalardan birisi, 1978'de Mısır'da Kahire Üniversitesi Dârul Ulûm Fakültesinden Mezid İsmail Nuaym, doktora tezi olarak bu eseri sarf, nahiv ve metodoloji yönünden incelemiştir. Bir diğeri de, Cafer Tayyar Doymaz'ın "*Ebû Hayyân el- Endelusi'nin Hayatı ve İrtişafü'd-Darab Min Lisani'l-Arab Adlı Eserinin Tahlili*" isimli Yüksek Lisans tezidir.

Ebû Hayyân'ın, *İrtişafü'd- Darab Min Lisani'l- Arab* adlı eserini merkeze koyan bu çalışmamızla, Arap nahvinin ilk doğuş ve sistemli bir yapıda kuruluş dönemine ve çok yakın bir çağa ait birbirlerinden önemli olarak gördüğümüz tartışma konularını ve bu ilmî inceleme ve çalışmanın sonucu olarak nahiv kurallarını da kapsayan yararlı bir araştırmayı hedefliyoruz.

II. KAPSAM-YÖNTEM

Çalışmamızda genel olarak nahivle ilgili kurallarla ilgili Ebû Hayyân'ın direk ismini söyleyerek ilgili kısımlardan alıntılar yapmakla birlikte konuyla ilgili kuralın dile getirilmesinde *İrtişafu'd-Darab Min Lisani'l-Arab*'tan alıntı yaparken Ebû Hayyân'ın ismini tekrar zikretme gereği duymadık.

Ebû Hayyân'ın arasına *İrtişafu'd- Darab Min Lisani'l-Arab*'ta uzun bir şekilde tartışmadan açıkladığı, nahiv ekolleri ve diğer dil bilimcileri arasında onun kendine ait fikirleri nahiv alanındaki asıl müracat edilmesi gereken kaynak eserleri delil göstererek belirtmeye çalışılmıştır.

III. NAHİV İLMİNİN DOĞUŞU

Arap dili, Sami dil grubundandır. Sami dilleri Hz. Nuh'un oğlu Sam'a nispetle istimal edilen adlandırmadır. Bu adı ilk olarak XVIII. yüzyılda Alman bilim adamlarından Schlozer'in kullandığı kabul edilir.¹

Cahiliyeden beri Arap kabilelerinin değişik lehçeler kullanıldığı bilinmektedir. Bununla birlikte İslam'ın zuhuruyla Kureyş lehçesi müşterek kullanılan lehçe olmuştur.²

Belirtmek gerekir ki Arapların İslam'ı kabul etmeden önceki yaşantıları ve tarihi hakkında yeterince bilgi ve belgeye sahip değiliz. Hiç kuşkusuz bunun ana nedeni Arapların tarihsel süreçte uzun yıllar boyunca yerleşik düzenden ziyade göçebe hayatını tercih edip yaşamalarından kaynaklanmaktadır.

Arapların kadim tarihleri ile ilgili bilgiler sınırlı olduğundan bu dile ait bilinenler cahiliye dönemi ekseninde ele alınmaktadır. Ancak Araplar'ın lisanlarına ve özellikle şiire büyük önem verdikleri bilinmektedir. Şiir ve şaire atfedilen önemden dolayı Cahiliye döneminde ünlü şairlere sahip Arap toplumu ümmi olduğu için şiirler sözlü olarak aktarılmaktaydı. Dolayısıyla o dönemde bu toplum yazılı bir kaynağa sahip değildi. İslam'ın zuhuru ile Arap dili dini bir mahiyet kazanmıştır. Öncelikle Kur'an-

¹ Enis Feriha, *Nazariyyât Fi'l-Luga* (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Lubnanî, 1981), 65.

² Corci Zeydan, *el-Elfazu'l-Arabiyye Ve'l-Felsefetu'l-Lugaviyye* (Beyrut: Matbaatu'l-Kiddis Georgios, 1886), 5.

1 Kerim'in anlaşılması ve yorumlanması için bu dilin kaidelerinin belirlenmesi ihtiyacı doğmuş; Arapların İslam fetihleriyle birlikte farklı milletlerle irtibatı nedeniyle dillerinde gramer hataları görülmeye başlanmıştır.

Lahn adı verilen bu gramer hataları sadece İslam'a yeni girmiş Arap olmayanlara has bir durum değildi. Hz. Peygamber bir hadisi bir sahabi yanlış söyleyince sohbette bulunanlara bakarak "arkadaşınıza doğru olanı gösteriniz, o yanlış söylemiştir" buyurması bu hataların İslam'ın ilk dönemlerinde bizzat Araplar arasında da görüldüğünü göstermektedir.³

Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde başlayan dildeki hatalar coğrafyaların genişlemesiyle de bir hayli fazlalaşmıştır. Araplarda yazıya geçirilmeyen konuşmaları, nesirleri ve şiirleri edebiyat olarak hep şifahi olarak devam etmiştir. Şiir ve edebiyat alanında tam bir zirvede olan o dönemde büyüyen ve çoğalan coğrafyalarla birlikte hitabette uzman olan insanlar bile konuşmalarında hatalar yapmaya başlamışlardır.

Nahiv ilminin ortaya çıkış sebeplerinden birisi de hiç kuşkusuz Kur'an'ın inzal olmasından sonraki dönemlerdir. Kur'an'ın nazil olmasıyla daha önceden Araplara has olan bu lisan çoğalan Müslümanlarla ortak kullanılan bir dil haline gelmiştir.

Dolayısıyla bu yeni dinle birlikte İslamiyeti kabul eden insanların Arap dilini hatasız öğrenebilmeleri ve özellikle de Kur'an'ı doğru okumaları için her devirde alimler bu anlamda eserler vermişler ve zengin bir literatür ortaya çıkmıştır.

Kaynaklardan nahiv ilminin kurucusu olarak Ebü'l-Esved ed-Düeli (ö. 67/ 686) zikredilir. Öğrencileri onun izinden giderek bu ilme hizmet etmişlerdir. Nasır b. Asım el-Leysi (ö. 89/707) bunlar arasındadır.⁴

Basra bölgesindeki dil âlimleri çalışmalarına büyük bir titizlikle devam ederek Basra dil ekolünü tesis etmişlerdir.

Arap dilinin büyük âlimlerinden olan Sibeveyh'in de hocası olan Halil b. Ahmed (ö.175/791) burada çalışmalar yapmıştır. Daha sonra da bu ilmin Kufe'ye ulaşmasını sağlamıştır.

³ İbn Cinnî, *el-Hasais*, thk. Muhammed Ali en-Neccar (Beyrut: Darul-Kutubi'l-Arabi, ty.), 2/8, 3/246.

⁴ Kenan Demirayak & M. Sadi Çöğenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar* (Erzurum: Atatürk Üniv. Fen. Edeb. Fak. Yay., 1994), 157.

Basra ve Kûfe ekolleri arasında meydana gelen fikir ayrılıklarından Bağdat ekolü doğmuştur. Daha sonraki süreçte burada yetişen öğrencilerin bir kısmı Kûfe diğer bir kısmı ise Basra ekolünün tesirinden kurtulamamışlardır.

İslam fetihlerinin devamıyla birlikte Emeviler döneminde İslam coğrafyasına katılan Endülüs'te ilmi açıdan yepyeni bir dönem başlamış ve burada da birçok âlim yetişmiştir. Endülüs dil âlimleri diğer ekollerden istifade ederek Endülüs ekolünü oluşturmuşlardır. Burada yetişen âlimlerin başında Ebû Hayyân gelmektedir. Ebû Hayyân daha sonraları Mısır'a giderek ilmi çalışmalarını burada devam ettirmiştir.

IV. EBÛ HAYYÂN 'A KADAR YAPILAN NAHİV ÇALIŞMALARI

Arap grameri, dil bilimcileri tarafından Nahiv ve Sarf olmak üzere iki ayrı dalda ele alınmıştır. Sarf, cümlelerde kelime yapılarını çekim vb. inceleyen ilim dalıdır. Nahiv ise cümle içerisindeki kelimelerin dizim kuralları yani sözdizimini ele alan ilim dalıdır. Arap gramerinin bu iki dalı başlangıçta bir iken daha sonraki yıllarda birbirlerinden tamamen ayrı bağımsız iki ilim dalı olmuşlardır.⁵

Nahiv, lügatte “bir şeye yaklaşmak, eğilim göstermek ve izinden gitmek” gibi anlamlara gelen نَحَا fiilinin mastarıdır. İsim olarak “taraf, yol, yön” anlamında kullanılmaktadır.⁶

İstilahî anlamda ise “Arap dili gramerin sözdizimi/sentaks kısmı”nı ifade eder. Arap dil âlimleri tarafından birçok nahiv tanımı yapılmıştır. Ünlü Arap dil âlimi İbn Cinnî (ö. 392/1001), nahvin istilahî tarifini “Tesniye, cemi, ismi tasğir, izâfet, nisbet, terkib vb. durumlarda i'râbı kullanarak Arap kelamının bir kısmına yönelmek şeklinde yapmıştır. Bunu yapmanın amacı, Arap olmayanların bunu öğrenerek, her ne kadar

⁵ Fuâd Hannâ Terzî, *Fî usûli'l-luga ve'n-nahv* (Beyrut: Dâru'l-Kutub, ty.), 92; Ayrıca bkz. Soner Gündüzöz, “Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1997), 283-300.

⁶ İbn Faris & İbn Zekerîyya Ahmed, *Mekâyisu'l-Luga*, thk. Abdusselâm Muhammed Harun (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979), 5/403; İbn Manzûr, Muhammed b. Mukerrem, *Lisanu'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebir-Haşim Muhammed eş-Şazeli (Kahire: Dâru'l-Meârif, ty.), 6/4371-4374; Ayrıca bkz. Mehmet Cevat Ergin, “Arap Nahvinin Doğuşu”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/2 (2005), 111-141.

aslen Arap olmasalar da, fasih bir dille Araplara katılmalarını sağlamaktır” şeklinde yapmıştır.⁷

Diğer dil âlimi es-Sekkâkî (ö. 626/1229) ise nahvi “Arap dilinde cümlelerin ögelerinin birleşmeleri hakkında bilgi sahibi olmaktır” şeklinde tanımlamıştır.⁸

Bu ilme nahiv adının ne zaman verildiği hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte zamanımıza kadar ulaşan az da olsa bir takım rivayetler vardır. Bunlardan en çok kabul göreni ise şu rivayettir:

Hız. Ali (ö. 40/661), kendi zamanında gramer alanında inceleme ve araştırmalar yapan Ebu'l-Esved ed-Düeli'ye (ö. 69/688) hitaben söylediği “أُنْحُ هذا النحو – Bu yönde ilerle” cümlesinde nahiv kelimesini kullanmış; böylece bu ilim, nahiv adıyla tanınmaya başlanmıştır.⁹

Nahiv, sözün doğrusunu veya yanlışını tespit etmede, terkiplerin analizinde ve maksadı muhataba sağlıklı bir biçimde anlatmada en önemli ihtiyaçtır. Nahiv, doğru bir iletişim kurabilmenin esasıdır. Bu derece öneme sahip olması nedeniyle dil ilimlerinin en ehemmiyetlisi olarak kabul edilmiştir.¹⁰

Nahiv alanındaki en önemli âlimlerden birisi hiç kuşkusuz el-Halil b. Ahmed'tir. Araştırma yaptığı konuların hudutlarını belli etmiş, ıstılahı kavramlarını hazır hale getirmiş ve hepsini sistematik bir hale getirmiştir. Bu sahada bilim dünyasına *Kitâbu'l-'Ayn* isimli kamusuyla *Kitâbu'l-cümel fin-nahv* adlı eserini takdim etmiştir.

Daha sonraki yıllarda ise *el-Muktedab* adlı kitabı ile el-Müberred'i görmekteyiz (ö.285/897). Yine Sibeveyh'in *el-Kitab* adlı eseri de nahiv ve sarf alanında yazılmış önemli bir eserdir.

Dil âlimleri nahiv kurallarını belli bir esasta ele alıp işlemekteydiler. Bu konuda kıyastan çok istifade etmişlerdir. Bu dil âlimlerinin her birisi alanlarında uzman yetenekli birçok öğrenci yetiştirmişlerdir.

⁷ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Beyrut: Alemu'l-Kutub, 1952), 1/34.

⁸ Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftahu'l-ulûm*, thk. Naim Zerkûr (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987), 75; Abdulazîz Abduh Ebû Abdillâh, *el-Ma'na ve'l-i'râb 'inde'n-nahviyyîn ve Nazariyyetu'l-'Âmil* (Trablus: Menşurâtu'l-Kitab, 1982), 1/22.

⁹ ez-Zeccâcî, *el-İdah fi İleli'n-Nahv*, thk. Mazin el-Mubarek (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1979), 89.

¹⁰ İbrahim Abdullâh Refide, *en-Nahv ve Kutubu't-Tefsir* (Trablus: Dâru'l-Cemahiriyye, 1990), 1/52.

V. NAHİV EKOLLERİ

Arap dilinin tesis edilmesi, klasik dil ve edebiyat gereçlerinin düzenlenmesi, yine ihtiyaca binaen filolojik ve lügat çalışmaları, Arap ve acem coğrafyası arasında bir hudut vazifesi gören Basra'da ortaya çıkmıştır. Bundan bir asır sonra ise Kûfe'de başlayıp üç yüz yıl kadar devam etmiştir.¹¹

Bundan sonra hicri üç ve dördüncü asırlarda Basra ve Kufe ekolleri esas alınarak iki ekolün ortak fikir ve görüşleri doğrultusunda Bağdat ekolüyle nahiv çalışmaları devam etmiştir.

Diğer yandan dil âlimlerinin her birisi kendi başlarına da ayrı ayrı çalışmalar yapmışlardır. Bu ilmi çalışmaların bir kısmı birbirine benzerken bir kısmı ise farklılık arz etmiştir. Bunun sonucu olarak da ekoller ortaya çıkmıştır. Aşağıda her bir ekol ayrı ayrı ele alınacaktır.

A. Basra Ekolü

Basra ekolü, Arap dilinin beşiğidir. Başka bir deyişle ilk olarak filolojik alandaki çalışmalar Basra'da yapılmış ve ilk Arap dilbilimcileri de Medine'de ilim tahsillerini yapmışlardır. İlk olarak bu şehirde dil çalışmalarının başlama sebeplerinin başında buranın yabancı kültürlerle bir arada olması ve Yunan felsefi akımlarının da burada bilinmesidir.

Basra ekolünün ilmi çalışmaları genel olarak sema' ve kıyas yöntemlerine dayanmaktadır. Bedevilerin buralara yakın çölde oturmaları ve Arapça dilini açık ve düzgün bir şekilde konuşmaları bu ekolü zirveye taşıyan sebeplerin başında gelmektedir. Basralı dil bilimcileri çok hassas bir şekilde bedevilerden duydukları bu bozulmamış kelimeleri kurallarına uygulamışlardır. Onların dilsel kullanımlarını merkeze alarak Arap dilinin kurallarını oluşturmuşlardır.¹²

Basra nahiv ekolünün ilk kurucusu, nahiv ilminin esas kurallarını belirlemiş olan Ebu'l-Esved ed-Düelî'dir.¹³ Bu ekolün ilk üstadı ünvanıyla birçok talebenin

¹¹ Şevkî Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye* (Kahire: Daru'l-Maarif, 1968), 20.

¹² Hulusi Kılıç, *DİA*, 5/118.

¹³ Bkz. İsmail Durmuş, "Nahiv", *DİA*, 32/304.

yetişmesine vesile olmuştur. Burada yetişen talebelerin en bilinenleri, Anbese b. Ma'dân ve Yahyâ b. Ma'mer'dir (ö. 129/746).

Ebü'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688) talebeleri de üstatları gibi bilgi ve sahalılarında uzman talebelerin yetişmeleri için gayret etmişlerdir. Anbese b. Ma'dân'ın öğrencilerinden Abdullah b. Ebû İshak el-Hadramî (ö.127/745) ile Ebû Amr Zebân b. el-Alâ dil eğitiminde ilk temayüz eden âlimler arasında sayılır.¹⁴

Ebü'l-Esved'in ve talebelerinin yoğun ve gayretli çalışmaları neticesinde bu alanda birbirinden kıymetli sarf ve nahiv alanında eserler yazılmıştır. Ne acıdır ki ilk yazılan eserlerin birçoğu zamanımıza ulaşmamış ya da henüz gün yüzüne çıkmamıştır.

Nahiv sahasında yazılmış ilk eserin Abdullah b. Ebû İshak'a ait olduğu bildirilmektedir. İsmi ve içeriği hakkında bilgi olmayan bu eser günümüze kadar ulaşmamıştır¹⁵

Ancak nahiv alanında kaleme alınmış ve isimleri belirlenmiş, zamanımıza ulaşmamış iki önemli eser, Abdullah b. Ebû İshak'ın öğrencisi İsa b. Ömer es-Sekafi'ye (ö.194/811) aittir. Onun, günümüze gelmiş iki eseri olan *Kitabu'l-Câmi'* ve *Kitabu'l-Mükemmel* sayesinde nahiv ilmi adım adım olgunluğa ulaşmıştır.¹⁶

İsa b. Ömer es-Sekafi'nin talebesi Halil b. Ahmed (ö. 175/791), lügat, nahiv, sarf alanındaki ilmi çalışmalara yön vermiş, Arap dilindeki ilk kamus olan *Kitabu'l-Ayn'*ı telif etmiştir. Onun bu çalışmalarıyla Arap dili bilimine yaklaşık bir asırlık zaman kazandırdığı bilinmektedir.¹⁷

Basra'da öne çıkan diğer bir ilim adamı da Yunus b. Habîb'tir. Bu ilim insanı nahve önemli ölçüde katkı sağlamış olup *Kitâbu'l-Emsâl* ve *Kitâbu'l-Lugat gibi* önemli eserler yazmıştır.¹⁸

Yeri gelmişken müellifimizin de ders halkalarında Sibeveyh künyesiyle bilinen, Ebû Bişr Amr b. Osman hakkında bilgi vermekte yarar olduğunu düşünmekteyiz.

¹⁴ Abdurrahman Fehmi, *Medresetu'l-Arab*, 34 İstanbul, 1868.

¹⁵ Nihad M. Çetin, "Arap (Edebiyat)", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (Ankara: TDV Yayınları), 3/296.

¹⁶ Çetin, Nihad M. , " Arap", *DİA*, ", 3/296.

¹⁷Çetin, Nihad M. , " Arap", *DİA*,", 3/296.

¹⁸ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 64.

(ö.180/796). Halil b. Ahmed'in de öğrencisi olan Sibeveyh'in *el-Kitâb* adlı eseri günümüze kadar ulaşmış olan ilk büyük nahiv kitabıdır.¹⁹

Sibeveyh'in yetiştirdiği öğrencilerden biri olan ve daha çok Ahfeş lakabıyla tanınan Ebül-Hasan Saîd b. Mes'ade (ö.215/830-831), hocasından sonra Basra nahiv ekolünün önemli simalarından birisi olmuştur. Onun *Kitâbu'l-Mekâyis fi'n-nahv* ve *Kitâbu'l-İştikâk* isimli iki kitabının olduğu bilinmekte olup bunlar da henüz gün yüzüne çıkmamıştır.²⁰

Yukarıda değindiğimiz üzere, Arapların nahiv alanındaki en kadim medresesi Basrada kurulmuştur.²¹ Basralı dil bilimcilerin titiz çalışmaları ile bu ekol oluşmuştur. Onlar, çalışmalarında özellikle sahrada bu dilin orijinal halini yaşatan bedevilerden duyduklarını kayda geçirmişlerdir. Böylece Arap dilinin kurallarını sağlam temeller üzerine inşa etmişlerdir.

Basra ekolüne mensup âlimlerin dil alanındaki katkıları takdir edilmiştir. Özellikle onların çöldeki bedevilerin bir kısmını şehirlere getirerek öğrencilere bozulmamış orijinal lisanı öğretmeleri Arap dil bilimine önemli katkılar sağlamıştır.²²

Bu dil bilimcileri bilgi aldıkları bedeviler konusunda da seçmeci davranmışlardır. Onları belli bir süzgeçten geçirdikten sonra itibara almak suretiyle dildeki fesahatin korunması konusunda büyük çaba sarf etmişlerdir. Bu gayretler neticesinde dil ile ilgili sistematik eserler kaleme alınmıştır. Bu yönde önemli çabaları olan âlimler arasında Abdullah b. Ebî İshâk Zeyd b. Hâris ez-Ziyâdî el-Hadramî (ö. 117/735), Abdurrahman b. Hürmüz (173/789) ve İsa b.Ömer es-Sekafi (ö.149/765) gelmektedir.²³

¹⁹ İsmail Durmuş, “*Nahiv*”, *DİA*, 32/ 301.

²⁰ İbnü'l-Enbarî, Ebu'l-Berekat Kemaluddin Abdurrahman b. Muhammed, *Nüzhetü'l-Elibbâ' fi Tabakati'l-Üdebâ'* (Bağdad: yy., 1959), s.133.

²¹ Nahiv ilminin kuruluşu ve gerekli malzemenin derlenmesi hicri birinci yüzyılda Basra'da başlamış ikinci yüzyılda Kûfe'ye taşınmıştır. İlk nahiv medresesi Basra Medresesi'dir. Burası sağlam temellerin atıldığı ve en büyük nahiv âlimlerinin yetiştiği yerdir.

²² Mehmet Cevat Ergin, *el-'Ukberî ve el-Lubâb fi 'ileli'l-binâ'i ve'l- i'râb'* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 9.

²³ Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm* (Kahire: Mektebetu'l –Usra, 1997), 314-316.

B. Kûfe Ekolü

Başlangıçta Basralı dil âlimlerden ders almış öğrenciler daha sonraki yıllarda müstakil bir ekol oluşturmuşlardır. Nahivle ilgili çalışmaları ilk olarak Basra ekolü başlatsa da onu belirli bir sistematik yapıya Kufeli âlimler kavuşturmuşlardır.

Arap diline ilişkin gayret ve çabalar, Basra'da başlatılmasından yaklaşık bir asır sonra Kûfe'de büyüyüp yaygınlaşarak devam etmiştir. Nahiv ve sarf çalışmaları başlamadan önce Kûfe'de kıraat ve dil konusunda gerekli unsurların rivayeti üzerine çalışmalar yapılıyordu. Bunun için bu iki merkezde sürekli olarak bir iletişim söz konusu olmuştur. Bu durumun bir göstergesi olarak Mu'âz el-Herrâ (ö. 187/803) ve Ruâsi gibi Basralı âlimlerin Kûfe'ye, Kisâî (189/804) ve Ferrâ (ö. 207/822) gibi Kûfelilerin ise Basra'ya seyahat yaptıkları bilinmektedir.²⁴

Bu ekolün âlimleri başlangıçta çok fazla seslerini duyuramamışlar ise de zamanla burada da eser veren dil âlimleri ortaya çıkmıştır. Bu ekolde ilk akla gelen isim Ebu Ca'fer Muhammed b. Hasen b. Ebi Sare er-Ru'asi'dir (ö.175/791). Bu dil âlimiyle birlikte Kufe dil ekolü filolojik alanda merkez konumunda olma yolunda bir hayli mesafe kat etmiştir. Adı geçen âlimin öğrencisi olan el- Kisâî (ö.189/804) Kufe medresesinin ilk öncülerindedir.

Daha sonraki zaman diliminde bu dayanışmanın yerini rekabet almıştır. Başlangıçta her iki ekolün âlimleri arasında fikir mübadelesi olmuş; iki ekolün görüş ve düşüncelerinde net bir duruş ortaya çıkmıştır. Basralılar işitmeye (*semâ'a*) öncelik verirken Kûfeliler kıyasa önem vermişlerdir. Ebü'l-Berekât el-Enbârî (ö.577/ 1181) de bir eser kaleme alarak her iki ekolün fikir ayrılıklarının yüzün üstünde olduğunu ortaya koymuştur.

Kûfe dil mektebi ileri gelenlerinden birisi de Sa'leb'dir (v. 291/904). Zamanla her iki ekol arasında devam eden fikri ayrılıkların yerini uzlaşma ve dayanışma almış ve daha sonra ise bu iki ekole Bağdat ekolü de eklenmiştir.

²⁴ Mehdi el-Mahzumî, *Medresetu'l-Kûfe ve Menhecuhâ fi Dirâseti'n-Nahvi Ve'l-Luga* (Kahire: Mektebetu ve Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1958), 21.

C. Bağdat Ekolü

Bağdat ekolünün oluşmasında Abbasi devletinin önemli bir etkisi vardır. Çünkü devletin başkentini Bağdat olarak belirlemesinden sonra şehir tam bir ilim merkezi olma yönünde hızlı bir mesafe katetmiştir. Diğer yandan yukarıdaki diğer iki ekol etki ve tesirini de yitirince nahiv ve ilim alanında bu yeni ekol söz sahibi olmuştur. Diğer iki ekolde ilmi çalışmalarını sürdüren âlimlerin önemli bir kısmı bu yeni merkeze geldiklerinde aralarında süren fikri ayrılıklar bir süre sonra ortadan kaybolmuştur. Basra ve Kûfe ekolünün öncü âlimlerinden olan el-Müberred (ö.285/897) ve Sa'leb de ilmi çalışmalarını bu yeni merkeze taşımışlardır. Ancak her iki âlim de kendi mekteplerine son derece bağlı oldukları için aralarındaki taassup ölçüsüne varabilecek derecedeki düşünceler devam etmiştir.²⁵

Bağdat ekolünün öncüleri fikir olarak daha çok Kûfe ekolüne yakın olmalarıyla bilinmişlerdir. Bu âlimler arasında İbn Keysân (ö.337/912), Ebû Ali el-Fârisî (ö.377/987) ve ez-Zeccâc (ö. 337/948) gelmektedir.

D. Endülüs Ekolü

Emevilerin 711 yılında fethettikleri Endülüs, hızlı bir gelişim göstermiştir. Bu bölge doğuya uzak olduğu için buradan ilim için doğuya çok sayıda talebe hicret etmiştir. Özellikle ilim tahsili için doğudaki ilim merkezlerine giden öğrencilerin Endülüs'e dönmeleriyle bölge bir zenginlik kazanmıştır. Buraya dönen ilim talebelerine her türlü imkânı sağlanması, Endülüs'ün ilim merkezi olmasını kolaylaştırmıştır.

Endülüs'te ilk nahiv çalışmaları Kur'an-ı Kerim'i hatasız okuyabilmek için amacıyla başlamıştır. Bu bağlamda buraya mensup dil alimleri talebelerine farklı kıraat uygulamalarını gösteriyor ve onlara hatasız okuyabilmeleri için ellerinden gelen gayreti gösteriyorlardı²⁶. Bunun yanında her biri alanında yetişmiş âlimlerin de

²⁵ Mahmud Muhammed Husni, *el-Medresetü'l-Bağdadiye Fi Tarihi'n-Nahvi'l-Arabî* (Beyrut: Müessesetü'r-risale, Daru Ammâr, 1986), 112.

²⁶ Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, 288.

dünyanın değişik yerlerinden bölgeye hicretleri de bilimsel çalışmaları üst seviyeye taşımış ve Endülüs ekolünün gelişmesine katkı yapmıştır.²⁷

Buradaki ilim medreselerinde Sibeveyh'in *el-Kitâb* adlı eseri çok önemli bir yere sahiptir. İbn Harûf en-Nahvî (v. 609/1212) ve İbn Mâlik et- Tâî (ö. 672/1274) bu ekolün öncülerindendir. Ebû Hayyân burada göze çarpan âlimlerden olsa da Mısır'a hicretiyle Mısır ekolüne hizmet etmiştir.

Diğer yandan bazı kaynaklarda ismi Efuşnîk (ö. 307/920)²⁸ olarak da yer alan İfşîn'in Endülüs'e hicret etmesiyle bu ekolün başlayıp yaklaşık olarak hicri dördüncü yüzyılın ortalarına kadar devam ettiği bilinmektedir. Endülüs'te Basra dil ekolünün etkisi bu âlimle başlamıştır.

Makkarî ve Lutfi Abdülbedî' ise Endülüs nahvinin zirve yaptığı, buradaki gramer hocalarının doğudaki dil bilimcilerin önüne geçtiği yedinci yüzyılın ilk dönemini Endülüs nahvinin bağımsızlaştığı bir dönem olarak kabul ederler. Hicri beşinci yüzyılda ortaya çıkmış, altıncı yüzyılda gelişmiş ve yedinci yüzyılda ise diğer ekollerden farklı hale gelmiş Endülüs dil ekolünün ne zaman ve hangi dönemde meydana çıktığı ve müstakil bir ekol haline geldiği hususunda araştırma yapanlar arasında tam olarak görüş birliği olmayıp aksine fikir ayrılıkları söz konusudur. Muhammed Tantavî'ye göre buradaki bağımsız çalışmaların meydana çıkışı hicri beşinci asır olarak nahiv tarihinde yerini almıştır.²⁹

E. Mısır Ekolü

Mısır nahiv çalışmalarına bir hayli erken dönemde buraya hicret eden Ebu'l Esved'in talebesi olan Abdurrahman b. Hürmüz ile başlamıştır. Nahiv ilmiyle ilgili ilk ciddi çalışma ise et-Temimi (ö.263/876) ile devam etmiştir. Buradaki çalışmalarda Memlûkluların da çok fazla katkısı olmuştur.

Mısır'ın Araplarca fethedilişinin ardından ilk ilmi çalışmalar Abdullah b. Amr b. el-Âs (öl.43/666) ile başlamaktadır. Mısırlı Müslümanlar, ona daha çok dini

²⁷ Halid Abdurrahim Abdullah, *el-Fikru'n-Nahvî İnde Nuhâti'l-Endelus* (Kahire: Mektebetu'l-Âdâb, 2014), 23.

²⁸ Muhammed et-Tantavî, *Neşetu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât* (Kahire: Dâru'l-Meârif, t.y.), 226.

²⁹ Abdulkadir Rahim el-Heytî, *Hasâisu'l-Mezhebi'l-Endelusî En-Nahvî Hilâle'l-Karni's-Sâbi'î'l-Hicri* (Bingazi: Menşûrâtu câmiati Karyunis, 1993), 55-57.

konulardaki problemlerini ileterek fetva vermesini istemişlerdir. Geniş bir hadis bilgisine sahip olan Abdullah b. Amr'a karşı bu ilgi giderek çoğalınca, Mısır'da onun etrafında halkalanmış bir talebe birliği meydana geldi. Bu çalışmalar, dini bilimlerde Mısır'daki ilk faaliyetler olarak görülmektedir.

İlk dönemlerde, Mısır'daki filolojik çalışmalarda Basra ve Kûfe ekollerine yönelik bir merakın ve meylin olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Basra ekolü Kûfe ekolüne nazaran daha fazla taraftar bulmuştur. Bu durumun ana sebebi ise Basralıların telif ettikleri kitapların hem çok olması hem de yaygınlığıdır. Çünkü sözünü ettiğimiz asırda Kûfelilerin görüşleri sema yoluyla yayılmakta ve nakiller arasında ihtilaflar oluşmakta idi.³⁰

Ebu Ali Ahmed b. Ca'fer, Mısır ekolünün ilk gramer eseri olan "*el-Muhezzeb*"i telif etmiştir. Bu eser Basralılarla Kûfelilerin fikri yönden ihtilaflarını anlatıldığı bu eserde en çok Basra ekolü methodilmiştir.³¹

³⁰ Ebu Muhammed b. el-Hasen ez-Zubeydi, *Tabakatu'n-Nahviyye ve'l-Lugaviyyin*, thk. Muhammed Ebul-Fadl İbrahim (Kahire: Matba'atu's-Se'ade, 1954), 233.

³¹ ez-Zubeydi, *Tabakatu'n-Nahviyye*, 234.

I. BÖLÜM

EBÛ HAYYÂN'IN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

I. EBÛ HAYYÂN'IN HAYATI

A. Ailesi

Ebû Hayyân'ın evli olduğu, Nüdar adında bir kızı ve Hayyân adında bir oğlunun olduğu dışında kaynaklarda aile hayatı ile ilgili detaylı bilgi bulunmamaktadır.³²

B. Adı ve Doğumu

Tefsir, kıraat, hadis, tarih ve lügat âlimi olan Ebû Hayyân'ın asıl adı Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî dir.³³ Ebû Hayyân 654/1256 yılı şevval ayının son günlerinde, Gırnata'ya bağlı Matahşariş denilen yerde dünyaya gelmiştir.³⁴

Ebû Hayyân, el-Endelüsî nisbesini Endülüslü olması; Gırnatî nisbesini Endülüs'ün büyük bir şehri olan ve aynı zamanda kendisinin doğup büyüdüğü yer olan Gırnata şehrinden olması nedeniyle almıştır. Ceyyânî nisbesi Orta Endülüs şehirlerinden biri olan Ceyyân şehri; el-Mısırî nisbesi sonradan ikamet ettiği Mısır, en-Nifzî nisbesi ise Nifze adındaki bir kabileye bağlı olması nedeniyle kendisine verilmiştir. Nifze kabilesi Kays b. Aylân b. Mudar b. Nizâr adlı bir kişinin neslinden

³² el-Makkari, *Nefhu't-Tib*, 2/541.

³³ Salâhuddin Halil bin Aybek es-Sâfedî, *A'yânu'l-'asr ve A'vânu'n-Nasr*, thk. Nebil Ebû Amse v.d. (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, 1998), 5/325.

³⁴ İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, 6/145.

olan göçmen bir kabiledir.³⁵ Şâfiî nisbesini ise sonradan girdiği Şâfiî mezhebi dolayısıyla almıştır.³⁶

C. Doğum Yeri ve Çocukluğu

Ebû Hayyân hayatının çocukluk ve gençlik dönemini doğum yeri olan Gırnata'da geçirmiştir³⁷ Ancak kaynaklarda çocukluk yılları ile ilgili ayrıntılı bilgiye rastlanmamaktadır.

Ebû Hayyân'ın yaşadığı dönemde Gırnata'nın sosyolojik olarak gerek inanç gerekse ilmi yönden bir hayli zengin olduğu göz önünde bulundurulduğunda müellifin nasıl bir ortam içinde çocukluk ve gençlik dönemini geçirdiği konusunda belli ölçüde kanaat sahibi olmak mümkündür³⁸.

D. Tahsili

Ebû Hayyân ilim tahsiline küçük yaşta başlamış ve kısa bir zaman dilimi içerisinde hocaları henüz hayatta iken talebelere ders vermeye başlamıştır.³⁹ İlk hocası Gırnata'daki Ebû Muhammed Abdülhak b. Abdurrahman b. Abdullah'tan Kur'an-ı Kerim ve kıraat dersleri almıştır.

Hayatının tamamını ilmi çalışmalara adayan Ebû Hayyân nahiv, lügat, tefsir, kıraat, hadis, tarih ve edebiyat gibi ilimleri, Endülüs'ten Irak'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada yaklaşık olarak 500 ayrı hocadan talim etmiş ve kendi döneminin en önde gelen âlimlerinden biri olmuştur.⁴⁰ Özellikle Arap dili sahasında öne çıkmış ve bu alanda meşhur olmuştur. Nitekim kendisine verilen “Şeyhu'n-Nuhât”, “İmâmu'n-Nuhât” “Sîbeveyhi'z-zemân”, “İmâmu'n-Nahv”, “Lisânu'l-Arab”, “Huccetu'l-Arab”,

³⁵ İbn Hacer Şihâbuddin Ahmed el-Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine Fi A'yâni'l-Mîeti's-Sâmine*, thk. Muhammed Seyyid Câdu'l-Hak (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Hadise, t.y.), 5/74.

³⁶ Cemâluddin Ebi'l-Mehâsin Yusuf İbn Tağriberdî el-Atabekî, *en-Nucûmu'z-Zâhira fî Mulûki Mısr ve'l-Kahire*, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1992), 10/91.

³⁷ Ahmed b. Muhammed el-Makkari, *Nefhu't-Tib*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Daru Sadır, 1968), 2/580.

³⁸ W. Barthold & M. Fuad Köprülü, *İslam Medeniyeti Tarihi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984), 132, 135, 143.

³⁹ el-Makkari, *Nefhu't-Tib*, 2/540; İbnu'l-İmâd, *Şerezatü'z-Zehab*, 6/145.

⁴⁰ Bkz. el-Makkari, *Nefhu't-Tib*, 2/552, 560.

“Şeyhu’l-Arabiyyeti ve’l-Edeb”, gibi lakaplar onun nahivde ne kadar yetkin olduğunun açık göstergelerindedir.⁴¹

Arap dilinden başka Türkçe, Farsça, Habesçe ve Busmûr⁴² lisanı ile ilgilenen Ebû Hayyân bu dillerle ilgili birçok eser telif etmiştir.

İskenderiye’de Abdunnasır b. Ali b. Yahya el-Meryuti, Abdulvahhab b. Hasan’dan; Mekke-i Mükerrreme’de Ebu’l-Hasan Ali b. Salih el-Ceseni’den ve diğer tanınmış hocalardan kıraat, fıkıh, hadis ve nahiv derslerini okumuştur.

Ebû Hayyân ilim yolculuğunu tamamladıktan sonra yeniden Mısır’a dönmüş, Kahire’deki Mansuriyye Medresesinde öğrenci yetiştirmeye başlamıştır. Aynı zaman diliminde hocası İbnu’n-Nehhâs’ın gramer derslerine devam etmiştir. Bu sırada hocası vefat edince (698-1289) onun yerine geçerek öğrenciler yetiştirmiştir.⁴³

E. İlmî Yolculukları

Ebû Hayyân ilim yolculuğu için 679 veya 680/1281 yılında Gırnatadan ayrılarak kuzey Afrika’ya geçmiştir. Malika, Tunus, Mekke gibi şehirlere uğradıktan sonra Mısır’a gitmiştir (680). Bu dönemde Mısır, Memlûklüler’in hükümlerindedir.

Memlûkler ilme ve ilim adamlarına değer veren bir devlettir. Bundan yararlanan Ebû Hayyân çalışmalarını rahat bir şekilde sürdürmüş ve devletin imkânlarını kullanmıştır.

O dönemde Kahire’de dört mezhebin ders olarak okutulduğu medrese sayısı yetmiş civarındaydı. Bu sırada Mısır, eser yazımı açısından en ihtişamlı ve verimli çağını yaşıyordu. Nitekim o dönemlerde burada birçok eser ortaya konmuştur.⁴⁴

⁴¹ es-Subkî, *Tabakâtu’s-Şâfiyye*, 9/276.

⁴² Fustât (Kahire)’in kuzeyinde Dimyât’a yakın bir yerleşim bölgesidir. el-Hamevî bu bölgenin koyunlarının kuyruklarının çok büyük olduğunu hatta kuyruklarını taşıyabilmeleri için koyunların arkasına tekerlekli bir araba yapıldığını ve bir iple boynuna bağlandığını zikreder. el-Makrîzî Busmûr halkı ile ilgili olarak, bu insanların kaba ve sert tabiatlı olduklarını, ayrıca temiz olmayan gıdalar yemeleri ve pis su içmeleri sebebiyle çoğunun budala olduğunu ifade eder. Bkz. Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mucemu’l-Buldân* (Beirut: Dâru Sâdır – Dâru Beyrût, 1955), 1/428-429; Takıyuddîn Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *el-Mevâiz ve’l-İtibâr bi-Zikri’l-Hitâti ve’l-Âsâr* (Beirut: Dâru Sâdır, t.y.), 1/48; Zekerıyyâ b. Muhammed b. Mahmûd el-Kazvînî, *Âsâru’l-Bilâd ve Ahbâru’l-İbâd* (Beirut: Dâru Sâdır, t.y.), 155.

⁴³ el-Makkari, *Nefhu’t-Tîb*, 2/563-584.

⁴⁴ Hadîce el-Hadîsî, *Ebû Hayyân en-Nahvî* (Bağdat: Mektebetu’n-Nahda, 1966), 36-37.

Mısır'a hicretinden sonra burayı ikamet edeceği yer olarak benimseyen müellif ilmi faaliyetlerine devam etmiş Câmiu'l-Hâkim ve Câmiu'l-Akmer medreselerinde gramer dersleri vermeye başlamıştır.

Bu görevinin akabinde Kubbetu'l-Melik Mansur medresesinde ve el-Câmiu'l-Tulunî'de tefsir dersleri vermiş olup tefsirden sonra da hadis hocalığı yapmıştır.⁴⁵

F. Mezhebi

Ebû Hayyân ilk başlarda Mâlikî mezhebine müntesip iken daha sonraları bulunduğu yerde bir hayli güçlü ve çoğunlukta olan Zâhiriyye mezhebine intikal etmiştir. Mısır'a hicretinden sonra da Şâfî mezhebine geçtiği görülmektedir. Bununla birlikte el-İsnevî (ö. 772/1370) müellifin Zâhiriyye'nin fikirlerine her zaman yakınlık hissettiğini ve ara sıra bunu açıkça beyan ettiğini söylemektedir.⁴⁶

G. Vefatı

91 yıl gibi uzun ve bereketli bir hayat süren Ebû Hayyân, 28 Safer 745 (10 Temmuz 1344) Cumartesi günü akşamı Kahire'de kendi evinde vefat etmiş ve ertesi gün Bâbu'n-Nasr'ın dışındaki el-Makberetu's-Sûfiyye'ye defnedilmiştir.⁴⁷

Ebû Hayyân ömrünün son yıllarındaki yaşamında görme melekesini kaybetmiş ve hayatını bu şekilde devam ettirmiştir.⁴⁸

II. İLMİ VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

Ebû Hayyân'ın yaşadığı dönemde, Mısır, Şam, Bağdat, Kûfe, Basra gibi şehirler ilim merkezleri idi. İlmî faaliyetlerde Haçlı seferleri ve Moğol işgali ile yaşanan kesinti Memlûkler döneminde sona ermiş ilmi, sosyal ve kültürel hayat yeniden yükselişe geçmiştir.

⁴⁵ Salâhuddin Halil bin Aybek es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Nebil Ebû Amse v.d. (Beirut: Dâru'l-Fikri'l-Muâsir, 1998), 5/325.

⁴⁶ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 5/176; el-Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine*, 4/308; el-İsnevî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, 1/219; Kafes, "Ebû Hayyân", *DİA*, 10/152-153.

⁴⁷ es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, 9/279; el-Makkari, *Nefhu't-Tib*, 2/538; İbnu'l-İ Mâd, *Gezerâtu'z-Zeheb*, 6/147.

⁴⁸ el-Makkari, *Nefhu't-Tib*, 2/53; İbnu'l-İmad, *Zerezatü'z-Zeheb*, 6/147; ez-Zirikli, *el-A'lam*, 8/26.

Memlûk hükümdarları ilmi alanda yapılan çalışmaların boşa gitmeyeceğini bilakis toplum ve devlet işleyişine ivme katacağını idrak etmişler ve bu alandaki çalışmalara ellerinden gelen katkıları sunmuşlar, âlimlere kıymet vermişler bu ilgi ile onların muhabbetini kazanmışlardır.

Ebû Hayyân, Mısır'da ve diğer ilim yerlerinde, Arap dili belagatı, nahiv, sarf, lügat, tefsir, hadis ve diğer dini ilimleri istediği seviyede talim etmek ve bu alanlarda talebe okutacak bir düzeye gelebilmek için bilgi ve birikimi yüksek olan uzman hocaları bulmuştur.

Ebû Hayyân, bir yandan hocalarından ders alırken diğer taraftan da ilmi çalışmalar yapmış, yeni yeni eserler okumuş ve öğrencilere de faydalı olmaya çalışmıştır. Onun hocalarından birisi olan es-Safedî, onun hakkında şöyle demektedir: “Ebû Hayyân, hangi vakitte karşılaşmışsam kendisini ya ders dinlerken ya kıraat ederken ya telif ile meşgulken ya da ibadet yaparken görürdüm.”⁴⁹

Çeşitli ilim dallarına hâkim çok yönlü bir âlim olan Ebû Hayyân'ın dile olan ilgisi, onu Türkçe, Farsça ve Habeşçe gibi lisanları da öğrenmeye itmiş o dillerde de gramer kitapları yazacak seviyeye getirmiştir.

Bizi yakından ilgilendiren durumsa yazarın Türkçe'ye ayrı bir yakınlık duymasıdır. Memûkler döneminde özellikle askerlerin ve devletin yönetildiği idari merkezde Türkçenin konuşulması sebebiyle Ebû Hayyân, bölgede önem ve özellikle devlet kademelerinde önem kazanan Türk diline ait çeşitli eserler yazmıştır. 1312 yılında İstanbul'da matbu olan “*Kitâbu'l-İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk*” isimli eseri bunlardan birisidir.⁵⁰

Ebu Hayyan'ı, *Ebû Hayyân et-Tevhîdî* den (ö. 414/1023) ayırt edebilmek için ona, “*Ebû Hayyân en-Nahvî*” lakabı verilmiştir.

A. Türk Dili İle İlgili Çalışmaları

Müellifin ilk olarak Türkçe diline yakınlığı Mısır'da başlamıştır. XII. yy'dan itibaren Ortadoğu ve Afrika'nın çoğu özellikle de Mısır ve Suriye'de Eyyübî

⁴⁹ İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, 6/145.

⁵⁰ M. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: y.y., 1981), 314.

devletinin kurulması (1169/1250), egemenliğin ve yönetimin Türklerin eline geçmesiyle birlikte bu bölgelerde Türk töre ve gelenekleri yayılmaya başlamıştır. Memlûklüer dönemine gelindiğinde ise Türk kültürü ve gücü bölgede artarak devam etmiştir.

Bu dönemde yönetim merkezindeki resmi dilin Türkçe olması nedeniyle Türk diyarı olmasa bile Mısır ve diğer yerlerdeki toplumların Türk diline yönelik ilgisi artarak devam etmiştir. Bu nedenle özellikle Memluk sultanları ismine münhasır çok sayıda Türkçe kitap kaleme alınmıştır.⁵¹

O dönemde Mısır ve Suriye’de yaşayan Arap dili âlimleri de muhtelif yollarla Türkçe hakkında bilgi ve birikim sahibi olmuşlardır.⁵² Türk dilinin Mısır’da zirve yapması Ebû Hayyân gibi bir dilbilimcinin ilim dünyasına katkı sunmasına vesile olmuştur.⁵³

Ebû Hayyân’ın Türk diline dair eserlerinden yalnızca *Kitabu’l-İdrak li Lisâni’l-Etrâk* adlı eseri elimizde mevcuttur. Geriye kalan *Zehru’l-Mülk fi Nahvi’t-Türk ve el-Ef’âl fi Lisâni’t-Türk* adlı iki eseri ise maalesef kayıptır.

B. Endülüs ve Mısır’da Öğrenim Hayatı

Ebû Hayyân, çocukluk ve ergenlik döneminin ilk yıllarını Endülüs’te, diğer geri kalan hayatını ise Mısır ve diğer yerlerde geçirmiştir. Bulunduğu bu yerlerde dönemin saygın hocalarından ilmi tahsilini sürdürmüştür. İلمي seviyesinin bir hayli ilerlemesiyle de “Emîrû’l-Mü’minîn fi’n-nahv” ve “Lisânu’l-Arab” gibi kendisini metheden sözcüklerle iltifata mazhar olmuştur.⁵⁴ Kendisini nahiv, sarf, tefsir, hadis gibi ilimlerde bir hayli yetiştirerek dönemin mümtaz ve saygın âlimlerinden birisi olmuştur.⁵⁵

⁵¹ Köprülü, *Türk Edebiyatı*, 312.

⁵² Mecdut Mansuroğlu, “Ebû Hayyân”, *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: y.y., 1993), 4/30.

⁵³ Hüseyin Avni Çelik, “Ebu Hayyân el-Endelüsî ve Tefsirdeki Metodu”, *Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (1990), 145.

⁵⁴ Kafes, “Ebû Hayyân”, *DİA*, 10/152-153.

⁵⁵ İbnu’l-‘Îmâd, *Şezerâtu’z-Zeheb*, 8/252.

C. Hocaları

Ebû Hayyân, Gırnata'da Ebû Ca'fer b. ez-Zübeyr, Ebû Ca'fer b. Beşir, Ebû Ca'fer b. et-Tıba'dan; Malaka'da İbn Ebi'l-Ahvas, Ebu Abdillah b. Abbas el-Kurtubi'den; Bicaye'de Ebu Abdillah Muhammed b. Salih el-Kirmani'den; Tunus'ta ise Ebu Muhammed Abdullah b. Harun'dan kıraat, nahiv, lügat ve edebiyat gibi dersleri okumuştur⁵⁶

Ebû Hayyân, gerek kendilerinin ilim sohbetlerinde bulunarak gerekse kitaplarını okuyarak istifade ettiği hocalarından bir kısmını şöyle zikredebiliriz:

- 1- İshak b. Abdirrahim b. Muhammed b. Abdilmelik b. Dirbas,
- 2- Ebû Bekr İbn Abbas b. Yahyâ b. Garib el-Bağdâdî,
- 3- Safiyyuddin el-Hüseyn b. Ebû Mansûr b. Zâfir el-Hazracî,
- 4- Ebû Hüseyin Muhammed b. Yahyâ b. Abdirrahman. Rabi' el-Eş'ari,
- 5- Vahîdüddîn Muhammed b. Abdirrahman b. Ahmed el-Ezdi İbnü'd-Dehhân
- 6- Kutbuddin Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Kastalani,
- 7- Radıyyuddin Muhammed b. Ali b. Yusuf el-Ensârî,
- 8- Necibuddin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. el-Müeyyid,
- 9- Mekki b. Muhammed b. Ebi'l-Kasim İbn Hamid el-İsfehani es-Saffâr,
- 10- Muhammed b. Ömer b. Ali es-Sa'di ed-Darîr İbnü'l-Fârid,
- 11- Zeynuddin Ebü Bekr Muhammed b. İsmail b. Abdillah b. el-Enmâtî,
- 12- Muhammed b. Hüseyin b. Hasan b. İbrahim ed-Dârî,
- 13- Mü'min b. Muhammed b. Yusuf el- Ensârî,
- 14- Abdullah b. Muhammed b. Harun b. Abdilaziz et-Tâî el-Kurtubî,
- 15- Abdullah b. Nasrulah b. Ahmed b. Raslan b. Feteyan b. Kamil el-Hazmî,
- 16- Abdullah b. Ahmed b. İsmail b. İbrahim b. Faris et-Teymî,
- 17- Abdurrahman b. Yusuf b. Yahya b. Yusuf İbn Hatib el-Mizzî,
- 18- Abdulaziz b. Abdirrahman b. Abdil'ali el-Mısri es-Sukkerî,

⁵⁶ el-Makkari, *Nefhu't-Tib*, 2/540.

- 19- Abdulaziz b. Abdilmü'min b. Ali b. Nasr b. es-Sukayl el-Harranî,
20- Ab'dulaziz b. Abdilkadir b. İsmail el-Feyali, Abdumu'ti b. Abdilked b. Ebu'l-Mekarim İbn Menca el-Hazrecî,
21- Ali b. Salih b Ebi Ali İbn Yahya b. İsmail el-Hüsni el-Behnesî,
22- Gazi b. Ebi'l Fadl İbn Abdilvehhab el-Hallavî.
23- el-Fadl b. Ali b. Nasr b. Abdilllah b. Hüseyin b. Ravaha el-Hazrecî,
24- Yusuf b. İshak b. Ebi Bekr et-'Taberi el-Mekkî,
25- el-Yüsr b. Abdilllah b. Muhammed b. Halef b. el-Yüsr el-Kurayşî,
26- Müennese bint el-Melik e-Adil Ebi Bekr İbn Eyyub b. Şadî,
27- Şamiye bint el-Hafız Ebi Ali Hasan 'b Muhammed et-Teymiyye,
28- Zeyneb bint Abdillatif b. Yüsf b. Muhammed b. Ali el-Bağdadî⁵⁷

D. Talebeleri

Ebû Hayyân, hayatı boyunca sahalarında değerli ilim adamları yetiştirmiştir. Onlardan bazılarının isimlerini şu şekilde zikredebiliriz:

- İbrahim b. Muhammed es-Sefakusî (ö. 742/1342)⁵⁸
- Takiyyuddin Muhammed b. Abdillatif b. Yahya eş-Şafi'î (ö. 744/1344)⁵⁹
- Burhâneddin İbrâhim b. Lâcîn er-Reşîdî (ö. 749/1348)⁶⁰
- Burhâneddin İbrahim b. Ali b. Yahya b. Halef en-Nahvî (ö. 749/1348)
- Tacuddin Ahmed b. Abdilkadir b. Ahmed b. Muhammed (ö. 749/1348)
- Şihabuddin Ahmed b. Yahya b. Fadlillah b. Mücella (ö. 749/1348)
- Bedruddin el-Hasen b. Kasim b. Abdilllah b. Ali el-Muradî (ö., 749/1348)
- Muhibbuddin Muhammed b. Abdilllah es-Sâiğ (ö. 749/1348)
- Ebu'l-Abbas Ahmed b. Sa'd b. Muhammed el-Askerî (ö. 750/1350)
- Cemalüddin es-Sübkî Hüseyin b. Ali b. Abdilkafî (ö. 755/1354)

⁵⁷ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, 2/288.

⁵⁸ İbnu'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 6/145.

⁵⁹ İbnu'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 6/141.

⁶⁰ İbnu'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 6/158.

- Ahmed b. Yusuf b. Muhammed es-Semîn (ö. 756/1355)
- Takiyyuddin es-Sübkî Ali b. Abdilkafi b. Ali b. Temmam (ö. 756/1355),
- Cemaluddin İbn Hişam; Abdullah b. Yusuf b. Ahmed en-Nahvî (ö. 761/1360)
- Behaiddin es-Sübkî Ahmed b. Ali b. Abdilkafi (ö. 773/1372)⁶¹
- es-Safedî, Halil b. Eybek (ö. 764/1363)
- Şihabuddin İbnu'n-Nakîb Ahmed b. Abdiralıman b. Abdirrahim (ö. 764/1363)
- İbn Akîl Abdullah b. Abdirrahman el-Kureşî (ö. 769/1367)
- Tacuddin es-Sübkî 'Abdulvehhab b. Ali b. Abdilkafi (ö. 771/1370)
- Cemalüddin el-İsnevî Abdurrahim b. Hasan b. Ali (ö. 772/1370)⁶²

E. Eserleri

Ebû Hayyân, İslami ilimlerin hemen hemen her dalında eseler telif etmiş, Kendisinden sonraki nesillere ilmi bir hazine bırakmıştır. Öğrencisi er-Ra'înî'ye (ö. 779/1377) göre, irili ufaklı telif ettiği kitapların adedi elliye geçmiştir.⁶³ Ebu Hayyân'ın kaleme aldığı eserler sayıca çoktur. Bunlardan bir kısmını şu şekilde zikredebiliriz:

Sarf ve Nahiv İlmine Dair Eserleri:

- 1- İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-Arab,
- 2- et-Tezyîl ve't-Tekmîl fi Şerhi't-Teshîl
- 3- el-Lemhatu'l-Bedriyye fi İlmi'l-Lugati'l-Arabiyye,
- 4- Menhecû's-Sâlik fi'l-Kelâmi alâ Elfıyyeti İbn Mâlik,
- 5- el-Mubdi' fi't-Tasrîf,
- 6- Takrîbu'l-Mukarrab,
- 7- Ğâyetu'l-İhsân fi İlmi'l-Lisân,
- 8- en-Nuketü'l-Hisân fi Şerhi Ğayeti'l-İhsân,
- 9- Tezkiretu'n-Nuhât

⁶¹ İbnu'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 6/145.

⁶² İbnu'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 6/198.

⁶³ el-Makkarî, *Nefhu't-Tib*, 2/563.

- 10- el-Hidâye fi'n-Nahv
- 11- et-Tedrîb fi Temsîli't-Takrîb
- 12- el-İrtidâ fi'l-Farki beyne'd-Dâd ve'z-Zâ,
- 13- eş-Şezratu'z-Zehebiyye fi İlmi'l-Arabiyye,
- 14-el-Mevfûr min Şerhi İbn Usfûr,
- 15- Fadlu'n-Nahv,
- 16- Nihâyetu'l-irâb fi İlmeyi't-Tasrîfi ve'l-İrâb,
- 17- Şerhu Sîbeveyh,
- 18- et-Tecrîd li Kitâbı Sîbeveyhi,
- 19- eş-Şezâ fi Meseleti Kezâ,
- 20- et-Tenhîlu'l-Mulahhas min Şerhi't-Teshîl,
- 21- et-Tekmîl fi Şerhi't-Teshîl
- 22- el-İsfâru'l-Mulahhas min Şerhi Sîbeveyh li's-Saffâr,⁶⁴

Tefsir ve Kıraat İlimlerine Dâir Eserleri:

- 23- el-Bahru'l-Muhît,
- 24- en-Nehru'l-Mâdd mine'l-Bahri'l-Muhît,
- 25- Tuhfetu'l-Erîb bimâ fi'l-Kur'âni mine'l-Ğarîb,
- 26- İ'râbu'l-Kurân
- 27- en-Nuketu'l-Hisân ala Meâni'l-Kurân,
- 28- en-Neyyiru'l-Celî fi Kırâati Zeyd bin Ali,
- 29- el-Fasl fi Ahkâmi'l-Fasl
- 30- el-Muznu'l-Hâmir fi Kırâati İbn Âmir,
- 31- en-Nâfi' fi Kırâati Nâfi',
- 32- el-Mevridu'l-Ğamr fi Kırâati Ebî Amr,
- 33- el-Esîr fi Kırâati İbn Kesîr,
- 34- Ğâyetu'l-Matlûb fi Kırâati Yakûb,

⁶⁴ Selim Tekin, *Ebu Hayyan Endelüsi ve Arap Gramerindeki Yeri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019).

- 35- et-Tıbyân fî men Reva Ebû Hayyân
- 36- Takrîbu'n-Nâî fî Kırâati Kisâî,
- 37- el- Hulelu'l-Hâliye fî Esânîdi'l-Kırâati'l-Âliye
- 38- İkdu'l-Leâlî fî'l-Kırâati's- Sebi'l-Avâlî, ⁶⁵

Şiir ve Edebiyata Dâir Eserleri:

- 1- Nesru'z-Zehr ve Nazmu'z-Zuher,
- 2- Dîvânu Ebî Hayyân,
- 3- Nakdu'ş-Şi'r
- 4- el-Ebyâtu'l-Vâfiye fî İlmi'l- Kâfiye,
- 5- Nevâfisu's-Sihr fî Demâisi's- Şi'r
- 6- el-Kasîdetu's-Sîniyye,
- 7- el-Kasîdetu'd-Dâliyye,

Hadis ve Fıkıh İmine Dâir Eserleri:

- 1- Cuz'un fî'l-Hadîs,
- 2- el-Enveru'l-Eclâ fî İhtisâri'l-Muhallâ.
- 3- el-Vehhâc fî İhtisâri'l-Minhâc,
- 4- el- İ'lâm bi Erkâni'l- İslâm
- 5- Mesâlikü'r-Rüşd fî Tecrîd-i Mesâil-i Nihâyeti İbn-i Rüşd

Tarih ve Tabakât İmine Dâir Eserleri:

- 1- Mecâni'l-Hesr fî Âdâbi ve Tevârihi Ehli'l-Asr.
- 2- Meşyehatu İbn Ebi'l-Mansûr,
- 3- Endelus-Nuhâti fî Nedus-n'Tuhfetu
- 4-en-Nudâr fî'l-Meslâti an Nudâr,
- 5- Nefhatu'l-Misk fî Sîreti't-Turk,

Diğer Dillere Dâir Eserleri:

Türk Dili:

⁶⁵ Tekin, *Ebu Hayyan Endelüsi ve Arap Gramerindeki Yeri*.

- 1- el-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk,
- 2- Kitabu'l-Efâl fi Lisâni't-Turk,
- 3- Zehvu'l-Mulk fi Nahvi't-Turk,

Habeş Dili:

- 1- Celâu'l-Ėabeş an Lisâni'l-Habeş.
- 2- el-Mahbûr fi Lisâni'l-Yahmûr.

Fars Dili:

- 1- Mantıku'l-Hurs fi Lisâni'l-Furs.

Belâgat İlmine Dâir Eserleri:

- 1- Hulâsatu't-Tıbyân fi İlmeyi'l-Meânî ve'l-Beyân⁶⁶

⁶⁶ Tekin, *Ebu Hayyan Endelüsi ve Arap Gramerindeki Yeri* .

II. BÖLÜM

EBÛ HAYYÂN'IN İRTİŞÂFU'D- DARAB MİN LİSÂNİ'L- 'ARAB ADLI ESERİNDEKİ NAHİV İLMİNE AİT GÖRÜŞLERİ

I. EBÛ HAYYÂN'IN İRTİŞÂFU'D- DARAB MİN LİSÂNİ'L- 'ARAB ADLI ESERİ

Ebû Hayyân'ın ilmi faaliyetlerinden ve yazdığı eserlerden daha önce bahsetmiştik. Bunların başında sarf ve nahiv alanında eşsiz değere sahip *İrtişafu'd-Darab min Lisâni'l-Arab* adlı eseri gelmektedir. "*İrtişâf*" iftial babından bir mastar olup '*r-ş-f*' kökünden gelmektedir. Sözlükte bu kelime su ve benzerlerini dudaklarıyla emmek, bir kabın içindekinin hepsini içerek bitirmek manasına gelmektedir.⁶⁷ Darab kelimesi ise soğuklamak, soğuk çarpmak anlamına gelir.⁶⁸ Müellif kitabının önsözünde şu ifadeler yer vermiştir: "*Kaleme aldığım bu eser bittiğinde usul ve metot yönünden muğlak ve müphem hiç bir şey kalmadığını söyleyebilirim. Benden sonra bu kitabımdan yararlanmayı arzu edenler için güzel ifadeler kullandım. İşte bunun içindir ki bu eserime İrtişafu'd-Darab min Lisani'l-Arab adını verdim.*"⁶⁹

Kaynaklarda bu eser *İrtişâfu'd-Darab*,⁷⁰ *Mutevvelul-İrtişâf*,⁷¹ *el-İrtişâf*⁷² ve *İrtişâfu'd-Darab fi Ma'rifeti Kelami'l-Arab* gibi isimlerle anılmaktadır.⁷³

⁶⁷ Louis Ma'lûf el-Yesû'î, *el-Muncid fi'l Luğa ve'l Edeb ve'l-Ulûm* (Beyrut: Matbaatu'l Kasulikiyye 1927), 262.

⁶⁸ Mecduddin Muhammed b.Yakub el-Firuzabadi, *Kamusu'l-Muhit* (Beyrut: Muessetu'r-Risale, 1987), 138.

⁶⁹ İbn Hayyan, *İrtişafu'd-Darab min Lisani'l-Arab*, 30.

⁷⁰ İbn Kadî Şuhbe, *Tabakatu's-Şafıyye*, 3/69.

⁷¹ es-Suyuti, *Buğyetul-Vuat fi Tabakatil -Luğaviyyin ve'n Nuhat*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Mektebetül Asriye, t.y.), 282.

⁷² Abbas el-Kummi, *el-Kuna ve'l Elkab* (Beyrut: Muessetul -Vefa, 1983), 1-59.

⁷³ İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu'n-Nuhât*, 289.

A. İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab'ın Yazılış Sebebi

Müellif İbn Mâlik'in (ö. 672/1273) telif ettiği kitaplara büyük önem vermiş; onun "*Teshîlu'l- Fevâid ve Tekmilu'l- Makâsıd*" ile "*el- Elfiyye*"si⁷⁴ ile Sîbeveyh'in (ö. 180/796) el-Kitâb isimli eserini talebelerine sürekli okutmuştur.⁷⁵

Müellif, *Tezyîl* isimli kitabını özetlemek ve öğrencilerin gramer konularına rahat şekilde ulaşmalarına katkı sağlamak maksadıyla *İrtişâfu'd-Darab* adlı eserini kaleme aldığını ifade etmektedir.

Müellif, *İrtisâf'ın* mukaddimesinde kitabın, kaleme alınış sebebini şu sözlerle ifade etmektedir: "*Gerçek şu ki nahiv anlatım bakımından kolay olmayan ilim dallarından biridir. Bu alana sadece salim bir dimağ etki eder, onu anlayabilir. Bu sahada çok ileri düzeyde bilgi ve birikimi olan onda ne denilmek istediğini idrak edebilir.*"

Müellif, Sibeveyh'e oldukça değer veren, her fırsatta onun görüşlerinden istifade etmeye çalışan birisidir. Bu esere verdiği önemi şu sözlerinden anlamak mümkündür: "Bizden önceki nahiv âlimleri ana kaynak olma özelliği taşıyan Sîbeveyh'in *el-Kitâb* isimli eserinin bazı yerlerini kitaplarına almamışlardır. Dolayısıyla büyük bir gayret ve çabayla ilim dünyasına kazandırılan bu eseri hakkıyla yorumlama, açıklama ve yeniden anlaşılır dille şerh etme zarureti hâsıl olmuştur. *et-Tezyîl ve't-Tekmil* adlı eserim, nahiv ilmine dâir el- Kitâb'ta yer almayan bilgileri de içine alınca bu konuda yazılan başka kitaplar arasında müstesna bir konuma sahip oldu. Zira eserimde kastedilen manalar ilk bakışta anlaşılabilir kadar açık bir hale geldi. Üzerinde uzun uzun düşünmeye gerek kalmadı."⁷⁶

Müellif açıkladığı nedenlerden dolayı İbn Mâlik'in (v. 672/1273) nahiv ve sarf konularını içine alan *Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmilu'l-Makâsıd* adlı kitabını da on cilt halinde *et-Tezyîl ve't-Tekmil fî Serhi't-Teshîl* ismiyle şerh etmiştir. Ebû Hayyân eserini

⁷⁴ Hadîce Hadîsî, *Ebû Hayyân en- Nahvî* (Bagdat: Mektebetu'n- Nehda, 1966), 110.

⁷⁵ es- Safedî, *el- Vâfi*, 268.

⁷⁶ Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd- Darab*, 1/3-4;

daha anlaşılır ve kısa olması için *İrtisâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab* adıyla iki cilt halinde telif etmiştir.⁷⁷

Celâluddîn es-Suyûtî (ö.911/1505) bu kitaplar hakkında şunları söylemektedir: “*Arap dili ile ilgili bu iki eserden daha geniş çapta her hangi bir kitap telif edilmemiştir. Yine Arap dilinin konularını bu derece içine alan ve bu dilde söz konusu ihtilafları bünyesinde toplayan bir başka eser mevcut değildir. Bu sebeple ben Cem ‘u’l- Cevâmi‘ adlı eserimde bu eserleri kaynak olarak kabul ettim.*”⁷⁸

B. Ebû Hayyân’ın İrtişâfu’d- Darab min Lisâni’l- ‘Arab Adlı Eserinin Kaynakları

Ebû Hayyân, bu eserini telif ederken çok sayıda âlimin görüşüne yer vermiş ve zengin sayılabilecek kaynak değeri taşıyan eserlere başvurmuştur.⁷⁹ Çalışmamızı doğrudan ilgilendirmesi bakımından müellifin nahivle ilgili yararlandığı kaynakları şu şekilde zikredebiliriz:

el-Kitâb - Sîbeveyh (v. 180/796),

ez-Zehâir fi’n-Nahv - el-Herevî (v. 223/837),

Şerhu’t-Teshîl - İbn Mâlik (v. 672/1273),

Şerhu’l-Cumeli’s-Sagîr, *Şerhu’l-Cumeli’l-Kebîr* - İbn ‘Usfûr (v. 669/1271),

Şerhu’s-Saffâr - el-Batlayûsî (v. 521/1136)

Şerhu Kitâbi Sîbeveyh - es-Sîrâfî (v. 368/979)

Şerhu’l-Mufassal - İbn Ya‘îş (v. 643/1245)

Kitâbu’l-Ferah - el-Cermî (v. 225/839)

el-Muhtera‘ - ez-Zeccâcî (v. 337/949)

el-Medhal - el-Muberred (v. 285/898)

el-Mesâilu’l-Basriyyât, *el-Mesâilu’l-Bağdâdiyyât*, *el-Mesâilu’l-Şîrâziyyât*, *el-Mesâilu’l-‘Askeriyyât* - Ebû Ali el-Fârisî (v. 377/987)

⁷⁷ Abdalbâkî b. ‘Abdilmecîd el-Yemânî, *Sâratu’t- Ta’yîn fi Terâcimi’n- Nuhât ve’l Lugaviyyîn*, thk. Abdilmecîd Diyâb (Riyad: Dirâsâtu’l- İslâmiyye, 1986), 291.

⁷⁸ Ebû Hayyân, *et- Tezyîl ve’t- Tekmîl*, 1/9.

⁷⁹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d-Darab*, 361.

el-Mesâilu's-Sagîra - el-Ahfes (v. 215/840)
el-Mesâilu'l-Kebîra - el-Ahfes (v. 215/840)
el-Mesâilu't-Taberiyye - ez-Zeccâcî (v. 337/949)
el-Misbâh - el-Mutarrizî (v. 610/1213)
el-Miftâh - es-Sekkâkî (v. 626/1229)
el-Muktedab - el-Mubberred (v. 285/898)
el-Mukarrab - İbn 'Usfûr (v. 669/1271)
Menhecu's-Sâlik - Ebû Hayyân (v. 745/1344)
el-Muhezzeb - İbn Keysân (v. 299/912)
el-'Usûl - İbnu's-Serrâc (v. 316/929)
el-İğrâb fî 'İlmi'l-İ'râb - el-Vâhidî (v. 468/1075)
el-Eğfâl - Ebû Ali el-Fârisî (v. 377/987)
el-Îzâh - Ebû Ali el-Fârisî (v. 377/987)
et-Tezkira - Ebû Ali el-Fârisî (v. 377/987)
et-Tezyîl ve't- Tekmîl - Ebû Hayyân (v. 745/1344)
et-Teshîl - İbn Mâlik (v. 672/1273)
et-Ta'lik 'alâ Kitâbi Sîbeveyh - Ebû Ali el-Fârisî (v. 377/987)
Simâru's-Sinâ'a - ed-Dîneverî (v. 276/889)
el-Câmi' fî'n-Nahv - İbn Kuteybe (v. 276/889)
el-Cumel - ez-Zeccâcî (v. 337/949)
el-Hakâik - İbn Keysân (v. 299/912)

II. EBÛ HAYYÂN'IN İSTİŞHÂD KAYNAKLARI

A. Kur'ân-ı Kerîm:

Kur'ân-ı Kerîm, Arap dilinin temel başvuru kaynaklarından. Kıyamete kadar korunmuş Arapça metin olması sebebiyle nahiv ilminde de önemli bir kaynaktır.

Kur’ân-ı Kerim “Cebrail (a.s.) aracılığı ile peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed (s.a.v.)’e inzal, mushaflarda mektub olanı, tilâvetiyle ibâdet edilen Fâtiha suresiyle başlayıp Nâs suresi ile sona eren Allah kelâmıdır.”⁸⁰

Kur’ân, inzal edildiği andan bu zamana ve hatta kıyamete kadar hiçbir harfinin bile asla değişmeyeceği bir kitap olarak tevatür yoluyla bizlere ulaşmıştır. Bunun içindir ki Kur’ân ile istişhâdın câiz olduğu hususunda âlimler görüş birliğine varmışlardır.⁸¹

Ebû Hayyân, nahiv ilminde başka âlimler tarafından referans alınan müelliflerdendir. *el-Bahru’l- Muhît* adlı tefsiri bu sahada kaynak değeri taşımaktadır.

Ebû Hayyân, nahiv alanında tek itimat edilecek kaynağın Kur’ân-ı Kerim olduğunu söylemektedir. *İrtisâfu’d-Darab min Lisâni’l- ‘Arab* adlı kitabında Kur’ân-ı Kerim ile yaptığı istişhâtların sayısı binden fazladır. Burada bunlarla ilgili bazı örneklere yer vereceğiz:

Ebû Hayyân, عن harf-i cerrinin manalarından bahsederken bu harfin istiâne (yardım istemek) için kullanıldığını söyler ve buna şu ayetleri delil gösterir:

بِالْهَوَىٰ وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ “O, kendi hevâsıyla konuşmaz.”⁸² .

عن harf-i cerri bu âyette ب harf-i cerri manasındadır. Yani *bi’l- hevâ* بِالْهَوَىٰ demektir. An عن harf-i cerri bazen de *ba’de* بَعْد manasında kullanılır⁸³. Bu şekilde kullanılmasına şu ayeti kerime örnek gösterilebilir:

لَنْزَكَّيْنًا طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ “Şüphesiz ki siz bir halden bir hâle uğratılacaksınız.”⁸⁴

عن harf-i cerri bu ayette *ba’de tabak* بَعْدَ طَبَقٍ manasındadır. İbn Mâlik bu âyette geçen an عن harf-i cerrinin ta’lîl manası içerdiğini iddia etmiştir⁸⁵. Kâne ve kardeşleri konusunu incelerken كان kardeşlerinden bir kısmının صار anlamında kullanılmasının mümkün olduğunu aktardıktan sonra bu anlamda kullanılan kelimelere Kur’ân’dan şâhid getirmektedir.

⁸⁰ Muhammed Ali es- Sâbûnî, *et- Tibyân fî ‘Ulûmi’l- Kur’ân* (Beyrut: Mektebetu’l- ‘Asriyye, 2002), 8.

⁸¹ Bu konu için bkz. En’âm 6/115; Hicr 15/9.

⁸² Necm 53/3.

⁸³ Ebû Hayyân, *İrtisâfu’d- Darab*, 4/1728.

⁸⁴ İnşikâk 84/19.

⁸⁵ Ebû Hayyân, *İrtisâfu’d- Darab*, 4/1728.

”فَطَلَّتْ أَعْنَاقَهُمْ لَهَا خَاصِعِينَ“ “Ona boyun eğmek zorunda kalırlar.”⁸⁶

Ebû Hayyân’a göre bu âyette geçen kâne ve benzerlerinden biri olan طَلَّتْ kelimesi صَارَتْ manasındadır.⁸⁷

Ebû Hayyân, mâ-i nâfiye (ما نافية) konusunda şöyle demektedir: “Eğer mâ-i nâfiye (ما نافية) isim cümlesinin önüne geçerse o zaman iki durum olur. Birinci durumda, bu harf aynen kâne ve kardeşleri gibi ismini raf haberini nasb eder. Bu Hicazlıların öne sürdüğü bir düşüncedir. Kisâ’î, Tihâme halkının da bunu مَا هَذَا بِشَرًّا (Hâşâ) Bu bir insan değildir⁸⁸ şeklinde kullandığını belirtmiştir.”⁸⁹

B. Hadîs-i Şerif

Nahivcilerin çoğu hadisle istişhadda bulunmaz. Buna rağmen Ebû Hayyân kısmen de olsa hadislere yer vermiş araştırmaya esas aldığımız eserinde çoğu Kütüb-i Sitte’de geçen elli civarında hadis-i şerifle istişhadda bulunmuştur.⁹⁰

Ebû Hayyân’ın İrtisâfu’d-Darab adlı eserinde İbn Mâlik’in yapmış olduğu hadislerle yaptığı istişhâdlara da yer vermektedir. Örneğin harf-i cerlerle ve özellikle de fi (في) harf-i cerrile ilgili olarak İbn Mâlik’in şöyle söylediğini rivayet etmektedir: “İbn Mâlik, bu harf-i cerrin tâ’lil mânâsını içerdiğini ifade etmiş, bu söylediklerine de لَمْ سَكُّمْ فِي مَا أَفْضَلْتُمْ فِيهِ “O kötü sözü yaymanız sebebiyle (büyük bir azâba) uğrardınız.”⁹¹ âyetini misal vermiştir.⁹²

⁸⁶ Şuarâ 26/4.

⁸⁷ Ebû Hayyân, *İrtisâfu’d-Darab*, 3/1156.

⁸⁸ Yûsuf 12/31.

⁸⁹ Ebû Hayyân, *İrtisâfu’d-Darab*, 3/1197.

⁹⁰ Ebû Hayyân, *İrtisâfu’d-Darab*, 1/49. Verilen bu hadislerin kitaplara göre tasnif edilecek olursa bu hadislerin dokuzunun Muslim’in Sahîh’inde, ikisinin Buhârî’nin Sahîh’inde, dördünün Muslim’in Sahîh’i ve İbn Mâce’nin Sunen’inde, üçünün İbn Mâce’nin Sunen’inde, birinin İbn Mâce’nin ve Ebû Dâvûd’un Sunen’lerinde, dördünün İbnü’l-Esîr’in en-Nihâye’sinde, birinin Herevî’nin Garîbu’l-Hadîs’i ve İbnü’l-Esîr’in en-Nihâye’sinde, birinin Kenzu’l-Ummâl’de, üçünün es-Suyûtî’nin el-Câmi’u’s-Sagîr’inde, birinin Tirmizî’nin Sunen’inde, birinin Tirmizî ve Nesâî’nin Sunen’lerinde, birinin İmam Ahmed b. Hanbel’in Musned’inde, birinin Mecma’u’z-Zevâid adlı eserde, birinin Nesâî’nin Sunen’inde, birinin de Riyâzu’s-Sâlihîn adlı eserde geçtiği görülmektedir.

⁹¹ Nûr 24/14.

⁹² Ebû Hayyân, *İrtisâfu’d-Darab*, 4/1726.

Aynı şekilde İbn Mâlik bu harf-i cerrin ta‘lil manasını içerdiğine dair دَخَلَتْ امْرَأَةً النَّارَ فِي هِرَّةٍ حَبَسَتْهَا “Kadın, kediyi hapsetmesi sebebiyle cehenneme girdi.”⁹³ hadisini örnek olarak kullanmıştır.⁹⁴

C. Arap Şiiri

Filologlar dil çalışmalarında şiire büyük önem vermişlerdir. Bu nedenle nahivle ilgili eserlerde şevâhid olarak Arap şiirinin çokluğu dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Arap dili için Arap şiiri son derece önemlidir.

Dil ve lügat âlimleri, söyleyeni belli olmayan şiiri bile eğer ravisi güvenilir birisi ise şahit olarak kabul etmişlerdir. Cahiliye dönemi Araplarının dile büyük önem verdikleri bilinmektedir. Özellikle şiir ve söz sanatı konularındaki hassasiyetleri, ayrıntılara gösterdikleri özen, atışmalarda birbirlerine karşı dil üzerinden yaptıkları eleştiriler, düzenledikleri yarışmalar Arap dilinin zenginleşmesine katkı sağladığı kadar dil bilgisine de bir zenginlik getirmiştir.

Arapların bu meydan okuyan tutumuna karşı aynı meydan okuyucu dil ile Kur’an-ı Kerim inmiş, Hz. Peygamber de dile olan vukufiyeti ile bu geleneği sürdürmüştür. Bundan dolayı özellikle cahiliye şiiri ve sonrasın da Kur’an-ı Kerim ve Peygamber’in hadisleri dil bilgisi kaynağı olarak da önemli bir işlev görmüştür. Dil âlimleri, şiirleriyle istişhâd edilen şairleri dört sınıfa ayırmışlardır:

1. Cahiliye Dönemi Şairleri

Cahiliye devrinde hayatlarını sürdürmüş ve bu devirde yaşamış şairler bu kategoriye dâhildirler. Bu dönemin en bilinen şairleri muallaka sahibi olan İmru’u’l-Kays (ö. 545 miladi), el- A‘şâ (ö. 629 miladi), Tarafe b. el-‘Abd (v. 564 miladi), ‘Antera b. Şeddâd (v. 600 miladi) ve ‘Amr b. Kulsûm’dur (v. 584 miladi). Bu devirde yazılmış şiirler Arap dil bilimcileri açısından kaynak ve delil kabul edilmiştir.⁹⁵

⁹³ Hadis için bkz. el- Buhârî, 4/100.

⁹⁴ Ebû Hayyân, *İrtişâfu’-d- Darab*, 4/1726.

⁹⁵ Mehmet Reşit Özbalkıç, *Arap Gramerinde Kur’an ve Hadisle İstişhad* (İzmir: Tibyan Yayınları, 2001), 37.

2. Muhadramûn

Muhadram, hem cahiliye hemde İslami döneme tanıklık eden şairlere verilen genel bir tanımlamadır. Hassân b. Sâbit (v. 54/674) ve K'ab b. Zuheyr (v. 24/645) bu devrin en tanınmış muhadram şairleridir⁹⁶.

3. İslâmiyyûn

Bunlar, İslâmî devrin ilk başlarında hayatlarını sürdürüp Cahiliye devrini yaşamamış olan şairlerdir. Bu gruba dâhil olanların bir diğer adı da mütekaddimûndur. Bu devrin ise en bilinen şairleri Ferazdak (ö. 110/728), Cerîr (ö. 110/728), Zu'r-Rumme (ö. 117/735) ve el-Kumeyt'tir (ö. 126/744). Bunlardan bazıları lahn yaptıkları gerekçesiyle filologlarca tenkit edilmişlerdir.⁹⁷

Farklı nedenlerden dolayı zaman geçtikçe değişip bozulmaya başlayan Arap dilinde, söyledikleriyle delil kabul edilebilecek şairler için bir sınırlamada getirilmiştir. Örneğin es- Suyûtî'nin naklettiğine göre el-Asma'î (ö. 216/831) şöyle demiştir: “Şiirleriyle *istishâdda bulunulan şairlerin en sonuncusu İbrahim b. Herme'dir.*” (ö. 150/767).⁹⁸ Ondan sonraki şairlerin şiirlerini bu alanda ehil olan âlimler delil olarak kabul etmemişlerdir.

4. Müvelledûn

Bu devrin başka bir adı da Muhdesûn devridir. Âlimler bu dönemin Abbasîler döneminde yaşamış olan Beşşâr b. Bürd (v. 167/783) ve Ebû Nuvâs (ö.198/813) ile başladığını söylemektedirler.⁹⁹ Beşşâr b. Bürd'den itibaren günümüze kadar ulaşan şairlerin her biri bu dönem içerisinde mütalaa edilmektedir.

Bu devrin şairlerinin kaleme aldıkları şiirler, âlimler tarafından güvenilir olarak kabul görmemiştir. Bu nedenle bu şairlerin şiirleriyle *istishâdda bulunulmamıştır.*

⁹⁶ Özbalıkçı, *Arap Gramerinde Kur'an*, 38.

⁹⁷ Özbalıkçı, *Arap Gramerinde Kur'an*, 38.

⁹⁸ Celaluddin Abdurrahman b. Muhammed b. Osman es-Suyuti, *Husnu'-Muhadara fi Ahbari Mısır ve'l Kahire*, Halil Mansur (Beyrut: Daru'l Kutubi'l-İlmiyye, 1997), 38.

⁹⁹ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 38.

Ancak bir kısmı bu şairlerden olup da Arapçasına güvenilebilecek seviyede olanların şiirleriyle delil getirilebileceğini savunmuşlardır.

Örneğin ez- Zemahşeri (ö. 538/1143) bu görüşü savunan âlimlerden biridir. Ayrıca Sîbeveyh (ö. 180/796) ve el-Ahfeş (ö. 177/794) gibi âlimlerin de kaleme aldıkları eserlerinde Beşşâr b. Bürd'ün (ö. 167/783) şiirleriyle şahit getirdikleri ve bunu da Beşşâr'ın kendilerini eleştirmelerinden korktukları için yaptıkları kaynaklarda zikredilmektedir.¹⁰⁰

Ebû Hayyân'ın kitabında adları geçen şairlere bakıldığında kahir ekseriyetinin birinci seviyede şairler olduklarına müşahede edilmektedir. Bunlar arasında muallâka sahibi şairler de vardır. Yine muhadramûn ve islâmiyyûn dönemine ait şairlerin şiirlerini de bu eserde görmek mümkündür. Dördüncü tabakadan olan şairlerin -ki bunlar muvelledûn tabakasıdır- şiirlerini de Ebû Hayyân'ın bu kitabında mevcuttur. Bununla beraber Ebû Hayyân bu şiirlerin üzerine herhangi bir kural koymamış, bu şiirleri sadece istişhâd ve temsil kabilinden zikretmiştir.

III. İRTİŞÂFU'D-DARAB MİN LİSÂNİ'L- ARAB ADLI ESERİNDE NAHİV İLMİNE AİT GÖRÜŞLERİ

Kelime (sözcük); tek başına anlamlı, birbirine bağlı bir ya da daha fazla biçim birimden oluşan, ses değeri taşıyan dil birimidir. Arapça'da bir kelime isim, fiil, harf gibi kategorilerden birisinin içinde yer almak durumundadır. İsim, üç zaman diliminden (geçmiş, şimdiki, gelecekte) birine bağlı olmaksızın müstakil bir manaya delâlet eden kelimedir. Fiil, üç zaman diliminden birine bağlı olmak kaydıyla müstakil bir manaya delâlet eden kelimedir. Harf ise, başka bir kelimeyle beraber cümlede anlam ifade eden kelimedir.¹⁰¹

A. İRTİŞÂFU'D-DARAB MİN LİSÂNİ'L-ARAB'DA İSİMLER

İsim, sözlükte “alâmet, belirti, iz, işaret” gibi anlamlara gelmektedir. İsmi terim manası ise İsim, kendi başına bir anlama delalet eden ve herhangi bir zamanı

¹⁰⁰ es- Suyûtî, *el-İktirâh*, 37-38.

¹⁰¹ Yusuf Doğan, “Arapça'da Kelime Yapısı Açısından Tartışılan Câmîd Fiiller ve Câmîdlik Sebepleri”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, sayı: 12.

barındırmayan lafızdır. Örneğin “ev” denildiğinde geçmiş zaman, şimdiki zaman veya gelecek zamanla ilgili herhangi bir tasavvur zihnimizde belirmemektedir. Arapçada isimleri diğer kelimelerden ayıran bazı alametler vardır. Bu alâmetler şunlardır; Başına elif-lâm takısı alabilmesi, tenvin alabilmesi, başına harf-i cer gelebilmesi, müsned-müsned-i ileyh olabilmesi vb. ¹⁰²

1. Nekra Ve Marife Babı

İsimler babında asıl olan unsur nekradır. ¹⁰³ Nekra, genel olarak her şeyi kapsar. Nekra; bilinmeyen bir şey için konulmuş isme denir. Örneğin nekra olan قَلَمٌ kelimesinde kalemin hangi çeşidinin ifade edildiği bilinmemektedir. Marife; belirli bir şey için konulmuş isimdir. Örneğin القلم denildiğinde yukarıda belli olmayan kalemin türü başına aldığı ل takısı ile bilinen bir şekil almıştır. Marifenin çeşitlerinin altı olduğu bilinmektedir. Özel isim, zamirler, işaret isimleri, ismi mevsuller, muzaf isimler ve başında (ل) takısı bulunan isimler marife sayılmaktadır.

2. Özel İsim

Özel isim, şahıs, mekân, hayvan veya herhangi bir şeyin ismi olan marife kelimeler için kullanılan bir kavramdır. Alemin dilimizdeki karşılığı özel isimdir. ¹⁰⁴ Özel isim, kayıtsız şartsız özel bir unsur olarak kabul edilen ve bir nesneyi açıklama da kullanılan ve herkesin üzerinde ittifak ettiği bir durumdur. ¹⁰⁵

Nahivcilerin çoğunluğu özel ismi “menkül”ve “mürtecel” olmak üzere iki kısma ayırırlar. Bazı nahivciler özel isimlerin hepsinin menkül olduğu görüşündedirler. ez-Zeccâc (ö.337/ 949) ise buna karşı hepsinin mürtecel olduğunu iddia eder. ¹⁰⁶

Özel isim bazen izafet alabilir. Misal; أَبِي بَكْرٍ أُمُّ بَكْرٍ ¹⁰⁷

¹⁰² Doğan, a.g.m.

¹⁰³ Müberred, *Muktedab*, 4/20, 276; Müberred, *Nesebu 'Adnân ve Kahtân* (Kahire: Abdula'ziz el-Meymenî, 1936).

¹⁰⁴ İbni Asfür, Ebü'l-Hasen Alî b. Mü'min b. Muhammed b. Alî el-Hadramî el-İşbilî en-Nahvî *Şerhi Şerhu'l-Cümel li ibn Usfur*, 203.

¹⁰⁵ İbn Akîl, *el-Müsâ'id 'alâ Teshîl'l-Fevâ'id*, 125.

¹⁰⁶ el-Üşmûnî, *Şerhu'l-Uşmuni alâ Elfiyyeti İbni Mâlik* (Beyrut: Darul Kutubil İlmiye, 1998), 1/130.

¹⁰⁷ el-Üşmûnî, *Şerhu'l-Uşmuni alâ Elfiyyeti İbni Mâlik*, 1/127.

el-Eşmûnî bu görüşünden sonra onun bir künye olarak kabul edilebileceğini söyleyerek aynı zamanda bunun aksinin de olabileceğini belirtmektedir.

Örnek; (أَبِي بَكْرٍ - أُمُّ بَكْرٍ)

Özel isim bazen izâfetli de olabilir. Bu ise أُمُّ بَكْرٍ şeklinde künye gelebildiği gibi, عَبْدُ اللَّهِ şeklinde künyesiz olarak da gelebilir.¹⁰⁸

3. Zamirler

Marifenin diğer bir çeşidi zamirdir. Zamir, kullanıldığında karşıdaki kişi neyin veya kimin kast edildiğini rahatlıkla anlar. Ebû Hayyân zamirleri üç kısma ayırmıştır.

1-Munfasıl zamirler; ayrı yazılan zamirlerdir.

Mütekellim zamirleri; إِيَّاي , إِيَّانَا

Muhatab zamirleri; إِيَّاكُمْ - إِيَّاكُمْ - إِيَّاكَ - إِيَّاكَ

Gaib zamirler; إِيَّاهُمَا - إِيَّاهُمَا - إِيَّاهُ

Gaibe zamirler; إِيَّاهُمَا - إِيَّاهُمَا - إِيَّاهُمَا¹⁰⁹

Sîbeveyhi'ye göre إِيَّا tek başına bir zamirdir.¹¹⁰ Diğer mütekellim muhatab ve gaib zamirler bunun üzerine inşa edilmektedir.¹¹¹ Ebû Hayyân, cümlede kavram kargaşasına yol açmaması için zamirlerin kullanılmasına dair bazı temel kurallar belirler. Örneğin eğer masdar mefulun bihe izafe edilmişse ve zamirde masdar nedeniyle ref ise zamirin mutlaka munfasıl getirilmesini vurgular.¹¹²

Misal, "أَنْتَ عَجِبْتُ مِنْ ضَرْبِ زَيْدٍ" "Senin Zeyde vurmana şaşırdım."

"وَزَيْدٌ عَجِبْتُ مِنْ ضَرْبِكَ هُوَ"¹¹³ "Sana Zeydin vurmasına şaşırdım."

Ebû Hayyân, yukarıdaki örneklerde olduğu gibi anlam kapalılığını gidermek için zamirin kullanımına dair önemli bir kural ileri sürmektedir. Ebû Hayyân, durum

¹⁰⁸ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 963.

¹⁰⁹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 930.

¹¹⁰ Amr b. Osman b. Kanber el-Sibeveyh, *el-Kitab*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hancı Mat. 1988), 2/356.

¹¹¹ Ebu Ubeydenin görüşüne bkz. *el-Cenâ'd-Dânî*, 538.

¹¹² Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 931.

¹¹³ İbn Akîl, *el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-fevâ'id*, 1/103.

kapalı ve anlaşılır olmadığı zaman zamirin açık olarak belirtilmesinin zaruri olduğu görüşündedir.

“ هِنْدٌ ضَارِبُهَا أَنْتَ أَوْ ضَارِبُهَا أَنْتُمَا \ أَوْ ضَارِبُهَا أَنْتُمْ أَوْ نَحْنُ ” “ Hind’e vuran sensin veya siz ikinizsiniz veya sizlersiniz ya da biziz.” Örnekte görüleceği üzere Hind’e vuranın kim olduğunun netleşmesi için zamirlerin munfasıl olarak zikredilmesi zorunludur. Kûfe ekolüne bağlı nahivciler ise, Ebû Hayyân’ın aksine burada zikredilmesi gerekmediği görüşündedirler.

Ebû Hayyân cümle içerisinde sıfatın tekrarlanması durumuna olan yaklaşımı şu şekildedir. “ زَيْدٌ حَسِبْتُهُ أُمُّهُ عَاقِلَةٌ ” “Zeyd’in Annesinin akıllı olduğunu zannettim.” örneğinden, akıllı olanın anne (عَاقِلَةٌ هِيَ) olduğu anlaşılmaktadır.

Misal; “ مَنَحْتَنِي إِيَّايَ ” “ مَنَحْتَنِي ”¹¹⁴ Örneğinde de görüldüğü gibi merfû zamirden sonra rütbesi aynı olan “ي” ve “اي” zamirleri geldiği için bu ikisinin birleştirilip “ مَنَحْتَنِي ” şeklindeki kullanımı doğru değildir.

Yine “ أَعْطَيْتُكُمْ إِيَّاكُمْ - وَأَعْطَيْتُهُ إِيَّاهُ ”¹¹⁵ “Sadece ona verdim. Sadece siz ikinize ve sizlere verdim.” örneklerinde olduğu üzere zamirler ayrı yazılmalıdır.

Ayrıca zamirlerin bitişik gelebilmeleri de doğru olan bir yaklaşımdır. “ أَعْطَيْتُهَا وَأَعْطَيْتُهَا ” örneklerinde olduğu gibi zamirler aynı kelimedede birlikte gelmiştir.¹¹⁶

Şayet iki zamir hitapta, mütekellimde veya gaiblikte ihtilaf ederlerse bu tür yapılar zamirin karışmaması için “يَا” ile yazılabildiği gibi kelimeye bitişik de yazılabilir.¹¹⁷

Örnek “ الدَّرْهُمُ أَعْطَيْتَنِي إِيَّاهُ | وَأَعْطَيْتَنِيهِ | والدَّرْهُمُ أَعْطَيْتَكَ إِيَّاهُ | وَأَعْطَيْتَكَهُ ”¹¹⁸

Zamirlerin bu şekildeki birleşme durumuna Sibeveyh de olumlu olarak bakmaktadır.¹¹⁹

Ebû Hayyân, “bir cümle içerisinde anlam kapalılığını gidermek için zamirlere dair şu dört görüşe yer verir:¹²⁰

¹¹⁴ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 2/365.

¹¹⁵ İbn Akîl, *el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-Fevâ'id*, 1/105.

¹¹⁶ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- Arab*, 934.

¹¹⁷ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- Arab*, 934.

¹¹⁸ İbn Akîl, *el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-Fevâ'id*, 1/105.

¹¹⁹ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 2/364.

¹²⁰ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- Arab*, 935.

Birinci görüşe göre; zamir ayrı olarak gelmelidir.¹²¹

Örnek; “رَبِّدُ ظَنَنْتُهُ إِيَّاكَ | وَالذَّرْهَمَ أَعْطَيْتُهُ إِيَّاكَ.” “Zeyd’in sen olduğunu zannettim.” “O dirhemi sana verdim.”

İkinci görüş; Müberred’in de içinde olduğu bir grup zamirin hem bitişik hem de ayrı olarak gelebileceğini ancak, ayrı olmasının ise daha uygun olduğu görüşündedir.¹²²

Üçüncü görüş el-Ferrâ (ö.207/822) ve mezhebine aittir. Zamirin ayrı olarak gelebilmesi için zamirin müsenna ya da cemî müzekker olması gerekmektedir.¹²³

Örnek; “الذَّرْهَمَانِ أَعْطَيْتُهُمَاكَ | وَالرَّيْدَانِ ظَنَنْتُهُمَا كَمَا | وَالرَّيْدُونَ ظَنَنْتُهُمْو كُمْ” “O iki dirhemi sana verdim.” “iki Zeyd’in siz ikiniz olduğunu zannettim.” “Zeydlerin siz olduklarını zannettim”.

Dördüncü görüş el- Kisâî (ö.189/805) ve mezhebine aittir. Onun görüşü de el-Ferrâ(ö.207/822) ve ekolu gibidir. Ancak Kisâî, birinci zamirin cemi müennes olması durumunda birleşmesini uygun bulmaktadır.

Örnek; “الذَّرَاهِمُ أَعْطَيْتُهُنَّكَ” “dirhemleri sizlere verdim.”

Yakınlık ve uzaklık eşit mesafede olduğunda ayrı yazılır: Örnek; “رَبِّدٌ عَجِبْتُ مِنْ” “Zeyd’in Hind’i dövmesine şaşırdım.” Ancak zaruret olmadığı müddetçe “مِنْ ضَرَبِيهِ إِيَّاهَا هُنْدُ” demek doğru değildir.”

Mütekellim ve muhatap zamirleri görünürde açıktır. Bunun içinde açıklanmaya ihtiyaç duymazlar. Gaip zamiri ise açıklanmaya ihtiyaç duyar. Önemli olan burada yorum makamında olan şahıstır.

Ebû Hayyân, iki isiminde eşit şekilde isnadda önde olması halinde zamirin en yakın olana dönmesinin daha doğru olduğunu söyleyerek bunun delillendirilmesini şart olarak öne sürer. Örnek; “جَاءَنِي رَبِّدٌ وَعَمْرُو أكَرَّمْتُهُ” “Zeyd ve Amr bana gelene ben de ikramda bulundum.” Burada zamir Amr’a racî olur.¹²⁴

¹²¹ Sibeveyh, *el-Kitab*, s. 365-366.

¹²² İbn Akîl, *el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-Fevâ'id*, 1/106.

¹²³ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 935.

¹²⁴ Ebu Hayyan *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 941.

“فَأِنَّهُ رَجْسٌ”¹²⁵ “Şüphesiz ki pislğin kendisidir.” âyeti bunu en belirgin bir şekilde açıklamaktadır. Buradaki zamir ete değil domuza dönmektedir. Çünkü zamirin dönüşü kendisine en yakın olanadır.

Mutekkelim, muhatap veya gaib zamirleri isnad edilmek üzere bir araya gelirse yargı mutekellim’e aittir. Örneğin: انا وانتُ فُمنَّا “Ben ve sen kalktık.” Eğer bu zamirler sadece muhatap ve gaib olursa yargı muhatap’a ait olur. Örnek: “أَنْتُ وَزَيْدٌ فُمنَّمَا”¹²⁶ “Sen ve Zeyd kalktınız.”¹²⁷

4. İşaret İsimleri

Türkçede, yakındaki bir şeyi göstermek için “bu”, biraz ileridekini göstermek için “şu”, daha da uzaktakini göstermek için ise “o” işaret sıfatları kullanılır. İşaret edilen şey çok ise, “bunlar”, “şunlar”, “onlar” denir. İşaret sıfatına, Arapçada işaret ismi denir.

Buna göre işaret etmek için kullanılan kelimeye işaret ismi denir. Kendisine işaret olunan, gösterilen şeye de müşarun ileyh denir. İsmi işaretlerin tesniyeleri (ikilleri) hariç zamirler gibi mebnidirler. Örnek “وَصَلَ هَذَا الرَّجُلُ” “Bu adam ulaştı.” Bu cümledeki ismi işaret fâil konumunda olmasına rağmen mebni olduğu için her hangi bir değişime uğramamıştır. Mansub konumundaki “رَأَيْتُ هَذِهِ الطَّالِبَةَ” “bu kız öğrenciyi gördüm.” ve mecrur konumundaki “سَلَّمْتُ عَلَى هَذِهِ الطَّالِبَةِ” “bu kız öğrenciyeye selam verdim.” örneklerinde de aynı durum söz konusudur.

Yukarıda ismi işaretlere hem merfu, mansub ve hemde mecrur konumlarda oldukları şekilde misaller verdik. Ancak mebni oldukları için her misaldede durumları değişmemiştir.

Ebû Hayyân, İşaret isimlerinin sınırlı sayıda olduğunu belirtir ve bu yapıların tarif edilmesine ihtiyaç olmadığını özellikle vurgular.¹²⁸

Müzekker müfred yakın için (ذَا) dir. Kûfeliler (ذَا) deki elifin zaid olduğunu söylerler. Onlara göre orta uzaklıktaki bir nesneyi işaret etmek için ذَاكَ , uzak için ise

¹²⁵ En’am 6/145.

¹²⁶ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’ d- Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 951.

¹²⁷ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’ d- Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 951.

¹²⁸ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’ d- Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 984.

ذلك kullanılır. Tesniye için دان kullanılır. Müellifimiz bir kısım nahivcilerin tesniye için kullanılan دان'yi هاذان ve اللذان şeklinde okuduklarını zikreder. Vasatı göstermek için ذانك , uzak için ise ذانك kullanılır.

Yakın müenneslerde ; (تي) (ته) (تا) (ذي) (ذه) (نه) (ته) (ته) (ذهي) (ذات) ;

Vasad olanlar; (ذيك) (تيك) (تيك)

Uzak olanlar için ise; (تالك) (تيك) (تلك) (تلك)

Müsenna için; (تان)¹²⁹

Yakın için; (تانك)

Orta uzaklık için; (تانك)

Uzak için; (تانك) işaret isimleri kullanılır.¹³⁰

Cemilerde müennes ve müzekker ortak olarak kullanılır. Yakın için (هؤلاء) (أولاء) ; Orta uzaklık için (أولئك) (أولئك) ; daha uzak bir yeri belirtmek için ise (أولئك) kullanılır.

Ha'i tenbih genelde kef harfinden den soyutlanmış bir şekilde hitaba çoğunlukla eşlik eder. Misal; (هاتى hâtâ) (هاتى hâtî) (هاتى hâtihi) (هاتى hâzihi) (هاتى hâzâni) (هاتى hâzâ) ;¹³¹ (هؤلاء hâulâi) (هاتان hâtâni) (هاتان hâtâni)

Ha'i tenbih (ه) ile ismi işaret (ذ) arası bir zamir ile ayrılabilir.¹³²

Örnek “ *işte, sizler busunuz.* ”¹³³ “ هَا أَنْتُمْ أَوْلَاءَ ”

ك harfi ismi işarete katılır ve muhatabın durumlarını açıklar. Sanki o bu durumda zamir gibidir. Şöyle denilir; (ذاك zâke) (ذاك zâki) (ذاك zâkümâ) (ذاك zâküm) (ذاك zâkünne) (ذاك zâkünne).

Muhatab için kullanılan bir hitap harfidir, mes'ulun durumuna göre şekil alır. İsmi işaret ise sorumlunun durumuna göre şekil alır. ¹³⁴ “ *O sağ elindeki nedir, ey Musa?* ” örneğindeki gibi nasihat edenin (yol gösterenin)

¹²⁹ Sibeveyh, *el-Kitab*, 3/411.

¹³⁰ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 975.

¹³¹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 975.

¹³² Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 977.

¹³³ Ali İmran 3/119.

¹³⁴ Taha 20/17.

büyükliğini göstermek için uzaklığın yakınlığın yerine geçebilmesi doğru olan bir yaklaşımdır.¹³⁵

Müşarun ileyhin azameti içindir; (ذَلِكُمْ اللهُ رَبِّي)¹³⁶ “İşte o Allah benim rabbimdir.” Cümledeki halin durumu uzak ve yakın konumlarda da gelebilir.

(فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يُقْتَتِلَانِ هَذَا مِنْ شِيعَتِهِ وَهَذَا مِنْ عَدُوِّهِ).¹³⁷ *Orada birbirini öldürmek üzere kavgaya tutuşan iki adama rast geldi; bunlardan birisi kendi taraftarlarından (Beni İsrail takımından), diğeri ise düşmanlarından (Firavun'un adamlarından) idi.*”Buradaki misallerde yukarıda açıkladığımız gibi adamın birisi kendilerine yakın (kendi) içlerinden birisi iken diğeri ise başkalarından olduğu için uzak olmuştur.

Cümle içerisinde işaret edilen unsur peş peşe gelebilir. Örnek: (ذَلِكَ نَتْلُوهُ عَلَيْكَ)¹³⁸ “İşte bu sana okuduğumuz.” (إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ)¹³⁹ “İşte bunlar gerçek haberlerdir.” (إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرًا لِأُولِي الْأَلْبَابِ)¹⁴⁰ “Kuşkusuz bunda akıl iz’an sahipleri için bir ders vardır.”

İbn Mâlik’e göre iki işaret zamiri de peş peşe gelir ve (هذا) işareti (ذلك) manasında olur. Ebû Hayyân, özel isimde asıl olan durumun ك harfinde zamirin mansub olmasını söyleyerek, merfu bir zamirin müfred, müsenna ve cemiye uyumlu olarak gelebileceği görüşündedir. Müzekker ve müenneste de durum aynıdır. İlki, birinci mefûl ikincisi ise ikinci mefûl olur.¹⁴¹

Ebû Hayyân, (أَرَأَيْتَكَ) yapısı hakkında üç ayrı görüş paylaşır:

Birincisi; Basralılara göre (أَرَأَيْتَكَ) geçen (التاء) fail olup her zaman müfred ve meftuh olarak kalmaktadır. ك harfi ise bir hitap harfi olup i‘rab alemleri kendisinde zuhur etmektedir. Örnek: (أَرَأَيْتَكَ، أَرَأَيْتَكَ، أَرَأَيْتُكُمْ، أَرَأَيْتُكُمْ).¹⁴²

¹³⁵ Ebu Hayyan *İrtişâfu’ d- Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 980.

¹³⁶ Şura 42/10.

¹³⁷ Kasas 28/15.

¹³⁸ Âl-i İmrân 3/ 58.

¹³⁹ Âl-i İmrân 3/62.

¹⁴⁰ Zümer 39/ 21.

¹⁴¹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’ d- Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 980.

¹⁴² Ebu Hayyan, *İrtişâfu’ d- Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 981.

İkinci görüş; el-Ferrâ'nın (ö.207/822) görüşüdür.¹⁴³ Ferrâ'ya göre (التاء) zamir değil hitap harfidir ك harfini ise diğerleri gibi bir hitap harfi olarak değil de cümlede ziyade olarak gelir ve fail konumunda olur.

Üçüncü görüş ise; el-Kisâî'nin (ö.189/805) görüşüdür.¹⁴⁴ Kisâî, (التاء) harfi konusunda Basralılar gibi düşünür. Ona göre (التاء) harfi fail; ك harfi ise mahallen nasp konumundadır.

Ebû Hayyân'a göre ismi işaretlerden (هنا), mekân zarfıdır. (هناك) ve (هناك) de mekân zarfıdır. Ancak bir görüşe göre bunların zaman zarfı içinde kullanımı mümkündür. ك harfi ise (هناك ve هُنَاكَ) zamirlerine hitap için girmiştir. Diğer ismi işaretlerin aksine bu tensiye cemi ve müennes yapılması uygun değildir.

Ebû Hayyân diğer bir işaret olan (تَمَّ) semme hususunda ise, uzak için mekân zarfı olduğu ve öncesinde harf-i cerr gelebileceğini söyler.

Misal; (مِنْ تَمَّ وَإِلَى تَمَّ)¹⁴⁵ Ebû Hayyân'ın aksine bazı nahivciler ise (تَمَّ)'yi aşağıdaki ayette mefûlün bih olarak i'rab ederler:

(وَإِذَا رَأَيْتَ تَمَّ رَأَيْتَ نَجِيمًا وَمُلْكًا كَبِيرًا)¹⁴⁶ “Her nereye baksan, bir nimet ve büyük bir mülk görürsün.”

5. Mevsuller

Cümle içerisinde ism-i mevsullerden sonra gelen ve sıla denilen yapı ile açıklığa kavuştuğu bilinen yani ma'rife olan kapalı isimlere denilir. Cümlede ism-i mevsul hem kendi anlam kazanmakta hem de cümleye anlam kazandırmaktadır. İsm-i mevsuller marife kabul edilen yapılar olduğu için muzaf olmaları mümkün değildir.¹⁴⁷

Ebû Hayyân, mevsullerin bir kısmını isim ve diğer bir kısmını ise harf olarak görmektedir.¹⁴⁸

¹⁴³ el-Ferrâ'nın görüşü, *el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-Fevâ'id*, 1/190.

¹⁴⁴ es-Selsîlî, *Şifai'l-alil fi İzahî't-teshil*, s. 260.

¹⁴⁵ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 982.

¹⁴⁶ İnsan 76/20.

¹⁴⁷ el-Müberred, *el-Muktedab*, 4/146.

¹⁴⁸ Ebu Hayyan *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 991.

Ebû Hayyân'a göre nahivcilerin üzerinde ittifak ettikleri ve sılasıyla masdar olarak tevil edilen harf-i mevsuller (الموصول الحرفي) şunlardır: (أَنَّ - كَيْ - أَنْ). Ancak لو - الذي - ما gibilerde ise ihtilaf vardır. “Fiil-i maziye birleştirilerek getirilebilir. “Zeydin ayağa kalkması beni şaşırttı.” örneğinde olduğu gibi de fiil-i maziyle birlikte kullanılmıştır. Müzari fiil ile kullanılması halinde ise müzari fiilin harekesini nasb yapar ve manasını geçmiş zamana çevirir. Örneğin: يعجبني أن تخرج “senin çıkman beni şaşırttı”.¹⁴⁹

Ferrâ (ö.207/822) (كِي) edatının fiili muzarinin önünede gelebileceği kanaatindedir.¹⁵⁰ Ebû Hayyân, bu harfin önüne lamı ta'lîl eklendiğinde manayı şartlı mastara dönüştürdüğünü ifade eder. “جئتُ لِكِي أَقْرَأُ” أو تَقْدِيرًا نَحْو: جئتُ كِي أَقْرَأُ. “okumak için geldim.”¹⁵¹

Ebû Hayyân, (لُو) edatının, cümlede genellikle bir temenniye anlaşılır kılmak için geldiğini söylemektedir.¹⁵² Cumhur ulema, onun mastar harfi olmadığı görüşündedir.¹⁵³ Ancak Ferrâ¹⁵⁴ ve Ebu Ali el-Fârisî¹⁵⁵ cumhur ulema ile aynı düşüncede olmadıklarını açıkça beyan ederler. İkisi, (لُو) edatının cevaba ihtiyaç olmaksızın mastar olabileceğini belirtirler. Buna da (يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ)¹⁵⁶ “her biri ister ki bin sene yaşasın.” ayetini delil olarak sunarlar.

Burada da görüldüğü üzere (لُو) her hangi bir cevaba gereksinim duymadan direkt mastar olmuştur. (وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيَذَهُنَّ)¹⁵⁷ “Onlar isterler ki, sen yumuşak davranasın da onlar da sana yumuşak davransınlar.”

Cumhur sılası ile birlikte mastar olarak kabul edilen (مَا)'yı harf olarak kabul etmelerine karşın¹⁵⁸ nahivcilerin bir kısmı onun isim olarak kabul ederler. İsim olarak kabul edenlerin başında İbnu's-Serrâc gelmektedir.¹⁵⁹

¹⁴⁹ Ebu Hayyan *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 991.

¹⁵⁰ İbn Akîl, *el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-Fevâ'id*, 1/171.

¹⁵¹ Ebu Hayyan *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 991.

¹⁵² Ebu Hayyan *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 992.

¹⁵³ Ebu Hayyan *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 992..

¹⁵⁴ Ferrânın görüşü için bkz. *Şifâü'l-alil fi İzahi't-teshil*, 247.

¹⁵⁵ es-Selsîlî, *Şifâü'l-alil fi İzahi't-teshil*, 247.

¹⁵⁶ Bakara 2/96.

¹⁵⁷ Kalem 68/9.

¹⁵⁸ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 993.

¹⁵⁹ İbn Akîl, *el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-Fevâ'id*. 1/173.

Ebû Hayyân, bu hususta cumhur ya da yukarıdaki nahivcilerle aynı görüşte olmayıp (ما)'yı ism-i mevsul olarak görmektedir. Yine (ما)'dan sonra gelen fiilin has olarak kabul edilmesinin yanlış olacağı kanaatini taşımaktadır.¹⁶⁰

Örnek, “أُرِيدُ مَا تَخْرُجُ أَي خُرُوجِكَ” “Çıkmanı istiyorum”. Bu şekilde bir ifade biçimi kesinlikle doğru değildir. Ancak “أُحِبُّ مَا صَنَعْتَ” “yaptığın hoşuma gitti.” şekilde gelmesi durumunda doğru olabilir. Çünkü çıkış (خُرُوج), has; yapış (صَنَعَ) ise müphem bir fiildir.¹⁶¹

Fiil, cümle içerisinde çeşitlilik arz eder. Örneğin; “أَعْجَبَنِي مَا صَنَعْتَ” “yaptığımı beğendim.” Çünkü yapmak geneldir.¹⁶² Şöyle demek doğru değildir; “أَعْجَبَنِي مَا جَلَسْتَ” “oturman beni şaşırttı.” Çünkü oturma eylemi hastır, kapalı değildir, çeşitlilik arz etmez.

(ما) bazen zaman zarfında nâib olarak gelir ve olumlu maziyle birleşir. “لَا أَصْحَبُكَ (ما)” nadiren de olsa “مَا لَمْ أُجِدْكَ عَلَى هُدَىٰ أَثَرٍ”¹⁶³ örneğinde olduğu gibi menfi; yahut “عَجِبْتُ مِمَّا تَضْرِبُ رَيْدًا” “Zeyd’e vurman tuhafıma gitti.” örneğindeki gibi muzariyle gelebilir.

Zemahşerî (ö.538/1144),¹⁶⁴ (أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ)¹⁶⁵ “Allah ’in kendisine verdiği iktidara dayanarak İbrahim ile rabbi hakkında tartışmaya giren kimseyi görmedin mi?” örneğindeki gibi (أن)’in zaman zarfında nâib olan (ما) mastariyye gibi kullanıldığını iddia eder.

(الذي)

(الذي) iki ayrı cümleyi birbirine bağlayan, manası kendinden sonra gelen cümleyle açıklanabilen ism-i mevsuldür. Türkçedeki ilgi zamiri gibi iş görür. İsm-i mevsul cümlede "o ki, öyle kimseler ki..." anlamlarına gelir.

¹⁶⁰ Ebu Hayyan *İrtişâfu’-d- Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 994.

¹⁶¹ Ebu Hayyan *İrtişâfu’-d- Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 994.

¹⁶² İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, 1/304.

¹⁶³ Ebu Hayyan *İrtişâfu’-d- Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 994.

¹⁶⁴ Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an Hakkâ’iki’t-Tenzil* (Beyrut: Daru’l-Kitâbi’l-Arabi, t.y.), 1/305.

¹⁶⁵ Bakara 2/258.

Ferrâ;¹⁶⁶ İbn Mâlik¹⁶⁷ (الذي) ve sılasının mastar yaptığı görüşündedirler. (ذَلِكَ الَّذِي)
168 (يُبَيِّنُ اللَّهُ عِبَادَهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
işler yapan kullarına verdiği müjde işte bu.” ayetinde görüldüğü gibi (الذي)’nin
kendinden sonraki fiilin manasını mastara dönüştürdüğünü söylemektedirler. Bu
durumda ayetin takdiri şöyledir: ذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ

(وَخُضُّنُمْ كَالَّذِي خَاضُوا أُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ)¹⁶⁹ “Onların daldığı gibi, siz
de (dünya zevkine) daldınız. İşte onların dünyada da ahirette de amelleri boşa
gitmiştir.” âyetinde de durum aynıdır (الذي) kendinden sonraki sılanın manasını
mastara dönüştürmüştür. Bu durumda ayetin takdiri şöyledir: خَضْتُمْ كخوضهم¹⁷⁰

Mâzinî (ö.249/1863) ise, “الذي يَرْحَمُهُ اللَّهُ زَيْدٌ” “Zeyd’e Allah rahmet eylesin.”
örneğinde olduğu gibi bu edatın sılasının cümle içerisinde haber konumunda geldiği
zaman dua cümlesi şeklinde anlaşılabilirliği görüşündedir. Cumhur nahivcilere göre
ise (الذي)’nin sılası sarih cümle olarak gelmelidir. Kisâî ise (الذي)’nin sılasının emir
cümlesi şeklinde gelebileceğini iddia eder. Örneğin: الذي اضْرِبْهُ¹⁷¹

İsmi mevsuller arasında (ما) ve (من) gibi edatlar da mevcuttur. Bu iki edatın
istifham olarak da kullanılmaktadır. Ancak bu ikisinden sonra (ذَا) gelip gelmeyeceği
ihtilafıdır. (مَنْ ذَا) şeklinde ifade etmek uygun değildir ancak (مَا ذَا) şekilde ifade
edilebilir. Bu konuda Ebû Hayyân, dört ayrı görüş ileri sürmektedir:

1- (ذَا) ismi işaretidir. (ما) ise istifhamiyedir. İkisiyle birlikte söz tamamlanır ve
“أَيُّ شَيْءٍ هَذَا”، “مَاذَا”¹⁷² manasına gelir.

2- (مَا) istifhamiye (ذَا) mevsule olur ve (الذي) gibi düşünülür. (مَا) mübteda olur.
(ذَا) mevsulu ise haber olur. Sonuç olarak (ذَا) harfi (الذي) manasını ifade etmez. Ancak
(مَا) ile birlikte olursa (الذي) manasını ifade eder.

3- (ذَا) harfi (مَا) ile birleştirilirse (مَاذَا) bütünüyle istifham olur.¹⁷³

¹⁶⁶ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, 2/547.

¹⁶⁷ İbn Akîl, *el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-Fevâ'id*, 1/66.

¹⁶⁸ Şura 42/ 23.

¹⁶⁹ Tevbe 9/69.

¹⁷⁰ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 996.

¹⁷¹ el-Üşmûnî, *Şerhu 'l-Uşmuni ala Elfiyyeti İbni Malik*, 1/163.

¹⁷² İbn Akîl, *el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-Fevâ'id*, 1/147.

¹⁷³ Ebu Hayyan *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1008.

4- (ما)'dan istifham; (ذا)'den ise işaret tecrid edilir. İkisi birlikte mevsul olarak kullanılır.¹⁷⁴

6. Mevsule Dönen Zamir

Cümle içerisinde kullanılan ism-i mevsulde kesinlikle sıla cümlesinde mevsule dönen eden bir zamirin bulunması zorunludur. Bunun tersi bir durum söz konusu olursa kurulan cümle sahih bir cümle olmaktan uzak olur. Şayet الذي olduğu zaman kendinden sonra bir fiil vuku bulduğunda الذي 'ye dönen bir zamirin fiilin içinde gizli olabilme ihtimalidir.

Misal olarak; “رَيْدُ الَّذِي أَضْرَبُهُ” burada Zeyd'e vurma eylemini yapanın mütekellim olduğudur. “ال”in sılasında gelen cümleden zamirin hazfi ise ihtilafıdır. Cumhura göre aid zamirin hazfi doğru değildir. Bazıları ise zamirin hazfine cevaz vermişlerdir. Ebû Hayyân, zamirin hazfinin doğru olmadığını belirterek şu örnekle birlikte açıklamasını yapmaktadır; “جَاءَنِي الضَّارِبُ رَيْدٌ” Burada zamirin hangi konumda olduğu belli değildir. Müfred olup olmadığı ya da müzekker olup olmadığı belli değildir. Dolayısıyla onu hazfetmek hiç de hoş ve doğru bir yaklaşım olmaz.¹⁷⁵

7. Merfu İsimler

7.1. Fail

Fail, Fiildeki eylemi yapandır ve i'rab olarak da merfudur, genel olarak fail, nahivcilerce kendisine fiilin isnad edildiği sözcük diye tanımlarlar. Fiildeki eylem fail ile netleşmektedir. “نَخَلَ أَحْمَدُ” “Ahmet girdi.” Şayet bu cümleyi isim cümlesi olarak yazarsak yani mübtedâ-haber olarak “أَحْمَدُ نَخَلَ” şeklinde olur. Failin merfu olmasının nedeni de kelimada fail ve mefulün birbirinden ayrı olmasının fark edilmesidir.¹⁷⁶ “الَّذِي يَفْعُدُ زَيْدٌ” bu cümlede Zeyd iki ism-i mevsul içinde haber olup ism-i mevsulün tekrarı te'kid içindir.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Ebu Hayyan *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1009.

¹⁷⁵ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1016.

¹⁷⁶ Müberred, *Muktedab*, 1/8.

¹⁷⁷ Müberred, *Muktedab*, 1/8.

Bazen Arap dilinde fail öncesinde gelen zaid bir harf-i cerr nedeniyle her ne kadar lafzen mecrûr gelse de takdir edilen bir damme ile merfu olur. Örneğin: (وَكَلَىٰ)¹⁷⁸ “*Hesap sormak için Allah yeter.*” Ayette geçen lafzatullah lafzen mucrûr ama mahellen merfudur¹⁷⁹

7.2. Naibul Fail

Eğer cümle malum bir fiille değil de meçhul bir fiille başlıyorsa malum fiille başlayan cümledeki mef'ul, failin yerine geçer ve harekesi de mansubdan merfuya dönüşür. “فَتَّحَ الرَّجُلُ الْبَابَ” “Adam kapıyı açtı.” örneğinde cümle malum bir fiille başladığı için cümledeki işi yapan özne konumundaki fail bellidir. “فَتَّحَ الْبَابُ” “Kapı açıldı.” cümlesi meçhul bir fiille başladığı için malum cümledeki mef'ul burada failin yerine geçerek nasb halinden merfuya dönüşür. Malum olan bir fiil, meçhule dönüşerek meçhul adını alır. Bu yapıya yer vermesinin nedenini şu beyitlerde açıklamaktadır:

وحذفه للخوف والإيهام ... والوزن والتحقير والإعظام
والعلم والجهل والاختصار ... والسجع والوفاق والإيثار

“fail; korkma, yanılma, vezin, küçük düşürme, yüceltme, (failin herkesçe) bilinmesi, bilinmemesi gereken, sözü uzatmamak, sözün kafiyeli olması ve ahenkli olması vb. nedenlerle hafzfedilir.”

Ebû Hayyân, tam fiillerin meçhul yapıya dönüştürülmesinde nahivciler arasında bir ihtilafın bulunmadığını ancak nakıs fiillerin meçhule dönüştürülmesi hususunda ihtilafın olduğunu belirtir. Örneğin el-Ferrâ, كَانَ زَيْدٌ يَوْمَ كَيْنَ يُقَامُ cümlesini; haberi mazi olan كَانَ زَيْدٌ قَامَ cümlesini ise كَيْنَ قِيمَ şeklinde meçhule çevirmektedir.¹⁸⁰

7.3. Mübteda ve Haber

Mübteda, sözün kendisiyle başlayıp hükmün üzerine kurulduğu öznedir. Haber ise mübtedaya dayandırılan ve ondan bahseden unsurdur, yüklemidir. “عَلِيٌّ طَالِبٌ”

¹⁷⁸ Nisa 4/6.

¹⁷⁹ Sibeveyh, *el-Kitab*, 1/33-39.

¹⁸⁰ Ebu Hayyan, *İrtișâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1325.

örneğinde olduğu gibi mübteda, genellikle marife (belirli, özel isim), haber ise genellikle nekre (belirsiz) isimden olur. Buradaki cümle bir isim cümlesidir. İsimle başlamıştır ve Ali'nin öğrenci olduğundan bahsetmektedir. Cümlede عَلِيٌّ mübteda ve marifedir çünkü özel isimdir. طَالِبٌ kelimesi haberdur ve nekredir. Cümlenin her iki unsuru da merfûdur. Burada mübteda ve haberin her ikisi tekil isim oldukları için zamme ile merfû' olmuşlardır.

Ebû Hayyân, fiilin mübteda olmayacağını belirtir.¹⁸¹ Mübteda takdir edilmiş olur. (أَنْ تَصُومُوا)¹⁸² “*Ama orucu tutmanız*” örneğinde takdir edilen mana (وَصَوْمُكُمْ خَيْرٌ) (لَكُمْ) şeklindedir.¹⁸³

Ebu Hayyan'a göre mübtedadan önce (مَنْ) harfi cerri gibi zâid harfi cer veya رَبُّ gibi zâid olmayan harfi cer gelebilir.¹⁸⁴ هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرِ اللَّهِ “*Allah'tan başka bir yaratıcı var mı?*” ayetinde görüldüğü üzere (مَنْ) zâid harfi cerri mübtedadan önce gelmiştir.

Müellif, bir cümlede asıl olan unsur haberin te'hiri olduğunu, bunun ise asıl olması gereken bir durum olduğunu belirtmektedir. Eğer her iki unsur da (زَيْدٌ أَحْوَكٌ) misalindeki gibi marife olursa; ya da (مَنْكَ أَفْضَلُ مِنِّي أَفْضَلٌ) örneğindeki gibi her iki unsur da nekra olursa; yahut (زَيْدٌ زُهَيْرٌ شِعْرًا) örneğindeki gibi haber ve mübtedaya benzer iseler yine mana haberden mübtedanın temyizine delalet ederse haberin öne gelmesi gerekmektedir.¹⁸⁵ Örneğin (بُنُوا أَبْنَانًا وَبَنَاتِنَا بَنُونَ) cümlesiyle murat edilen durum “بُنُونَا بَنُونَ بَنِينَ” yani (مِثْلُ بَنِينَا) şeklindedir.¹⁸⁶

Ebû Hayyân, aşağıda belirtilen durumlarda haberin mübtedanın önüne geçmesini doğru bulmamaktadır;

- Mübteda marifeli durumda gelir ve dua içerikli olursa (لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ)¹⁸⁷ “*Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olacaktır!*”
- Mübteda nekra olup beddua anlamı taşırsa (وَيْحُ لَزَيْدٍ).
- Doğruluk ve yalan ihtimali taşıyorsa (زَيْدٌ هَلَّا ضَرَبْتَهُ).

¹⁸¹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1079.

¹⁸² Bakara 2/184.

¹⁸³ İbn Akîl, *el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-Fevâ'id*, 1/203;

¹⁸⁴ Fâtr 35/3.

¹⁸⁵ Ebu Hayyan *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1103.

¹⁸⁶ Ebu Hayyan *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1105.

¹⁸⁷ Hud 11/18.

- (أَمَا زَيْدٌ فَعَالِمٌ) 'den sonra gelen haber (أَمَا).
- Haberin mahzûf olması durumunda (لَوْلَا زَيْدٌ لَكَانَ كَذَا).
- (مَا زَيْدٌ بِعَائِمٍ) 'nin haberi olup kendisine (ب) harfî bitişmişse.¹⁸⁸

Enbârî'nin (ö.328/940) ve ona bu konuda eşlik eden Kufelilerden bir kısım nahivcinin aksine müellif, (زَيْدٌ اضْرَبْهُ) veya (زَيْدٌ لَا تَضْرِبْهُ) örneklerinde olduğu gibi inşai cümlelerin haber olarak cümlede yer almasını doğru olarak kabul etmektedir.¹⁸⁹

8. Kâne ve Kardeşleri

Kâne ve kardeşleri i'râb, açısından isimlerini ref, haberlerini nasb ederler. Bunlar sekiz adet fiil-i mâzîden oluşur. Bunlardan her birinin muzârisi ve emri aynı işi yapar. Yani, isim cümlesi olan mübtedâ ve haberin önüne gelip mübtedâyı merfû haberi de mansûb okuturlar. Bunlara nâkıs (eksik) fiiller de denir. Nâkıs fiil denmesinin sebebi; merfû ismiyle birlikte tek bir mana ifade etmeyip ikinci ismi istemeleridir. حَضَرَ “Çocuk geldi” deyince cümle anlamı yeterli olur. Fakat كَانَ الْجَوُّ “Hava idi” deyince yetmez, mana eksik kalır. Yanına ikinci bir isim ilâve edilerek كَانَ الْجَوُّ بَارِدًا “Hava soğuk idi” deyince mana tamamlanır.

Nâkıs veya Kâneye benzeyen fiiller şunlardır:

(كَانَ، صَارَ، لَيْسَ، أَصْبَحَ، أَمْسَى، أَضْحَى، ظَلَّ)

Ebû Hayyân, Kâne'nin haberinin mansub olması hususunda nahivcilerin ittifak halinde olduklarını belirtmektedir. Haberin mansup olması mefule benzerliği nedeniyle dir.¹⁹⁰ Ferrâ¹⁹¹ ve Kûfeliler ise haberin mansup oluşunu hale benzemesine bağlarlar. Ferrâ, Kâne'nin isminin faile benzemesi nedeniyle ref edildiğini söyler.¹⁹²

Müellif, kane ve benzerlerinin haberlerinin ister isim ister fiil cümlesi olsun kane'den önceye takdimini çoğu Arap dilcilerin cevaz vermediğini belirtir ve şu örnekleri verir: (كَانَ زَيْدٌ مَرَّ بِهِ عَمْرُو، وَكَانَ زَيْدٌ يَقُومُ، وَكَانَ زَيْدٌ أَبُوهُ قَائِمٌ)¹⁹³

¹⁸⁸ Ebu Hayyan *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1105.

¹⁸⁹ Ebu Hayyan *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1105.

¹⁹⁰ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1146.

¹⁹¹ el- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyad b. Abdullah Ed Deylemi, *Meanil Kuran'*, 1/281.

¹⁹² İbn Akîl, *el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-Fevâ'id*, 1/262.

¹⁹³ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1172.

9. Ma Nafiye'nin İsmi

Müellif, bu edatın isim cümlesine dâhil edildiğinde iki şekilde i'rabı olacağını belirtmektedir: Birincisi; ismini ref haberini nasb eder.¹⁹⁴ Bu hicaz lügatıdır. Kur'anı Kerim'de bu şekilde çok kullanılır. Örnek; (مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ) “*Bu bir beşer değildir. Bu, ancak üstün bir melektir’ dediler.*”¹⁹⁵ (مَا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ إِنْ أُمَّهَاتُهُمْ إِلَّا الْأَلْيَاءُ وَلَدْنَهُمْ)¹⁹⁵ “*o kadınlar onların anaları değildir. Onların anaları ancak, kendilerini doğuran kadınlardır.*”

Müellife göre bu harfin haberini nasb edebilmesi için bazı şartlar vardır. Bu şartlar şunlardır:

Birincisi; haberinin isminden sonra gelmelidir. Şayet haberi ismine takdim olursa bu durumda haber nasb değilse, ref olması gerekir. sonradan gelmesi durumunda nasb olacağı, önünde olması durumunda ref olduğu kanaatindedir. Sibeveyhi, şayet öne geçerse şeref için olacağı görüşündedir. Örnek; “*ما قَائِمٌ زَيْدٌ* - Zeyd ayakta değildir.”¹⁹⁶

Ferrâ'ya göre¹⁹⁷ “*ما قَائِمٌ زَيْدٌ*” örneğindeki gibi haberin nasb olacağı görüşündedir. Haber önde geldiği zaman müellif bu konuda Ferrâ ile aynı düşüncede değildir. Zira müellif bu durumda haberin nasbının doğru olmadığı görüşündedir.

Kisâî, İbn Usfûr'a dayanarak haberin nasb edilmesini doğru bulmamaktadır. “*Haber öne geçerse nasb edilmesi doğrudur*” şeklinde farklı düşünen dilciler de olmuştur.

(ب) harfi, cümlede haber olan sözcüğe dâhil edildiğinde; “*ما يَقَائِمٌ زَيْدٌ* - Zeyd ayakta değildir.” şeklindeki ifade biçimine Basralılar olumlu yaklaşırlarken, Kûfeliler ب harfinin eklenmesinin yanlış olduğunu söylerler.

İbn Usfûr'un Ferrâ'dan naklettiğine göre;¹⁹⁸ “*ما يَقَائِمٌ زَيْدٌ*” cümlesindeki “*ما*” ile (ب)'nin arası mecrurla ayrıldığı zaman mecrurun ona mütaallik olmasını Ferrâ¹⁹⁹ ve

¹⁹⁴ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- Arab*, 1197.

¹⁹⁵ Mücâdele 58/2.

¹⁹⁶ Sibeveyh, *El-Kitab*, 1/59.

¹⁹⁷ Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, 324.

¹⁹⁸ İbn Usfûr, *Şerhu'l-Cümel*, 1/595-596.

¹⁹⁹ el-Ferrâ, *Meani'l-Kur'an*, 2/44.

Örnek: *Ben sizin rabbiniz değil miyim? 'Elbette öyle! Tanıklık ederiz' dediler. Böyle yaptık ki kıyamet gününde, 'Bizim bundan haberimiz yoktu' demeyesiniz.*"²⁰⁴

Ebû Hayyân, haberin olumlu olması durumunda ise (ما) nafiye'nin haberine (ب) zaid harfin gelemeceğini söyler. Örnek; (لَيْسَ زَيْدٌ إِلَّا قَائِمًا وَمَا زَيْدٌ إِلَّا قَائِمٌ)²⁰⁵ Basralılara ve el-Kisâ'ye göre, (كَأَنَّ)'yi (ما)'nın ismi ile haberin arasına ilave edilmesi durumunda haberine zaid (ب) harfi gelebilir. Örnek; "Zeyd ayakta değildi." Ferrâ'ya göre, haberin zarf veya teşbih konumunda olması durumunda bile durum değişmez.

İbn Hişâm ise, ما'nın haberi zarf ise bu durumda da zaid (ب) harfi bitişebilir. "ما - عَبْدُ اللَّهِ بِحَيْثُ تُحِبُّ - Abdullah senin hoşlandığın gibi değildir." örneğindeki gibi bu cümle İbn Hişâm'a göre caizdir.²⁰⁶

10. İinne ve Kardeşlerinin Haberi

İinne ve kardeşleri, fiile benzeyen harfler olarak (وَاللَّهِ إِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ) "Andolsun ki kalkan Zeyd'dir" örneğinde olduğu üzere kendilerinden sonra gelen isimleri nasb, haberlerini ise ref ederler. Ebu Hayyân'a göre eğer cümlede bir karine varsa bu harflerin isimleri hafz edilebilir. Haberlerinin hafzi konusunda üç ayrı görüş zikreder:

Birincisi; Sibeveyh ekolünün görüşüne göre, hafz caizdir. Haber ister ma'rife ister nekra olsun bu mümkündür.²⁰⁷ "هل لكم أحدٌ فإنَّ النَّاسَ أَلْبَّ عَلَيْكُمْ" - Kimseniz yok mu? İnsanlar size karşı toplandılar" sorusuna cevap olarak "Zeyd var Amr var" denir. Yani "إِنَّ لَنَا زَيْدًا وَإِنَّ لَنَا عَمْرًا" - Zeydimiz var Amrımız var bizim. Görüldüğü gibi cevap cümlesinde لَنَا haberi hafz edilmiştir.

İkincisi; Kûfeliler, Sibeveh'in haberin marife olması durumunda hafz edilebileceği görüşüne katılmayıp bunu sadece haberin nekra durumunda iken mümkün görürler.

²⁰⁴ A'râf 7/ 172.

²⁰⁵ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1215.

²⁰⁶ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1215.

²⁰⁷ Sibeveyh, *el-Kitab*, 1/141.

Üçüncü görüş; Ferra ve ekolüne aittir.²⁰⁸ Sibeveyh'in görüşünü destekler mahiyettedirler. İster marife isterse nekra olsun hazf edilmesi mümkündür.

Ebû Hayyân, üç görüşten birincisi olan Sibeveyh'in görüşüne katılır onu doğru görüş olarak kabul eder. Ebû Hayyân, her konudan sonra bütün edatları tek tek fasılalarda da şerh etmektedir.

Ebû Hayyân'a göre bu harflerin haberinin bu harflerden önce gelmesi veya isimlerinden önce gelmesi caiz değildir. Ancak haberleri zarf veya cer-mecrur ise bu durumda isimlerinden önce gelmesi caizdir. Şu örneklerde olduğu gibi:

إِنَّ فِي الدَّارِ سَاكِنَهَا، وَإِنَّ عِنْدَ هُنْدٍ بَعْلَهَا

Bu harflerden sonra mevsul olmayan (ما), yani ma'ul-keffa gelir ki bu durumda söz konusu harflerden sonra fiil cümlesi gelebilir.

²⁰⁹ (إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ) “Allah’a karşı ancak; kulları içinden âlim olanlar derin saygı duyarlar. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır.”

²¹⁰ (يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنْظُرُونَ) “Gerçek apaçık ortaya çıktıktan sonra, sanki göz göre göre ölüme sürülüyorlarmış gibi seninle o konuda tartışıyorlardı.”

(لَعَلَّما) (لَيْتَما) Basralılar bu iki edattan sonra fiilin gelebileceğini söyleseler de Müellif bu noktada onlarla aynı görüşte değildir. O bunlardan sonra fiil cümlesinin gelmesini doğru olarak kabul etmemektedir. Örneğin şöyle denemez: ²¹¹ لَيْتَمَا ذَهَبْتُ

لَعَلَّ nin (enne) ile peş peşe gelmesi caiz değildir. (لَعَلَّ أَنْ زَيْدًا قَائِمٌ) bu misalde olduğu gibi ardı sıra gelmesi uygun olmaz.²¹²

Aynı şekilde كَأَنَّ'den sonra أَنْ gelmesini doğru bulmamaktadır.

²¹³ (لَكِنَّ أَنَّكَ مُنْطَلِقٌ) yine (كَأَنَّكَ أَنَّكَ ذَاهِبٌ)

²⁰⁸ İbnü's-Serrâc, *el-Usul fi'n-Nahy*, 1/258.

²⁰⁹ Fatır 28/35.

²¹⁰ Enfal 6/8.

²¹¹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1284.

²¹² Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1286.

²¹³ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1286.

Dil bilimcilerden Müberred (ö.286/900) inne ve kardeşlerinin haberinin öne geçmesini yani takdimini uygun bulmamaktadır.²¹⁴

11. Mansubât

Mansubât ile alakalı daha önce bilgi verilmişti. Bunlar kâne ve benzerlerinin haberi, inne ve benzerlerinin ismi ve (لا) nafiye cinsinin ismidir. Diğerlerini de mef'ûlü mutlak, mef'ûlü leh, mef'ûlü fih, mef'ûlü bih, mef'ûlü maah, müstesna, hal ve temyiz şeklinde sıralayabiliriz.

Ebû Hayyân bu kısımda mef'ûlleri tek tek ele alıp hem ekollerin hem dil bilimcilerinin görüşlerini aktardıktan sonra kendi görüşlerini beyan etmektedir.

11.1. Mef'ûlü Mutlak

Ebû Hayyân'ın bu konudaki görüşlerini incelemeden önce Mef'ûlü mutlak konusunda ön bir bilgi vermekte fayda vardır. Mef'ûlü mutlak cümlede, fiilden sonra, fiilin manasını pekiştirmek, durumunu bildirmek, adedi (sayısı) hakkında bilgi vermek veya vekâlet etmek için gelen, o fiille aynı kökten türemiş bir mastardır. Cümlede dört ayrı durumda kullanılır.

a) Pekiştirmek için; fiilin mastarı tekrar edilir.

كَسَرَ الْوَلَدُ الرَّجَاجَ كَسْرًا : “Çocuk camı bir kırdı ki!”

نَامَ الرَّجُلُ الْمُتَعَبُ نَوْمًا : “Yorgun adam öyle uyudu ki!”

b) Çeşit bildirmek için;

ضَرَبَهُ ضَرْبَ الظَّالِمِ : “Ona, zalimin vurduğu gibi vurdu.”

c) Adet belirtmek için;

أَكَلَ الْمَرِيضُ أَكْلَةً : “Hasta bir defa yemek yedi.”

d) Fiile vekâlet etmek için;

صَبْرًا : Sabır! (اصْبِرْ emir fiili yerine kullanılmıştır)²¹⁵

²¹⁴ Müberred, *Muktedab*, 4/109, 115.

²¹⁵ İbn Akîl, *el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-Fevâ'id*, 1/463;

Ebû Hayyân bu Mef'ûl'ün meçhul bir fiilden sonra da gelebileceği görüşündedir. “ضَرْبَ زَيْدٍ ضَرْبًا” “Zeyd öyle bir dövüldü ki!”²¹⁶

Fiil, ism-i fâil, ismi mef'ul ve diğer isimler mastar maddesinden olanlardır. Yani mastarın kendisinden türemişlerdir. Bu konuda müellif Kûfelilerle aynı fikirde değildir.²¹⁷ Onlar fiilin asıl olduğunu ve mastarın da ondan türediğini söylerler.²¹⁸ Yukarıda da değinildiği üzere müellif asıl olan unsurun mastar olduğu görüşündedir.

İbnü's-Serrâc, fiilden türeyenin astar olmadığını, Fiilin kendisinin asıl olduğunu birinin diğerinden türemediğini söyler. Müellif “عَجِبْتُ مِنْ ضَرْبِ زَيْدٍ عَمْرًا ضَرْبًا” ve “وَزَيْدٌ”²¹⁹ örneklerinde olduğu gibi mastarın mastarla yine ism-i faille, ism-i mef'ülle ve fiille nasb edilebileceğini söyler.²²⁰

Eğer mefulü mutlak fiilin lafzını içermiyorsa yani fiilin yakın anlamlısı olan başka bir fiilin masdarı ise bu durumda nahivcilerin cumhuruna göre mefulü mutlakı nasb eden yakın anlamlı bir fiil takdir edilir. Örneğin قَعَدَ جُلُوسًا cümlesinde جُلُوسًا mefulü mutlak'ın amili “جَلَسَ جُلُوسًا” örneğindeki gibi celese fiilidir.

Mefulu mutlaktan önce ahd veya cins ifade eden (ال) takısı gelebilir. “ضَرْبْتُ (جَلَسْتُ الْجُلُوسَ) burada (ضَرْبَ) kelimesi ahd ifade eden (ال) takısıyla gelmiştir. bu cümlede yukarıdaki cümlede olduğu gibi oturmak eyleminden kast edilen bir cinstir.²²¹ Mefulu mutlak قُمْتُ قِيَامًا طَوِيلًا örneğinde olduğu gibi mevsuf veya ضَرْبْتُ ضَرْبًا örneğindeki gibi tamlama şeklinde gelebilir. Ancak Ebu Hayyan'a göre “ضَرْبْتُ شَرْطِي” örneğindeki gibi mefulü mutlak yerine “أَنْ + fiil” gelemmez.²²²

Eğer bir cümlede fiilin iki tane müekked mastarı varsa Ahfeş el-Müberred²²³ göre fiilin o ikisini birlikte nasb etmesi doğru değildir. Ahfeş (ö.215/830) ve Müberred'in (ö.286/900) görüşlerinin aksine Ebû Hayyân manaları değişik ise yani

²¹⁶ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1353.

²¹⁷ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1353.

²¹⁸ Kemâleddin el-Enbârî, *el-İnsâf fi mesâ'ili'l-hilâf beyne'n-naḥviyyîne'l-Baḥriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, 1/235.

²¹⁹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1353.

²²⁰ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1354.

²²¹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1355.

²²² Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1358.

²²³ es-Süyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi*, 1/118.

farklı türde mastarlarsa “ضَرَبْتُ زَيْدًا ضَرْبًا شَدِيدًا ضَرْبَيْنِ” örneğindeki gibi fiilin üç mastarı da nasb etmesini doğru bulmaktadır.²²⁴

Müellif mefulü mutlak’ın amilinin hazf edilmesini ise lâfzi ya da hal karinesi varsa caiz olarak kabul etmektedir. Örnek: “أَيَّ سَيْرٍ تَسِيرُ؟” diye soran birine “حَثِيثًا” şeklinde cevap verilmesi gibi. Ayrıca dua veya beddua ifade eden yapılarda mefulü mutlakın amili olan fiillerin hazfedilmesi vaciptir: رَعِيًّا، سَقِيًّا، سَهْلًا، أَهْلًا وَمَسْهَلًا، رَعِيًّا denilmesi gibi.²²⁵

11.2. Mef’ûlü’n Lieclih

Fiilin oluş sebebini bildiren Mef’ûle mef’ûlün lieclih denir. Bir adı da mef’ûlün leh’tir. Fiile niçin sorusunu sorduğumuzda aldığımız cevap mef’ûlün lieclih’tir. Türkçeye “..için, -mek için, -mak için, sebebiyle, -den dolayı” manalarıyla tercüme edilir. Örnek, “سَافَرَ حُسَيْنٌ إِلَى بَاكِسْتَانٍ طَلْبًا لِلْعِلْمِ” “Hüseyin Pakistan’a ilim ilim talep etmek için gitti.” Mef’ûlün lieclih, mastar ya da harf-i cerli olmak üzere iki şekilde gelir.

a) Masdar olarak Mef’ûlün lieclih:

“فَمَ إِخْتِرَامًا لِأَسْتَاذِكَ” - Hocana saygı için kalk” Niçin sorusuna cevap veren, (mastarın) fâili ile fiilin fâilinin -zaman ve şahıs bakımından- aynı olduğu mansûb ve nekre bir mastardır.

b) Harf-i Cerli Mef’ûlün lieclih

(بِ), (لِ) ve sebeplilik ifade eden (بِ) harf-i ceriyle ifade edilen mef’ûllerdir.

Bu mefuldeki konuşan veya müsebbib için mastarın şartı en önemli unsurdur. Müellif sebep bildiren mastarın kalbi fiillerden olması gerektiğini özellikle vurgular. Örneğin: “جَاءَ زَيْدٌ قِرَاءَةً لِلْعِلْمِ” - Zeyd ilim okumak için geldi.” denmesinin uygun düşmeyeceği kanaatindedir. Çünkü ona göre “قِرَاءَةً” kalbi bir fiil değildir.²²⁶

²²⁴ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’-d- Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1359.

²²⁵ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’-d- Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1360.

²²⁶ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’-d- Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1383.

Ebû Hayyân, mef'ülû lehin, fail'in mani bir durumu yok ise amilinin önüne geçmesinin caiz olduğu görüşündedir. Örneğin: لَطْمَعُ جَنْتِكَ “yemek için sana geldim.” Aynı şekilde “أَمَّ” ile de takdim edilir. Örneğin: “أَمَّا تَقْوِيمًا فَأَنَا أَضْرِبُكَ”. Bedel cihetinin dışında amilden iki adet olması doğru değildir. إِلَّا تَذَكْرَةً لِّمَن يَخْشَى - *Ancak Allah'tan korkan kimseye bir öğüt için*²²⁷ örneğindeki gibi atıf, cer ve harfi sebep veya o ikisinden birisinin nasb olması durumunda olur.²²⁸

11.3. Mef'ulün fih

Fiilin gerçekleştiği zamanı ve yeri bildiren mansub isme mefulün fih denir. Örnek: فِي الْمَدِينَةِ - Misafir, şehirde bir gün konakladı.” cümlesinin فِي الْمَدِينَةِ cer ve mecruru mekan zarfı; يَوْمًا sözcüğü ise zaman zarfıdır.

Müellife göre mefulün fih, cümlede fiilin işlendiği mekân ve zamanı bildiren mansub bir isimdir. “قُمْتُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ” cümlesindeki (يَوْم) sözcüğü kalkma eyleminin içinde vuku bulduğu zaman zarfı olup mefulun fihtir.²²⁹

Basralı dilcilerin zaman ve mekân zarfı olarak terimleştirdikleri mefulun fihe el-Kisâi gibi bazı Kûfeli dil bilimcileri sıfat derler. Ebû Hayyân terimlerle oynamanın doğru olmadığını belirterek kavram kargaşasına dikkat çeker. Ona göre zaman zarfı “سِرْتُ الْيَوْمَ - Bugün yürüdüm.” örneğinde olduğu gibi bizzat zaman ifade eden bir lafız olabilir. سِرْتُ عِشْرِينَ يَوْمًا - Yirmi gün yürüdüm.” örneğinde olduğu gibi zamanın sayıyla ifade şeklidir. سِرْتُ جَمِيعَ الْيَوْمِ - Bütün gün boyunca yürüdüm.” örneğindeki gibi zamanın tamamı ya da سِرْتُ بَعْضَ الْيَوْمِ - Günün bir kısmında yürüdüm.” örneğindeki gibi bir kısmını ifade eder.²³⁰

Ebû Hayyân'a göre özel bir sıfat olmaması veya zaman isminin masdara izafesi durumunda “سِرْتُ مُقَدِّمَ الْحَاجِّ” yani “وَقْتُ مُقَدِّمَ الْحَاجِّ” örneğindeki gibi zaman zarfı hazf edilebilir.

Ebû Hayyân, zaman zarflarını müphem ve muhtas olmak üzere ikiye ayırır ve ma'dud (sayılabilir) zamanı da muhtas zaman zarfı olarak kabul eder.

²²⁷ Taha 3/30.

²²⁸ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1388.

²²⁹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1389.

²³⁰ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1389.

Fiilin her iki tür zarfla da kullanılabilceğini vurgulayan Ebu Hayyan, “فُتِيَ الْيَوْمَ” zaman zarflarının el takısı, sıfat, izafe ve sayı ile muhtas hale dönüştürüleceğini belirtir.

Ebû Hayyân, “وقت - زمان - حين” gibi müphem zarfın muayyen olmayan zamana delalet ettiğini söylemektedir. Örneğin “Vaktun” sözcüğü zaman ifade eder ancak süresi belirli değildir. Oyuzden müphem bir zaman zarfıdır.

Muhtas zaman zarfını sayılan ve sayılamayan olarak ikiye ayıran Ebû Hayyân, ma‘dud muhtas zamanı الثَّيْتَاءِ وَالصَّيْفِ وَالشُّهُورِ وَالصَّيْفِ وَالشَّيْتَاءِ and the المحرم وسائر أسماء الشهور والصيف والشَّيْتَاءِ and the سنَّة، وشهر، ويومين، والمحرم وسائر أسماء الشهور والصيف والشَّيْتَاءِ sözcükleriyle örnekendirir. Ma‘dud muhtas zaman zarflarıyla ancak tekrar eden ve süresi uzunca devam eden fiillerin kullanılabilceğini vurgulayan Ebû Hayyân, “مَاتَ”²³¹ şeklinde bir cümlenin mantıksal açıdan doğru olmadığını belirtir. Kanaatimizce Ebû Hayyân’ın vurgulamak istediği şudur: Cümledeki ölme eylemi bir kere gerçekleşen, tekrarı mümkün olmayan ve süresi uzun sürmeyen bir eylemdir. Dolayısıyla ölüm eyleminin iki gün sürmesi mantıken mümkün olmadığı için bu tür eylemleri ma‘dud muhtas zaman zarflarıyla kullanmak hatalıdır.

Ebû Hayyân, (مُدُّ وَمُنْدُ) zaman zarflarından منذ nün basit ve yalın olduğunu, (مُدُّ) edatından (ن) harfinin hazf edildiği görüşündedir.²³²

Muhammed b. Mes‘ûd el-Ayyâşî (ö.320/932), (مُدُّ) edatının (مِنْ) ve (ذَا) dan meydana geldiğini daha sonra ise (elif) ve (nun) harflerinin hazf edilerek (مُدُّ) şeklini aldığı kanaatini taşımaktadır. Buna göre “مَا رَأَيْتُهُ مُدُّ يَوْمَانِ” cümlesinin takdiri aslında “مَا رَأَيْتُهُ مِنْ ذَا الْوَقْتِ يَوْمَانِ” şeklindedir.

Bunun delili (مُدُّ) edatının fiile dâhil edilmesidir. Dolayısıyla “مَا رَأَيْتُهُ مُدُّ قَامَ زَيْدٌ” - Zeyd kalktığından beri onu görmedim.” cümlesinin manası “مَا رَأَيْتُهُ مِنْ ذَا الْوَقْتِ قَامَ زَيْدٌ” - Onu Zeydin kalktığı vakitten beri görmedim.” şeklindedir.²³³

11.4. Mef’ulün Bih

Fâilin yaptığı eylemden etkilenen mansub isme Mef’ulün bih denir. Fiil ile mef’ul bih arasına cer harflerinden birisi gelmemişse buna mef’ulü sarîh, fiille

²³¹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’ d- Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1391.

²³² Ebu Hayyan, *İrtişâfu’ d- Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1415.

²³³ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’ d- Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1415.

mef'ulün bih arasına harfi cerlerden birisi gelmişse buna da mef'ulü gayri sarîh denir. Ebû Hayyân'a göre cümlede fiil meçhul olmadığı müddetçe mef'ulün bih mansub olur. Şayet cümlede istifham gibi önde gelmesi gereken bir sözcükse “مَنْ رَأَيْتَ وَأَيُّهُمْ لَقِيتَ؟” örneğindeki gibi mef'ulün bihin takdimi vaciptir.²³⁴

Müellife göre “أَعْجَبَنِي أَنْ ضَرَبْتَ زَيْدًا” cümlesinde زيدا sözcüğünü takdim edip “أَعْجَبَنِي زَيْدًا أَنْ ضَرَبْتَ” denemez. Ancak cümlede nasb etmeyen bir harfin sılası varsa bu durumda takdim caizdir. Dolayısıyla “عَجِبْتُ مِمَّا تَضْرِبُ زَيْدًا” cümlesini “عَجِبْتُ مِمَّا زَيْدًا” şeklinde de söyleyebiliriz.²³⁵

Ebû Hayyân, “لَسَوْفَ يَرْضَى عَمْرًا زَيْدًا” örneğindeki gibi cümlenin başında başlangıç (lam)'ı var ise mef'ul bih'in başlangıç lam'ından öncesine takdimi caiz görmez. Yani şöyle diyemeyiz: “عَمْرًا لَسَوْفَ يَرْضَى زَيْدًا”

Ebû Hayyân kase lamı bitişmiş bir fiilden önceye mefulun bihin takdimini de caiz görmez. Ona göre “وَاللَّهِ زَيْدًا لَأَضْرِبَنَّ زَيْدًا” cümlesini “وَاللَّهِ زَيْدًا لَأَضْرِبَنَّ” şeklinde kuramayız.²³⁶

Ebû Hayyân, mef'ul'ün ispatı ve hazfının şu durumlarda mümkün olduğu görüşündedir.

a-Kendisinden haber verildiği zaman hazfedilmesi doğru değildir. Yani mef'ulun faili zikredilmediğinde veya cümleye meçhul bir fiille başladığında hazfi doğru olmaz. Örnek, (ضَرَبَ زَيْدًا). Bu örnekte de görüldüğü üzere meçhul fiille cümleye başlanmış ve fail zikredilmemiştir.

b- Taaccub uslubunda mef'ulün bih'in hazf edilmesi sık rastlanan bir dil olgusu değilse de hazfi caizdir. Örnek, (بُكَاءٌ عَلَى عَمْرٍو وَمَا كَانَ أَصْبَرًا) ²³⁷

c-Îcâz nedeniyle mef'ulün bih hazfedilebilir. Örnek, “وَاسْمَعُوا وَأَطِيعُوا” - Dinleyin ve itaat edin.”²³⁸

d-Müşareke ve mücavere sebebiyle mef'ulün bih hazfedilebilir. Örnek, “وَأَنَّ إِلَى رَبِّكَ الْمُنْتَهَى” - Elbette son varış Rabbine doğrudur.”²³⁹

²³⁴ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1468.

²³⁵ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1470.

²³⁶ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1470.

²³⁷ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1481.

²³⁸ Teğâbun 64/16.

²³⁹ Necm 53/42.

e- Mef'ûlün bih bilindiği için hazfedilebilir. Örnek, “فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ” - *Bunu yapamazsanız –ki asla yapamayacaksınız– yakıtı insanlar ve taş olan ateşten sakının; o, inkârcılar için hazırlanmıştır.*”²⁴⁰

f- Mef'ûlün bih bilinmediği için hazfedilir (وَلَدْتُ فُلَانَةَ)

g- Mef'ûlün bih, faili ta'zim için hazfedilir.²⁴¹ “كَتَبَ اللَّهُ لَا غَلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ” - *Allah: ‘Elbette ben ve elçilerim galip geleceğiz.’ diye yazmıştır. Şüphesiz Allah güçlüdür, galiptir.*”²⁴²

11.5. Mef'ûlün Me'ah

Beraberlik ifade eden ve vâvu'l-maiyye (beraberlik) denen (وَ) harfinden sonra gelen, üst tarafına atfı doğru olmayan mansûb isme mef'ûlün meah denir. Beraber, birlikte manasına gelen (مَعَ)yla aynı anlamı taşıdığı için bazı gramerciler ona da mef'ûlün maah demişlerse de onun zarf olduğu görüşü daha ziyade tercih edilmiştir. Örnek, “جَزَى عَلَيَّ وَ سَوَّرَ الْحَدِيقَةَ” - *Ali bahçenin duvarı boyunca koştu.*”

Ebû Hayyân, mefulun meah'ın tam bir anlam içeren cümleden sonra gelmesini şart koşar. Müteaddi ve lazım fiillerden sonra mefulun meah gelebileceğini kabul eder. Ancak o bazı dilcilerin mefulun meah'ın ancak lazım fiilden sonra gelebileceği görüşünü zikreder. Onlara göre mefulun meah müteaddi fiilden sonra gelemez. Dolayısıyla “ضَرَبْتُكَ وَرَيْدًا” şeklinde bir cümle doğru değildir.²⁴³

Ebû Hayyân'a göre mefulü meah'ın mansub olabilmesi istisna olmasından geçer. Örnek, “قَامَ الْقَوْمُ لَيْسَ إِيَّاهُ رَيْدٌ” - *Kalkan topluluğun içerisinde Zeyd yoktur.*” Burada zamir doğru olan unsura ulaşmamaktadır. Dolayısıyla “لَيْسَهُ رَيْدٌ” denilmesi uygun değildir.

Bu konuya şu hususları da ilave edebiliriz. Mef'ûlün me'ah, beraberlik bildiren bir isim olarak, maiyyet vav'ından sonra gelir. Örnek, “سِرْتُ وَعَلِيًّا” - *Ali ile beraber yürüdüm.*” Bu örnekte görüldüğü gibi isim olan Ali maiyyet vav'ından sonra gelmiştir.

²⁴⁰ Bakara 2/24.

²⁴¹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1472.

²⁴² Mücadele 58/21.

²⁴³ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1483.

O vav'la gelen bir isimdir dedikten sonra, (مَعَ)'nin manasını öz olarak manada mecrur gibi yapar.²⁴⁴ Atıf vav'ına misal; “مَزَجْتُ عَسَلًا وَمَاءً ، وَأَشْرَكْتُ زَيْدًا وَعَمْرًا” bu misallerde vav atıf konumundadır. “سِرْتُ وَالنَّيْلُ - Nil boyunca yürüdüm.” örneğinde ise maiyye vavıdır. Müellif eşlik edilen unsurun ancak (vav) ile anlaşılabilceği görüşündedir.²⁴⁵

11.6. Hâl

Hâl; cümlede fiil işlev kazanırken, fâilin, mef'ûlün veya her ikisinin durumunu gösteren mansûb ve nekre isimdir. Türkçedeki durum zarfının karşılığıdır. Fiile sorulan “nasıl” sorusuna verilen cevaptır. Fiil yapılırken onu yapanın durumu açıklamaktadır. Hâl Türkçeye (...rek, ..rak) ekleriyle veya (...dığı halde), (...ken, ...mış olduğu halde) kelimeleriyle tercüme edilir. Durumları açıklanan fâil ya da mef'ûlün bih'e de sâhibu'l-hâl veya zü'l-hâl denir. Sâhibu'l-hâl genellikle marife olur. Örnek; جَاءَ خَالِدٌ رَاكِبًا “Halit (vasıta kullanarak) binerek geldi.”

Müberred, cümlede her hangi bir unsurun fetha olabilmesi için o nesnenin ya mef'ul veya mef'ule benzeyen bir unsur olması gerektiğini, Buna ilave olarak cümle içerisinde ki hâlin de aynen zarf edatları gibi mef'ulün fih olduğu görüşündedir.²⁴⁶

Ebû Hayyân, hâl konusundaki görüşünü önce lügat daha sonra ise terim olarak açıklayarak başlar. Lügat olarak manası, hem müzekker hem de müennes olarak kullanıldığını söyler. Terim olarak onu; mansub bir isimden meydana gelen ve sahibinin durumunu öğrenmek için fiile sorulan (كَيْفَ) sorusuna verilen cevap olarak değerlendirir.²⁴⁷

Ebû Hayyân, hal olarak gelecek sözcüğün müştak ve gayri müştak olarak da gelebileceğini kabul eder. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ فَانفِرُوا تَابَاتٍ أَوْ انفِرُوا جَمِيعًا. - Ey iman edenler! Tedbirinizi alın da savaşa ya ayrı bölükler halinde çıkın veya hep birlikte çıkın.”²⁴⁸ ayetinde de görüldüğü gibi hal olan جَمِيعًا kelimesi müştak olarak gelmemiştir.

²⁴⁴ İbn Akîl ,*el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-Fevâ'id*, 1/539.

²⁴⁵ Ebu Hayyan, *İrîşâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1483.

²⁴⁶ Müberred, *Muktedab*, 4/299.

²⁴⁷ Ebu Hayyan, *İrîşâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1557.

²⁴⁸ Nisa 4/71.

Müellif, halin mevsuf gelmesi durumunda gayri müştak gelebileceği görüşündedir. Örnek, *فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا* - *Kendisine tastamam bir insan şeklinde göründü.*²⁴⁹ ayetinde hal, *بَشَرًا*, sözcüğü olup *سَوِيًّا* sözcüğüyle sıfatlanmıştır. Bu nedenle camid olarak gelmiştir.

Müellif, halin müfaale yani işteşlik ifade etmesi durumunda da gayri müştak gelebileceğini kabul eder: *«كَلَّمْتُهُ فَأَهْ إِلَى فِي؛ أَيُّ مُشَافَهَةً»* Aynı şekilde bir tertip ve düzene delalet ederse gayri müştak gelebilir; *«أَدْخُلُوا رَجُلًا رَجُلًا»*.²⁵⁰

Ebû Hayyân, hâl'in sâhibu'l-hal ile anlamsal bağıni dikkate olarak onu ikiye ayırır: Mübeyyine ve müekkide. Mübeyyine olan hal, cümleye öncesinden anlaşılmayan yeni bir anlam katar ve genellikle değişken bir özelliğe sahiptir. Yani mübeyyine hal'in sâhibu'l-hal ile ilişkisi geçicidir. Örneğin *جَاءَ زَيْدٌ رَاكِبًا* dendiğinde hal olan *راكبًا* sözcüğü cümleye yeni bir anlam katmıştır ve dolayısıyla mübeyyine bir haldir. Hal olan sözcüğün sâhibu'l-hal olan *زيد* sözcüğü ile ilişkisi değişken ve geçicidir. Bazen mübeyyine hal'de hal ile sâhibu'l-hal arasındaki ilişki kısmen değişken kısmen kalıcı ilişki olabilir. *زَيْدٌ أَشْهَلُ وَخَلَقَ اللَّهُ الزَّرَافَةَ يَدِيهَا أَطْوَلُ مِنْ رَجُلَيْهَا* - Zeyd ela gözlü olarak yaratıldı. Allah (c.c.) zürafanın elini ayağından daha uzun olarak yarattı.” cümlesinde de böyle durum söz konusudur.²⁵¹ Cümlede zaten var olan anlamı pekiştiren müekkide hal'de ise hal ile sahibul hal arasındaki anlam ilişkisi kalıcıdır yani hal sahibul hal için kalıcı ve değişmeyen bir nitelik taşıyabilir. *«O - وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا»* (Kur'an), *ellerindeki (Kitabı) doğrulayan bir gerçektir.*²⁵² ayetinde bu manayı görmek mümkündür.

Cumhur hâl'in nekra olarak gelmesini şart koşar.²⁵³ Hâl'in marife gelebilme durumunu ele alır. Daha sonra müellif de zu'l-hâlin nekre olarak gelebilmesini ve bunu caiz kılan bazı hususlar zikreder. Ona göre zu'l-hâlin nekra olarak gelebilmesini temin eden sadece onun sıfat ile ya da tamlama ile tahsis edilmesi değildir. Bunun yanında öncesinde merfu vb. varsa zu'l-hâl nekra gelebilir. Örneğin: *لا تَعْتَبِ عَلَى صَدِيقٍ غَائِبًا* “yanında olmayan arkadaşını suçlama”

²⁴⁹ Meryem 19/17.

²⁵⁰ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- Arab*, 1558.

²⁵¹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- Arab*, 1562.

²⁵² Bakara 2/91.

²⁵³ Sibeveyhi, *el-Kitab*, 1/44-45.

Arapça sözdiziminde önce zu'l-hâl sonra da hâl gelir. Ancak bazı Arapça cümle yapılarında bu kurala uyulmaz yani hal önceye takdim edebilir. Arap dilciler hâl'in hangi şartlarda zu'l-hâl ve amiline takdiminin caiz olup olmadığını uzun uzun tartışır. Ebû Hayyân bu meseleye öncelikle zu'l-hâl'in mutlaka hal'den önce gelmesi gereken durumu anlatarak başlar. Ona göre zu'l-hâl amiline izafe edilmişse hal kesinlikle sahibine takdim edemez. Örneğin “عَرَفْتُ قِيَامَ هِنْدٍ صَاحِكَةً” “Hind'i ayakta gülüşüyle tanıdım.” cümlesinde durum böyledir.

Ebû Hayyân'a göre zu'l-hâl, hâl ile bağlantılı bir zamire izafe edilmişse bu durumda ise hâl ögesinin takdimi gerekir: “جاءَ زَائِرٌ هِنْدٍ أَخُوها” – Hind'in kardeşi ona ziyaret etmek üzere geldi.” Yine zu'l-hâl (لا) ile hasr edilmişse “ما جاءَ مُسْرِعًا إِلَّا زَيْدٌ” “hızlı olarak gelen Zeyd'den başkası değildir” örneğinde olduğu gibi önce hal gelir.

Müellif, zü'l-hâlin bir harfle mecrur olması durumunda eğer harf-i cerr zâid bir harf-i cerrse hal ögesi zü'l-hâlin önüne geçebilir. Buna göre “ما جاءني من أقدٍ عاقلاً” – bana hiç bir kimse akıllı olarak gelmedi.” cümlesini “ما جاءني عاقلاً من أقدٍ” şeklinde de diyebiliriz. Ancak harf-i cerr zaid değilse caiz olmaz.²⁵⁴

Müellif “أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا” - *Yahut evlerinin duvarları çatıları üzerine yıkılmış, ıssız bir kasabaya uğrayan kimsenin durumu gibi.*²⁵⁵ ayetindeki gibi hâlin و harfi ile birleşik olarak gelebileceğini belirtmektedir.

Müellif, hâl'in fiil olması durumunda mecrurun önüne geçebileceğini belirtir. Buna göre “مَرَرْتُ تَضْحَكُ بِهِنْدٍ” cümlesini “مَرَرْتُ بِهِنْدٍ صَاحِكَةً” şeklinde de ifade edebiliriz. Ancak, isim olması durumunda “مَرَرْتُ صَاحِكَةً بِهِنْدٍ” şeklinde takdimi caiz değildir.²⁵⁶

Müellif devamla, zü'l-hâl 'in hakiki olmayan izafe ile mecrur olması durumunda, “هَذَا قَتِيلٌ هِنْدٍ صَاحِكَةً” örneğindeki gibi hal'in takdimini caiz görmez.²⁵⁷

Müellif, “ضَرَبْتُ غُلامَ هِنْدٍ جَالِسَةً” - Hindin çocuğuna oturmuş olduğu halde vurdum.” örneğindeki gibi hal, izafet halindeki “Hind” sözcüğü için gelemaz. Zira yargı cümlede muzaf olan غُلامَ sözcüğü hakkındadır.²⁵⁸

²⁵⁴ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1579.

²⁵⁵ Bakara 2/259.

²⁵⁶ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1579.

²⁵⁷ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1580.

²⁵⁸ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1580.

Müellif, “قَائِمًا زَيْدٌ فِي الدَّارِ - Zeyd evde ayaktaadır.” örneğindeki gibi haberin zarf ve mecrur olması durumunda hâlin cümleinin önüne geçmesini doğru kabul eder.²⁵⁹

Cümleinin “قَائِمًا زَيْدٌ عِنْدَكَ - Zeyd senin yanında ayaktaadır.” şeklinde de ifade edilmesi doğrudur. Bu cümlede (قَائِمًا) hâl (عِنْدَكَ) ise haber olur. Ebû Hayyân, hâl; cümlede zarf, mecrur, sarîh bir isim veya و herfi ile birlikte geldiği zaman hâl olabilir mi? sorusuna cevap olarak “زَيْدٌ وَمَالُهُ كَثِيرٌ بِالْبَصْرَةِ - Zeyd ve onun malı Basra’da çoktur.” cümlesini örnek olarak zikreder.

Hâl ortada olduğu zaman, zarf veya mecrur durumda ise bunu doğru bulmaktadır.²⁶⁰ “جَاءَ زَيْدٌ وَعَمْرٌا مُسْرِعِينَ - Zeyd ve Amr hızlıca geldiler.” örneğinde olduğu gibi hâl ile sâhibu’l-hâl’in cümlede birden fazla olması ve i’rabta da birlikte aynı konumda gelmesi uygundur. Ya da sâhibu’l-hâller i’rab bakımından farklı olabilir. Örneğin: 261قَائِمًا زَيْدٌ وَعَمْرٌا مُسْرِعِينَ cümlede geçen sâhibu’l-hâllerden biri olan “Zeyd” fail, “Amr” ise meful bih’tir.

Hal ögesinin cümledeki âmili çeşitli gerekçelerle gizlenebilir. Misal yolculuğa çıkan birine şöyle denir: 262تَذَهَبُ رَاثِدًا مَهْدِيًا bu cümlede hal ögenin âmili fiildir.

11.7. Temyiz

Cümle içerisinde daha önceden söylenen isimden gerçek manada kastedilenin ne olduğunu açıklığa kavuşturmak üzere söylenen fetha ve nekre olan isme temyiz denir. Temyizin açıkladığı bir önceki isme de mümeyyez adı verilir. - اِشْتَرَيْتُ صُنْدُوقًا بَرْتَقَالًا - “Bir sandık portakal satın aldım.” - اِشْتَرَيْتُ صُنْدُوقًا “bir sandık satın aldım” cümlesinde kapalılık olduğunu görmekteyiz. اِشْتَرَيْتُ صُنْدُوقًا kelimesini açıklamak için cümleye بَرْتَقَالًا kelimesini de ilave ediyoruz. Bu noktada sandık kelimesine mümeyyez, portakal kelimesine de temyiz denir. Temyiz, melfûz ve melhûz olmak üzere ikiye ayrılır: Melfûz; cümlede açıkça bir şekilde ne kastedildiği anlaşılan ve görülen temyizdir. Bunlar; ağırlık, hacim, alan ve adettir. Örnek; - شَرِبَ ابْنِي كُوبًا حَلِيْبًا - Oğlum bir bardak

²⁵⁹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’ d- Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1589.

²⁶⁰ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’ d- Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1591.

²⁶¹ İbn Akîl, *el-Müsâ’id ‘alâ Teshîli’l-Fevâ’id*, 2/35.

²⁶² Ebu Hayyan, *İrtişâfu’ d- Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1598.

süt içti.” Melhûz ise cümle içerisinde görülmeyen ancak cümleden anlaşılan temyiz çeşididir. Örnek; “تَقَدَّمتِ الطَّالِبَةُ عِلْمًا - Kız öğrenci ilmi olarak gelişme gösterdi.”²⁶³

Ebû Hayyân; temyizi cümle içerisinde anlaşılmayan kapalı bir unsuru açıklayıp ve yorumlayan; mümeyyezi ise açıklanan ve yorumlanan unsur olarak tarif eder.²⁶⁴ Müellif, “وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا، - Saçım başım ağardı.”²⁶⁵ Ayetindeki gibi temyizin âmilinin fiil ya da fiil soylu bir sözcük olması gerektiğini söyler.²⁶⁶

Ebû Hayyân, temyiz’in cümlede “كُرْمٌ زَيْدًا أَبًا” örneğindeki gibi onun kendinden önceki isim için haber olduğu görüşündedir. Müellif bunun “زَيْدٌ أَبٌ” şeklinde ifade edilmesinin de doğru olacağı kanaatindedir. Böyle durumlarda temyiz’e “مِنْ” harf-i cerr’i gelebilir. Örneğin: كُرْمٌ زَيْدًا مِنْ أَبِي²⁶⁷

Müellif, ism-i tafdil içeren cümlelerde temyizin müfred veya cemî şeklinde gelebileceğini söyler. “الزَّيْدُونَ أَحْسَنُ النَّاسِ وَجْهًا، - Zeydler yüz güzelliği açısından insanlardan daha güzeldirler” ve “وَالزَّيْدُونَ أَحْسَنُ النَّاسِ وَجُوهًا،” örneklerinde görüldüğü gibi yüz ifadesi birinci cümlede müfred olarak gelmişken ikinci cümlede ise cemî olarak gelmiştir.²⁶⁸

Müellif “أَحَدَ عَشَرَ رَجُلًا،” ve “عِشْرُونَ رَجُلًا،” örneklerinde olduğu gibi²⁶⁹ sayılardan sonrada temyizin mansub olabileceğini söyler.²⁷⁰ Ayrıca (مِنْ) edatının temyize dâhil edileceğini de “إِرْدَبٌ مِنْ قَفْحٍ” ve “وَمِلءُ الْأَرْضِ مِنْ دَهَبٍ،” örnekleriyle açıklamaktadır.²⁷¹

Müellif, kapalılığın kalması amacı varsa temyizin hazfının mümkün olacağını ya da sözün ona delalet etmesi halinde temyiz’e bir bedel sözcük getirmemiz mümkün olacağını belirtir.²⁷² Örnek; “وَلَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَازْدَادُوا تِسْعًا، - Onlar, mağaralarında üç yüz yıl kadar kaldılar ve dokuz yıl da buna ilave etmişlerdir.”²⁷³ (

²⁶³ Mehmet Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1969), 169.

²⁶⁴ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1625.

²⁶⁵ Meryem 19/4.

²⁶⁶ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1621.

²⁶⁷ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1625.

²⁶⁸ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1626.

²⁶⁹ Sibeveyh, *el-Kitab*, 1/206.

²⁷⁰ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1627.

²⁷¹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1632.

²⁷² Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1636.

²⁷³ Kehf 18/15.

(سینین) üç yüz yıldan bir bedeldir. Temyiz mahzufdur ve takdiri üç yüz zaman veya vakittir. Mümeyyizin hazfî ise caiz değildir. Ayrıca müellif, ism-i tafdil üslubunda temyiz takdimini caiz görmez. Örneğin şöyle denmesi mümkün değildir: زَيْدٌ وَجْهًا
أَحْسَنُ مِنْ عَمْرٍو²⁷⁴

11.8. Nidâ

Ebu Hayyan, Nidânın lügat olarak çağırma anlamını taşıdığını, ıstılah olarak ise, özel olan harflerle çağırma anlamına geldiğini belirtmektedir. Ayrıca nidânın nun'unun kesra ve damme de okunabileceği görüşündedir. Nidâ harflerinden en çok bilinen ve kullanılan harfin (يا) olduğunu bununla hem yakını hem de uzağı işaret edip seslendirildiği görüşü taşıyan müellif hemze'nin ise yakın için olduğunu belirtir. Ebu Hayyân, "يا أَنَا" ve "يا هُوَ" mütekellim ve gaib zamirlerine nida edatının eklenemeyeceği kanaatindedir.²⁷⁵ Ayrıca, cümlenin başlangıcında nidâ, fail, mef'ul ve haber bu unsurlardan her hangi birisi olmadan cümlenin kurulmasının doğru olmayacağını söyler²⁷⁶ münâdâ edilen (seslenen) sözcük اُدْعُو vb. takdir bir fiillen bir fiil ile mansubtur.

11.9. Terhim Münâdâ

Ebû Hayyân, bu konuyu önce lügat ve daha sonrada terim olarak açıklamayı uygun görmüş ve terhimi de bir örnekle açıklamıştır. Terhim, sözlükte kolaylaştırmak, hafifletmek ve yumuşak bir ses anlamındadır. Terim anlamı ise, cümlede münâdâ konumundaki kelimenin sonundaki harfin daha net ve güzel söylenmesi için hazf edilme durumudur. يا فَاطِمَةُ örneğinde kelimenin sonundaki ة hazf edilerek يا فَاطِم formuna aktarılması gibi.

Nudbe alemeti bitişmiş bir sözcüğün terhim edilmesinin doğru olmayacağı görüşündedir.²⁷⁷ Ncak şiirde zaruret nedeniyle nudbenin terhimi yapılabilir. Müellif,

²⁷⁴ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1635.

²⁷⁵ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 2179.

²⁷⁶ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 2225.

²⁷⁷ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 2227.

şayet sözcük nida sebebiyle mebni olursa ve nidaya da ihtiyaç olunursa terhim edilemeyeceği görüşündedir.²⁷⁸

Müellif, kelimenin sonunun (ta) te'nis olduğu zaman ikincisini hazf edip (ة) da durulduğu zaman şu şekilde denmiş olacağı kanaatini taşımaktadır; (يا خَمْسَةُ) (ta) olarak değil (ha) olarak durulur. Şu şekilde de denilebilir. (يا خَمْسَه).

Müellif, eğer orta harfi harekeli ise genel görüş olarak hazf edilemeyeceği yönündedir. Eğer kinaye olursa terhimi doğrudur. Şayet sakınse (هِرْقُل) kelimesindeki gibi son harfi hazf edilerek (يا هِرْقُ) formuna aktarılır.²⁷⁹

el-Ferrâ, bu konuda daha da ileri giderek sondaki sakın olan harfinde hazf edilmesi gerektiğini belirtir ve “يا هِرْ” şeklinde denilmesini uygun bulur. Müellifin görüşünün aksine hem ل ve hemde ق harfi el-Ferrâ'ya göre hazf edilir. Sakin değilse, sonu hazf edilerek terhim yapılır.

Ebû Hayyân, illet harfinden önce iki harf ziyadelendirilmişse harfi med olsa da olmasa da terhimde son harfi med de olsa hazf edilerek terhim yapılır. Örneğin “مَنْصُور” kelimesi terhim münada formuna aktarılırken “يا مَنْصُور” şeklinde son iki harfi hazf edilir. Ancak harfi med asıldan döüştürülmüşse terhimi son harfinin harfi ile olur görüşündedir.²⁸⁰

11.10. Kasem

Kasem cümlesinde genel olarak üç adet harf kullanılmaktadır (ب - و - ت). Bu harflerin kullanıldıkları cümleye kasem cümlesi denilmektedir. Kasemin fiil cümlesiyle manası tamamlanır. Daha sonra aynı şekilde şibhul cümle ve car ve mecrurdan da oluşur. O da muksemun bih adını alır. Şibhul cümle kasem olarak fiili içine alır. Zikredilse de hazf olunsa da durum değişmez. Kasemde asıl olan harf ب harfidir. Diğer iki harfle aralarında farklar bulunmaktadır. Bu farkları aşağıdaki şekilde açıklamak mümkündür. ب harfi cümlede “أَقْسِمُ بِهِ ve أُقْسِمُ بِاللَّهِ” şeklinde zahiri bir isimle ve zamirle birleşirken diğer iki harfte (ب ve ت) bu özellik söz konusu değildir. Bu iki

²⁷⁸ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 2229.

²⁷⁹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 2231.

²⁸⁰ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 2233.

harf “تَالِهٍ” ve “وَالهِ” kaseplerinde görüldüğü gibi zahiri bir isimle yazılır. Zamirle birleşmez.

ب harfiyle yapılan kasemin cevabı “بِاللّٰهِ هَلْ أَذَيْتَ وَاجِبِكَ” örneğindeki gibi istifham cümlesi olabilir. Diğerlerinin bu şekilde olması doğru değildir.²⁸¹

Müellif, kasemi; taaccübî olmayan haberî başka bir cümleyi tekid eden cümle şeklinde tarif etmektedir. Örnek; “بِاللّٰهِ أَقْسَمْتُ” - yemin ettim.” Bu cümle takdiri olarak “بِاللّٰهِ أَيُّ بِاللّٰهِ أَقْسَمْتُ” şeklindedir. Müellif, tanımda geçen cümle ifadesinin hem haberi hem de inşai cümleyi kapsadığını söyler. “- *Emir verirsen çıkacaklarına dair büyük yeminler ettiler.*”²⁸² şeklinde haberi cümle şeklinde geldiğini beyan etmektedir. Ayrıca müellif kaseim tanımında geçen “başka bir cümleyi” ifadesinin زيِّ قَائِمٍ زيِّ قَائِمٍ gibi cümleleri kapsam dışı olduğunu özellikle vurgular.²⁸³

Müellif, kaseim harfleri olarak şunlara değinmektedir.

(اللام) (التاء) (الواو) (الباء) (الأيمن) (المُن)

(واللّٰهُ لِأَقْوَمٍ) İbn Keysân (vav) harfinin kaseim fiiliyle izharına cevaz vermiş ancak “- *Kalkmak için yemin ettim.*” örneğinde olduğu gibi. Ancak (التاء) ve (اللام) harflerinin kaseim fiiliyle birlikte izhar edilemeyeceğini belirtmiştir.²⁸⁴

Kutrub’un (ö. 210/825 civarı) görüşüne göre ise (التاء), cümlede taaccüb üslubu varsa gelir, yoksa gelmez. Ya da kaseim taaccübunda; “تَالِهٍ مَا أَكْرَمَ زَيْدًا” ya da sadece kaseim de; “تَالِهٍ مَا عَلِمْتُ هَذَا” “Allaha yemin olsunki bunu bilmedim.” (اللام) ile “اللّٰهُ مَا أَكْرَمَ زَيْدًا” harfi hazf etmemenin doğru olmayacağını belirtir. Ancak (الباء) olursa hazf edilir.

Müellif, fiil hazf edildiğinde muksemin bihinin ref ve nasb olmasını doğru olarak görmektedir. Örnek; “فَقَالَتْ يَمِينُ اللّٰهِ مَا لَكَ حَيْلَةٌ” nasb ile dir.

Diğer yandan “يَمِينُ اللّٰهِ” ref’i takdir üzeredir. Örnek; “فَقَسَمِي يَمِينُ اللّٰهِ” Müellife göre doğru olanın nasb olmasıdır.²⁸⁵

²⁸¹ Abduh er-Râcihi *et-Tatbikun-Nahvi*, (Beyrut: Daru’n-Nahdati’l-Arabiye, 1972), 222-223.

²⁸² Nur 24/53.

²⁸³ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d-Darab min Lisâni’l-‘Arab*, 1763.

²⁸⁴ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d-Darab min Lisâni’l-‘Arab*, 1765.

²⁸⁵ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d-Darab min Lisâni’l-‘Arab*, 1766.

“أَلْزَمْتُ نَفْسِي يَمِينِ اللَّهِ” müteaddi fiilin birine nasb edilmesidir. Takdiri “أَلْزَمْتُ نَفْسِي يَمِينِ اللَّهِ” yani “أَلْزَمْتُ نَفْسِي يَمِينِ اللَّهِ” şeklidir. Şayet ikisi birlikte hazf edilirse hazf edilen fiil lafzın kendisine nasb olarak ulaşır.

İbn Mâlik’e göre ise durum şöyledir:²⁸⁶ Hemze meftuhedir. Örnek; “اللَّهُ لَأَفْعَلَنَّ” Basralı dilcilere göre ise bu hemze hemze-i istifhamdır. Ebû Hayyân, buradaki istifhamın hakiki olmadığı kanaatindedir. “ها”, elifi mahzûf vasıl veya katı‘elifiyle olup “ها لله”, “ها الله”, “ها أالله” ve “ها لله” olmak üzere dört şekilde gelir.

Birincisi- ha harfinden sonra hemze olup onunla tenbih anlatılır.

İkincisi- Müberred şöyle der:²⁸⁷ (أفأ الله) eliften sonra gelen kase m harfine ulaşır.

Üçüncüsü- (الفاء) atıf içindir. Kendinden önceki (الألف) harfi ise, harfi istifhamdır.

Dördüncüsü- elif kendinden sonraki kase m harfi için vusul etmez. Sanki cümleyi kuran şöyle demiş gibi olur; “لَكَ هَذِهِ الدَّارُ لِي” Elif ve lam harfleri kase m harfinin yerine konulduğunda elifle istifham gelmez. Eğer vav harfi getirilirse o zaman o kase m harfi olur.

Müellif bu bedellerin ancak Lafzatullahda kullanılmasının doğru olacağını belirtmektedir. Çünkü ancak onunla cerrin kullanmasının doğru olacağı kanaatindedir. Şayet bu bedellere karşılık bir şey getirildiği zaman Allah’ın lafzı dışında kase m edilmiş olur.²⁸⁸

Müellife göre, Allah’ın lafzında bedel olmaksızın cer yapmak doğru bir yaklaşımdır. Bazı nahivciler onun ref olduğuna cevaz vermişlerdir (اللَّهُ لَأَقْوَمَنَّ). Bazıları ise bunun doğru olmadığı görüşündedir.²⁸⁹

Basralılar²⁹⁰ bedelsiz olarak muksemun bihden bir harf hazf edildiğinde onun nasb olmasını doğru bir yaklaşım olarak kabul ederler. Kûfeliler ise; cer ve ref durumunda buna cevaz verirler. Onlara göre ise “كَعْبَةَ اللَّهِ” ve “قَصَاءَ اللَّهِ” örneklerinde olduğu gibi iki harf hariç nasb olması caiz değildir.

²⁸⁶ Teshilul Fevaid ve Tekmilul Mekasid, 150; İbn Akîl, el-Müsâ‘id ‘alâ Teshîli'l-Fevâ'id, 2/307.

²⁸⁷ Müberred, el-Muktedab, 2/323.

²⁸⁸ Ebu Hayyan, İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab, 1767.

²⁸⁹ Ebu Hayyan, İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab, 1767.

²⁹⁰ İbn Akîl, el-Müsâ‘id ‘alâ Teshîli'l-Fevâ'id, 2/307-308.

Müellif, “تَاللهِ وَعَمْرٍو لِأَذْهَبَنَّ” ve “لَا هَا اللهُ وَأَخِيكَ لِأَنْتَظِلَّ” şu şekilde söylemenin doğru olmayacağını belirtir. Çünkü “التاء” ve “الف” istifham harfleri,²⁹¹ “ها” ise harfi tenbihtir.²⁹²

İbn Mâlik²⁹³ ve ona tabi olan Kûfelilere göre ise isim cümlesine bir kasem tayin ediciyle başlanırsa haberin hazfı gerekir. Bu tayin edici ise “أَيُّمَنَّ” ve “لَعَمْرُكَ”dir. Bu ikisi lam’a bitişik olarak ancak kasemde kullanılırlar.

Müellif bunun takdirinin “لَعَمْرُكَ مَا أَقْسِمُ بِهِ” olduğunu buradaki (lam)’ın ibtida harfi olduğunu belirtir.²⁹⁴ Bazılarına göre bu lâm, mahzuf kasem lâm’ı değildir. Çünkü kasem kasem üstüne gelmez. (وَلَيُخْلِفَنَّ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَى وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ).²⁹⁵ “*Bunlar, ‘Bizim iyilikten başka hiçbir kastımız yok’ diye de mutlaka yemin ederler. Ama Allah şâhitlik eder ki bunlar mutlaka yalancılardır.*” Buradaki lam (اللَّام), mahzuf bir kasemin cevabıdır. O da cevabı “إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَى” olan bir kasemdir. Şayet (lam) dan arındığında onun nasb olması doğru olur. Buna göre “عَمْرُ اللهِ” ve “عَهْدُ اللهِ” denilir. Şayet kasem için bir tayin edici değilse “عَلِيَّ عَهْدُ اللهِ وَبِمِثْنُ اللهِ تَلْزَمُنِي” örneğindeki gibi haberin hazfı caiz olur. Burada (عَلِيَّ)’nın hazf edileceği düşüncesindedir²⁹⁶.

Sibeveyhi şöyle delillendirir;²⁹⁷ (عَلِيَّ عَهْدُ اللهِ لِأَفْعَلَنَّ). Burada haberi izhar etmiştir. En- Nehhâs (ö.338/950) (عَمْرُ اللهِ أَوْ عَمْرُكَ) bu şekilde olduğu zaman ref’ edilmesini de nasb edilmesini de doğru olarak kabul ederek, kasem vav’ını düşürmeninse doğru olacağı kanaatindedir. Buradaki (عَمْرُ) kelimesinin anlamı bakımından iki ayrı görüş ortaya çıkmaktadır.

Birincisi, Basra ekolünün görüşüdür. Onlar bu kelimenin manasının beka olduğunu belirtirler. Yani عَمْرُكَ طَالَ²⁹⁸ bu görüştekiler (ayn) harfinin harekesinin fetha olduğunu ve kasem (lam) ile olacağını kendinden sonrakinin fail ve mecrur muzafun ileyh olarak mastar olduğunu söylerler.

²⁹¹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’ d- Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1768.

²⁹² İbn Akîl, *el-Müsâ’id ‘alâ Teshîli’l-Fevâ’id*, 2/308.

²⁹³ İbn Akîl, *el-Müsâ’id ‘alâ Teshîli’l-Fevâ’id*, 2/308.

²⁹⁴ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’ d- Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1769.

²⁹⁵ Tevbe 9/107.

²⁹⁶ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’ d- Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1769.

²⁹⁷ Sibeveyh, *el-Kitab*, 3/503.

²⁹⁸ İbn Yaîş, *Şerhu’l-Mufaşşal*, 9/91.

İkincisi, Kufelilerin bir kısmı ve el-Herevî (ö. 481/1089) (عمر الرَّجُل مَنْزِلُهُ) menziline (خُلُو) zıddı bir mastar olduğunu ve muksem Allah'ın zikrini kalbe bir hatırlatma, doğrulamak için bir te'kid olduğunu söylerler.

Sibeveyh onun hemzesinin hemze-i vasıl olarak görür. es-Süheylî el-Mâlekî (ö. 581/1185)'ye göre (واو) harfi kasemde asıl olan bir harf ve aynı zamanda da atıf harfidir. Müellif bu ekolün görüşünü ispatlayacak sağlam bir delilin olmadığı, her ne kadar aslı atıf harfi olsa da ona atıf harfinin gelemeyeceği düşüncesindedir.²⁹⁹

Kasem harflerinden ve kasemi ispat etmek için gelen harflerden birisi de (لام) harfidir. Ahfeş³⁰⁰ kasemin (كَي) (lam) ile karşılaşmasının kesinliğinden bahseder. Nahivcilerin bazı önde gelenleri ise onun (بَل) ile de karşılaşabileceği vurgusunu yapmaktadır.

³⁰¹ (ص وَالْقُرْآنَ ذِي الذِّكْرِ بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي عِزَّةٍ وَشِقَاقٍ) “*Sâd. Öğüt ve uyarı dolu Kur'an'a andolsun ki inkâr edenler, bu uyarıya kulak verecekleri yerde, gurura kapılmış ve muhalefete düşmüşlerdir.*”

İbn Usfûr (ö. 669/1270)³⁰² (أَنْ) (enne) ve (en) harflerinin kasemi muksem aleyhe bağlayacağı, şayet vakıa cümlesi olarak (لَوْ) cevabı niteliğinde de olsa durumun değişmeyeceği görüşündedir. Örnek; “أَمَّا وَاللَّهِ أَنْ لَوْ كُنْتُ حُرًّا”

Sibeveyhi³⁰³ (أَنْ) (en) kasemin cevabı olduğunu söyleyerek onun birinci (lam) gibi olduğunu kaseme cevap olarak bağlı olmadığını belirtir. “وَاللَّهِ لَئِنْ فَعَلْتَ لَأَفْعَلَنَّ” “Vallahi sen yaparsan bedeye yaparım.”

Müellif, (lam) harfinin onunla isim cümlesinde meftuh olarak karşılaşacağı kanaatinde. Örnek; “لَزَيْدٍ فَاصِلٌ وَاللَّهِ” “Vallahi Zeyd erdemli birisidir.” (ان) (enne) müşedededir) “Burada da ن harfinin sakın olarak geldiği görüşündedir.³⁰⁴ Örnek; (إِنْ كُلُّ نَفْسٍ لَمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ)³⁰⁵ “Hiçbir kimse yoktur ki, üzerinde koruyucu bulunmasın.”

²⁹⁹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1772.

³⁰⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1/210.

³⁰¹ Sad 38/1-2.

³⁰² İbn Usfûr, *el-Mukarrîb fi'n-naḥv*, 225.

³⁰³ Sibeveyh, *el-Kitab*, 2/107.

³⁰⁴ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1776.

³⁰⁵ Tarık 86/4.

Müellife göre kase (lam)'nın cümlede (enne) ve (en) ile birlikte gelemeyeceği ancak (keenne)'nin önüne gelmesinin doğru olacağı kanaatindedir. Örnek; “لَكَأَنَّ عَلَى” Yine müellife göre, fiil cümlesinde camid mazi bir fiil olursa (lam) harfinin onun başına gelmesi yanlıştır. Örnek; “يَمِينًا لِنِعْمِ السَّيِّدَانِ وَجِدْتُمَا” Bu örnekte de görüldüğü üzere (lam) harfinin zikredilen bu fiilin başına gelmesi yanlıştır. Mutasarrıf olması durumunda ise doğrudur. Örnek; “لَقَدْ قَامَ زَيْدٌ وَاللَّهِ”³⁰⁶ “Vallahi Zeyd kalktı”

Müellif, Araplardan bazılarının “وَاللَّهِ لَكَذِبٌ زَيْدٌ كَذَبًا مَا أَحْسَبَ اللَّهُ يَغْوِرُهُ لَهُ” şeklinde ifade ettiğini söyler. Cümlede (lam) harfi olmadan da başlanması doğrudur. (قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّيْهَا) ³⁰⁷ “Kendini arıtan saadete ermiştir.” Allah (c.c)'in şu ayetine cevap; (وَالشَّمْسُ وَضُحَاهَا) ³⁰⁸ “Güneşe ve onun aydınlığına andolsun,”. Allah (c.c)'in şu ayetindeki gibi getirilmesi caiz değildir. (قَتِلَ أَصْحَابُ الْأُحُدِّ).³⁰⁹ Allah (c.c)'in şu ayetine cevaben (وَالسَّمَاءِ) ³¹⁰ “Andolsun burçlarla dolu göğe,” (اللام) harfi müstakbel manasında lafzî olarak maziye gelebilir.

Örnek; (وَلَئِنْ أَرْسَلْنَا رِيحًا فَرَأَوْهُ مُصْفَرًّا لَظَلُّوا مِنْ بَعْدِهِ يَكْفُرُونَ).³¹¹ “Andolsun, eğer (ekinlerine zararlı) bir rüzgâr göndersek de o ekini sararmış görse, ardından mutlaka nankörlük etmeye başlarlar.” (أَيُّ لَيِّظَلْنَ) yani (رُبَّمَا) kendisinden sonra lafzî olarak mazi gelse bile mana olarak müstakbeldir.

İbn Uşfûr³¹² eğer zamanın halinden yakınsa (lam) harfinin gelebileceği kanaatindedir. Uzak olduğu zaman ise (lam) harfinin tek başına gelebileceği görüşündedir. Muzari hal olduğu zaman ise bu durumun ne olabileceği konusunda nahivciler arasında fikir birliği yoktur.

Kasemin gizlenmesine örnek olarak “لَئِنْ أُخْرِجُوا لَا يَخْرُجُونَ مَعَهُمْ” - Oysa çıkarılırsalar asla onlarla beraber çıkmazlar.”³¹³ ayeti örnek verilebilir.

³⁰⁶ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1776.

³⁰⁷ Şems 91/9.

³⁰⁸ Şems 91/1.

³⁰⁹ Buruc 85/ 4.

³¹⁰ Buruc 85 /1.

³¹¹ Rum 30/51.

³¹² İbn Uşfûr, *el-Muqarrib fi'n-naħv*. 226.

³¹³ Haşr 59/12.

Sibeveyh³¹⁴ (اللام) bu harfin hazf edilmesinin ya gizli ya da açıktan olması gerektiğini belirtir. Onun gizli olması durumu ise, “وإن لم ينتهوا عما يقولون ليمسنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا“، “Eğer dediklerinden vazgeçmezlerse, andolsun onlardan inkâr edenlere elbette, elem dolu bir azap dokunacaktır.”³¹⁵ ayetindeki gibidir.

Şairin şu beyitlerini de bu duruma örnek verebiliriz;

“فإن لم نغيّر بعض ما قد صنعتم لأننجين للعظم ذو أنا عارقه“

“Yaptıklarınızın bir kısmını değiştirmesek o zaman kemiği yontacağız. Ben etin hepsini alırım.”³¹⁶

Burada şair (فلئن) dememiştir. Eğer sözde bu yoksa kasemin şart edatından önce mahzuf olduğuna delalet etmez. Mukadder fiil menfi cevap olur. Doğru olan onun şartın cevabı olmasıdır.

Müellife göre, kasem cevabı (ما) (إن) (اللام) isim cümlesinin içerisinde olduğu vakit kendisinden sonra mamulun öne geçmesi doğru değildir.³¹⁷ (اللام) harfi muzaride olursa öne geçmesinde nahivciler arasında görüş ayrılığı vardır.

İbn Mâlik’e göre³¹⁸ cevabı kasemle car, mecrur ve zarf bağlantılı olursa onun önüne geçmesi doğru olur. İbn Mâlik “Allah, ‘Yakın zamanda mutlaka pişman olacaklardır!’ dedi.”³¹⁹ ayetini örnek vermektedir.

Müellife göre, “عَوْضُ” ve “جَيْرُ” bu iki edat hakkında ise bunların mebni olarak her ikisinden de kasem harfinin hazf edilmiş olmasıdır. Gizli bir fiil olursa her ikisiyle de konum olarak nasbla ya da ibtida nedeniyle refle hükmetmek doğru olandır.³²⁰

Sibeveyhi³²¹ “جَيْرُ”in isim olduğunu belirtmektedir. ez-Zeccâc’ın “عَوْضُ” kasem konumunda kullanıldığı görüşündedir.

“لا جرّم” hakkında Ferrâ,³²² örnek olarak Arabin “لا جرّم لقد أحسنت” - Hiç şüphe yokki sen en iyisini yaptın.” “لا جرّم لا يتناك” - Kesinlikle sana geleceğim.” dediğini; ayette de “لا

³¹⁴ İbn Akîl, *el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-Fevâ'id*, 2/325.

³¹⁵ Maide 5/73.

³¹⁶ Abdüsselâm Hârûn, *Mu'cemü şevâhidi'l-'Arabiyye*, 1/247. (Kahire 1972).

³¹⁷ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1786.

³¹⁸ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 218-219.

³¹⁹ Mü'minun 23/40.

³²⁰ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1789.

³²¹ Sibeveyh, *el-Kitab*, 3/286.

³²² el-Ferrâ, *Me'âni'l-Ḳur'ân* 2/8.

حَرَمَ أَنْ لَهُمُ النَّارَ وَأَنْتُمْ مُفْرَطُونَ - Hiç şüphe yok ki onlara cehennem vardır ve onlar oraya en önde sokulacaklardır.”³²³ buyrulduğunu belirtmektedir.

Halîl b. Ahmed³²⁴ ve Sibeveyhi’ye göre³²⁵ “لا” cevap; “حَرَمَ” ise fiili mazi olup faili “أَنْ” ve sonrakilerdir. Kûfelilere göre “لا”, nafiye; “حَرَمَ” ise “لا”nın ismidir. “أَنْ” ise “من” takdirindedir. Yani “onların sonu kaçınılmaz olarak ateştir”. Müellif’e göre “إِي”, cevap harflerinden birisi olup cümlede kullanılıp kullanılmadığı ancak kasemle bilinebilir.³²⁶

وَيَسْتَنْبِئُونَكَ أَحَقُّ هُوَ أَمْ لِي وَإِي وَرَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ” - O (azap) gerçek midir? diye senden haber soruyorlar. De ki: ‘Evet, Rabbime andolsun ki o elbette gerçektir. Siz (bu konuda Allah’ı) âciz kılacak değilsiniz.’³²⁷ ayetin de görüldüğü üzere kasemle birlikte “إِي” harfinin kullanılması uygun düşmektedir.

Müellif, cümle içerisinde hitap eden şahsın dışında birisine kasem atfedildiği zaman “أَقْسَمَ زَيْدٌ لِيَضْرِبَنَّ عَمْرًا - Zeyd Amr’ı dövüleceğine dair yemin etti.” şeklinde demenin doğru olacağı kanaatindedir.

Müellif, mütekellim olarak hitap edildiği zaman ise, “لَأَضْرِبَنَّ عَمْرًا” diye söylemenin doğru olduğunu benimser. Bu konudaki ihtilafın ise ancak yemin mecrasında olabileceği kanaatindedir. Fiilin failinin ise cevapta olduğu görüşündedir.³²⁸

Müellif, hitapta “وَاللّٰهُ لَيَقُولَنَّ زَيْدٌ - وَاللّٰهُ لَيَقُولَنَّ - وَاللّٰهُ لَيَقُولَنَّ” şeklinde söylenmesinin doğru olduğu düşüncesindedir. Mütekellimde ise (لَأَفْعَلَنَّ) ve “وَاللّٰهُ وَالرَّحْمٰنُ وَالرَّحِيْمُ لَأَضْرِبَنَّ” ve “لَأَفْعَلَنَّ” burada ikinci ve üçüncü “و” harfine kasem değil atıf harfi olduğunu ileri sürmektedir. Bunun içindir ki (وَاللَّيْلِ) (وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى) (وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى) (وَأَن تَعْلَى) (وَإِن تَعْلَى). “Yemin olsun, bürüyüp örttüğünde geceye; Aydınlandığında gündüze; Erkeği ve dişiği yaratma fiiline; Elbette çabalarınız farklıdır.”³²⁹ örneğindeki gibi bu (vav)’lar tek bir kasem menziline olmuşturlar.³³⁰

³²³ Nahl 16/62.

³²⁴ İbn Mâlik, Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye, 4/247.

³²⁵ Sibeveyh, el-Kitab, 2/138.

³²⁶ Ebu Hayyan, İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab, 1790.

³²⁷ Yunus 10/53.

³²⁸ Ebu Hayyan, İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab, 1790.

³²⁹ Leyl 1-4.

³³⁰ Ebu Hayyan, İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab, 1791.

B. TEVÂBİ‘

Tevâbi‘, bir ismin peşinden gelerek onun i‘rabına tabi olan kelimelerdir. Bunlar *na’t*, *atf-ı beyân*, *te’kîd*, *bedel* ve *atf-ı nesaktır*.

1. Sıfat (Nât) Mevsûf (Men’ut)

Sıfat (التَّعْتِ), Varlıkların nasıllığını, niceliği hakkında bilgi veren ve onları niteleyen kelimelere sıfat, Nitelediği kelimeye ise mevsuf denir. Birbaşka ifade ile Sıfat’a na’t nitelediği kelimeye de men’ut denir. Arapça mevsuf önce sıfat ise sonra gelir. Sıfatın mevsufun önüne geçmesi doğru değildir. Sıfat mevsufa dört yerde uyar. Marifede, nekrada, müzekkerlik ve müenneslikde ve hareke (i’rab) ve sayıda.

Bu konuya müellif ve diğer nahiv âlimlerinin görüşlerini açıklamadan önce Arapçadaki cümle oluşumundan bahsetmekte fayda bulunmaktadır. Arapçada cümle oluşumu iki şekilde olup bunlar cümlenin ana unsurlarını teşkil etmektedir. Cümle isim cümlesi ve fiil cümlesi olmak üzere iki kısma ayrılır ve bu iki unsurdan birisiyle cümleye başlanır. İsimle başlıyorsa isim cümlesidir. Öğeleri mübteda ve haberdir. Fiil cümlesi ile başlıyorsa fiil cümlesidir. Öğeleri fiil, fail, mef’ul, naibul fail ve bunlara ek olarak temyiz ve hal vb.dir.

Cümle içerisinde cümle öğelerinin müstakil i’rablarının olduğu bilinmektedir. Tabi olanlarda ise bunlar gibi müstakil bir i’rab söz konusu değildir. Genelde bu unsurlar ise i’rab konusunda tabii olunana bağlıdırlar.

Bu bilgilerden sonra birinci maddemiz olan (التَّعْتِ) iki kısma ayrılır. Hakiki ve sebebi na’ttırlar. Hakiki, cümlede her konuda kendinden önceki isme tabi olur. Bunları şu şekilde belirtmek mümkündür. Müzekker, müennes müfred. tesniye cemi vs.

Örnek, “تَجَحَّ الطَّالِبُ الْمُجْتَهِدُ” “Çalışkan öğrenci başarılı oldu.” Bu cümlede na’t olan çalışkan kelimesi (المُجْتَهِدُ) kendinden önceki men’ut isim olan Öğrenci kelimesine (الطَّالِبُ) tam uyumlu haldedir. İkiside ma’rife, ikiside müfret vb.

Müfred ve müenneslik bakımından “تَجَحَّتِ الطَّالِبَةُ الْمُجْتَهِدَةُ” “Kız öğrenci başarılı oldu.” Na’t olan (المُجْتَهِدَةُ) çalışkan kelimesi ile men’ut olan (الطَّالِبَةُ) öğrenci kelimesi birbirleriyle i’rab bakımından tam bir uyumluluk içerisindedirler. Her iki kelimedede

müfred ve müennestirler. Bunlara ek olarak şunları da söyleyebiliriz. Şart olarak sülasi bir fiil olması nedeniyle cümle içerisinde ara sıra na't mastar olarak da gelebilir. Bu durumda o men'uta bazı bakımdan uyabileceği gibi uymaması da mümkündür. Örnek, “هَذَا حَاكِمٌ عَدْلٌ” Cümlede “bu Hâkim adildir.” Na't konumunda ve mastar olan (عَدْلٌ) adildir kelimesi ile kendinden önce men'ut konumunda olan (حَاكِمٌ) Hâkim kelimesi i'rab ve diğer baz bakımından uyumlu haldeyken şu örnekte ise aynı uyum bulunmamaktadır.” هَؤُلَاءِ حُكَّامٌ عَدْلٌ” birinci cümlede na't men'uta irab bakımında uyarken ikinci cümlede tekillik ve çoğulluk bakımından uymamıştır.

Cümlede men'ut gayri akil bir çoğul ise na'tın cümlede müfred, müennes gelmesi de mümkündür. هَذِهِ بَيُّوتٌ عَالِيَةٌ - Bu evler yüksektir.” derken men'ut olan (بَيُّوتٌ) evler kelimesi gayri akil bir çoğul iken na't konumundaki (عَالِيَةٌ) kelimesi ise müfred ve müennes olarak gelmiştir. “هَذِهِ بَيُّوتٌ عَالِيَاتٌ” cümlesinde na't olan (عَالِيَاتٌ) yükseklik bildiren kelime ise cemi müennes salim olarak yerini almıştır. Her iki durumla caizdir.

“هَذِهِ بَيُّوتٌ عَوَالٌ” cümlesinde de na't konumunda olan (عَوَالٌ) kelimesi cemi teksir olmuştur. Örneklerin her birisi yukarıdaki tarife uygun olarak gelmektedir. Bu noktada şu hususu da hatırlatmak da fayda bulunmaktadır; eğer men'ut sayılardan sonra temyiz konumunda ise 11-99 arası na'tın müfred ve mansûb olarak gelmesi uygun olur. Bu durum cemi olsa bile her hangi bir zararı yoktur. “نَجَّحَ أَرْبَعَةَ عَشَرَ طَالِبًا مُجْتَهِدًا” “ondört öğrenci başarılı oldu.” cümlesinde sayıdan sonra temyiz konumunda gelen men'ut “طَالِبًا” kelimesinden sonra na't konumundaki “مُجْتَهِدًا” kelimesi müfred ve mansûb olarak gelmiştir. Bu cümlede ise na't olan “مُجْتَهِدِينَ” kelimesi cemi olarak gelmiştir.

“نَجَّحَ أَرْبَعَةَ عَشَرَ طَالِبًا مُجْتَهِدِينَ” on dört çalışkan öğrenci başarılı oldu.”

Sebebi nât ise, hakiki gibi kendisinden önceki isme tabi olmaz. Kendinden sonraki açık bir isme bağımlı durumda olur. Ancak merfû olarak zamiri kendinden önceki isme dönmüş olur. Öncekine ulaştığı için sonundaki isim sebebi olur.

“هَذَا رَجُلٌ مُجْتَهِدٌ ابْنُهُ” – oğlu çalışkan bir adamdır.” cümlesinde (مُجْتَهِدٌ) kelimesi na't konumundadır. Önceki isim olan (رَجُلٌ) ise men'uttur. Zamirle birlikte men'uta döner. İrabı da şu şekilde olur:

ها tenbih harfidir. Sükûn üzere mebni olup i'rabda mahalli yoktur.

دا ismi işarettir. Sükûn üzere mebni olup mahallen merfûdur ve mübtedadır.

رَجُلٌ haberdir. مُجْتَهِدٌ na'ttır. merfûdur.

اَبْنُ Fâil konumunda olup merfûdur.

• muttasıl zamir mebni mahallencer konumunda olup Muzâfun İleyhtir³³¹

Müellife göre na't şu durumlarda gelir;

a-Tahsis için gelir; (وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى) (لِلنَّحْصِصِ)³³²

“Orta namaz” derken burada bir tahsis olduğu görülmektedir.

b-Genelleştirme için; (يَحْسُرُ اللَّهُ الْأَوْلِيْنَ وَالْآخِرِينَ) (لِلتَّعْمِيمِ)³³³ “Allah öncekileri ve sonrakileri haşreder.” Burdada bir genelleme olduğu açıktır.

c-Tafsilat için; (مَرَزْتُ بِرَجُلٍ عَرَبِيٍّ وَعَجَمِيٍّ) (لِلتَّفْصِيلِ) “Arap ve acem olan adamlara uğradım.” Bu cümlede uğrama işini detaylandırarak Arap ve Arap olmayan diye birbirinden ayırmıştır.

d-Övgü için; (سُبْحَانَ اللَّهِ الْعَظِيمِ) (لِلْمَدْحِ) “Yüce azamet sahibi Allah'ı tenzih ederim.” Yine cümlede bir övgü ve yüceltme vardır.

e-Yerme için; (لِلذَّمِّ) “Kovulmuş Şeytanın şerrinden.”

f-Merhamet için; (لِلرَّحْمَةِ) “بِرَيْدِ الْمَسْكِينِ” Cümlede bir acıma ve merhamet duygusu hâkimdir.

g) Te'kid için; (لِلتَّوَكُّيدِ) - فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْحَةً وَاحِدَةً - *Sûra bir defa üflendiğinde.*³³⁴ ayetinde görüldüğü gibi na't pekiştirme için gelmiştir.

Müellif, na't'ın müştak bir sözcük olarak gelebildiği gibi, tevil yoluyla da camîd bir sözcüğünde na't olabileceğini vurgular. Örneğin: مررتُ برجلٍ كريمٍ cümlesinde na't olan “كريم” sözcüğü müştak bir isimdir. Ama مررتُ برجلٍ اسدي cümlesinde na't olan “اسد” sözcüğü ise “شجاع” şeklinde müştak bir isme tevil edilen camîd bir sözcüktür.³³⁵

Cümle içerisinde na't ve men'ut'un marife ve nekra olması bakımından birbirine uyması gerekmektedir. Yeri gelmişken burada bir İstisnâî durumu açıklamamızın yararlı olacağı kanaatindeyiz. Bu ikisinin arasına bir kopukluk yani ikisi arasında

³³¹ Abduh er-Râcihî *et-Tatbikun-Nahvî*, 372-374.

³³² Bakara 2/238.

³³³ el-Üşmûnî, *Şerhu'l-Eşmuni ala Elfiyyeti İbni Malik*, 1/163. 3/59.

³³⁴ Hakka 69/13.

³³⁵ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1907.

başka sözcükler yer alırsa yukarıda açıkladığımız marife ve nekra uyumluluğu şart olarak aranmaz.

Örnek; *لَقَدْ حَمَلْتُ فَيسُ بنُ عيَلائَ حَرْبَها* "على مُسْتَقِلِّ لِلنَّوَابِ وَالْحَرْبِ إِذا كانَت غضابا" - *Muhakkakki, Kays İbn Aylan savaşınu savaşmak ve başa gelen bela ve savaşmaya hazır olan kardeşine yükledi.* " Şiirde geçen (مُسْتَقِلِّ) nekradır. Sıfatı ondan ayırır o da (أَخاها)) marifedir. Müellif bu iki unsurun aralarında her hangi bir kopukluk yoksa marife ve nekra uyum içinde olurlar görüşündedir.

Ahfeş;³³⁶ göre ise, şu cümledeki "مَرَرْتُ بِالرَّجُلِ أَفْضَلَ مِنْكَ" "senden daha erdemli bir adama uğradım". cümlesindeki (بِالرَّجُلِ) adam kelimesindeki (ال) fazlalıktır. Ona göre burada nekranın nekra ile na't edilmesi sözkonusudur. Kûfelilerden bazıları³³⁷ na't-men'ut uyumunun eğer övme ve yerme durumunda bozulabileceğini iddia eder.

Örnek; *وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ (الَّذِي جَمَعَ مَالاً وَعَدَّدَهُ)*.³³⁸ "Arkadan çekiştiren, ayıp kusur arayan, servet toplamış ve onu sayıp durmuş olan herkesin vay haline! Bu ayette الَّذِي yani marife bir sıfat vardır. Mevsuf ise nekra olan (هُمَزَةٍ) kelimesidir. Zira ayette onlar yerilmektedir.

Ahfeş'e;³³⁹ göre nekra sözcük cümle içerisinde bir sıfat aldıysa yani tahsis edildiye o marife ile sıfatlanabileceğinin doğru olacağı görüşündedir.

Örnek; *فَأَخْرَأَ يَفْؤَمَانِ* - *Başka iki adam, kalkarlar..*³⁴⁰

Ahfeş daha sonra bu durumu şöyle açıklamaktadır. (الأوليان) bu kelime, (أخران) kelimesinin sıfatıdır. "الأوليان" kelimesi marife, "أخران" kelimesi ise nekradır.

Ferrâ,³⁴¹ genel bir durumun özel bir nesne ile târif edileceği görüşündedir. Bu görüşünde şu örnekle delillendirmektedir. "مَرَرْتُ بِالرَّجُلِ أَخِيكَ" - *kardeşin olan adama uğradım.*" Bura da genel bir nesne olan (بِالرَّجُلِ) özel nesne konumundaki (أَخِيكَ) kelimesi ile târif edildiğini söyler. İbn Haruf (ö. 609/1213),³⁴² Cümle içerisinde nekra bir kelimenin başka bir nekra konumunda olan kelime ile nitelenebileceğini, marife

³³⁶ Ahfeş, *Meani'l-Kur'an*, 2/16-17.

³³⁷ İbn Akîl, *el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-Fevâ'id*, 2/406.

³³⁸ Hümeze 104/1-2.

³³⁹ el-Üşmûnî, *Şerhu'l-Eşmuni ala Elfiyyeti İbni Malik*, 3/60.

³⁴⁰ Maide 5/107.

³⁴¹ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/308.

³⁴² İbn Akîl, *el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-Fevâ'id*, 2/403.

olan bir kelimeninde başka marife ile nitelenmesinin doğru olacağı görüşündedir. İbn Haruf, bu konuda özel ve genel ayrımı yapmamaktadır.

Bu konuda sırası gelmişken şu hususlara da yer vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz;

Na't-ı müfred ve cümle olarak ikiye ayırmak mümkündür. Amile olan türemiş olması gerekmektedir.

Müfred olan na'tları şu başlıklar altında açıklanabilir.

a-“İşaret ismi” (اسْمُ الْإِشَارَةِ), Örnek; “كُوفِيَ الطَّالِبُ هَذَا” - Bu öğrenci ödüllendirildi.” Görüldüğü gibi bu cümlede na't olan (هذا) -“İşaret ismi” müfred olarak gelmiştir.

b-İsm-i mevsûl (اسْمٌ مَوْصُولٌ) Örnek; “نَجَّحَ الطَّالِبُ الَّذِي اجْتَهَدَ” “Çalışan öğrenci başarılı oldu.” Bu cümlede na't olan ism-i mevsûl (الذي) müfred olarak gelmiştir.

c-sayılarında “كُوفِيَ طَلَابٌ خَمْسَةٌ” “beş öğrenci ödüllendirildi”. Bu cümlede yukarıdaki iki cümlede na'tın müfred konumunda geldiği görülmektedir. O da (خَمْسَةٌ) sayıdır.

Bütün bunlara ilave olarak şu bilgiye de vermenin yararlı olacağı düşüncesindeyiz. Cümlede bir kısım kelimelerin na't konumunda olmalarına rağmen mana olarak men'ut özelliği durumundadır. Buradaki amaç na't'a ulaşmaktır. Ayrıca her ikisinde cümlede muzâfun ileyh manasındadır.

Söz konusu cümle durumunda olan na't ise ve cümle haberiye nekradan sonrada gelse na't irâbında olur. Ancak bu durumda zamirin men'uta mutlaka dönmesi gerekmektedir.

Örnek, “سَمِعْتُ مَعْنِيًّا صَوْتَهُ جَمِيلٌ” - Sesi güzel olan bir şarkıcıyı dinledim.” Bu cümlede “صَوْتَهُ جَمِيلٌ” - onun sesi güzeldir.” İsim cümlesi olup na'ttır. Ve cümlede men'ut “مَعْنِيًّا” sözcüğüne raci bir (o) zamiri vardır.

Fiil cümlesine örnek, “سَمِعْتُ طَالِبًا يَقْرَأُ” - Okuyan öğrenciyi dinledim.” (يَقْرَأُ) fiil cümlesidir. na'ttır. Men'ut olan “طَالِبًا” sözcüğüne raci gizli bir “هو” zamiri vardır.³⁴³

³⁴³ Abduh er-Râcihi *et-Tatbikun-Nahvi*, 374.

2. Bedel

Arapçada bir cümlede, bir kelime ya da cümleden sonra o kelime ya da cümleyi açıklayıcı yapılar bulunur. Bu yapılara bedel denir. Bedel cümle içinde Kendinden önceki bir isme tabi olur. Kendinden önceki sözcük ya da cümleye mübdelün minh denir. Nahivcilere göre bedel, niyet olarak cümlede amilin tekrarıdır.

Örnek; “كَانَ الْخَلِيفَةُ عُمَرُ عَادِلًا” “Ömer adil bir kişi idi.” tariften de anlaşılacağı üzere bu cümlenin aslı şu şekildedir;

“كَانَ الْخَلِيفَةُ عُمَرُ عَادِلًا Halife Ömer adil bir kişi idi.” genel olarak bilinen bir gerçek cümlede bu amilin tekrarının kesinlikle görülmemesidir.³⁴⁴

Bedel, öncesinde geçen kelimenin i'râbına tabi olan lafızdır. Önceki lafzın manasının açıklanması ve pekiştirilmesi amaçlanır. Nahivde bir kelime veya cümlenin peşinden, ara sıra onunla farklı olmayan, arada bir bölümünü, bazen de o ifadeye has bir durumu açıklayan diğer bir cümle ya da cümle birlikte kullanılır. İşte bu kullanılan nahivde yukarıda da değinildiği üzere bedel adı verilmektedir.

Örnek; “أَكَلْتُ التُّفَّاحَةَ” (Elmayı yedim) şeklinde ifade edilebilir. Cümleyi gören ve okuyan bir kişi şu şekilde bir anlayış içinde olur. Elmanın hepsinin yenildiğidir. Bu durum elma hakkında ki tereddüdü ortadan kaldırmaz.

Eğer tam bu sırada التُّفَّاحَةَ kelimesinin ardından نَصْفُهَا sözü getirilirse “أَكَلْتُ التُّفَّاحَةَ نَصْفُهَا” (Elmanın yarısını yedim) ilave edilen lafız mananın daha net olarak anlaşılmasını sağlayacaktır. Başka olasılıklar hükmünü yitirecek ve cümlede tam olarak neyin ifade edilmek istendiği rahat bir şekilde anlaşılacaktır. Bu ilave edilen unsura nahivde bedel ismi verilmektedir. “انكسرت الطاولة رجلها” “Masanın ayağı kırıldı.” örneğinde de masayı bir bütün olarak algılasak, onun dört ayağının olduğunu bir ayağının kırıldığını anlarız.

Nahivcilerin çoğu bedeldeki amil'in mukadder olduğunu söylerler. Bedelin cümle içerisinde birinci kısım yani cümlenin başında değil ikinci kısmında geleceği görüşündedirler.³⁴⁵ Sibeveyhi bu görüşü tasdik ederek bedelin cümlede ikinci kısımda

³⁴⁴ Abduh er-Râcihî *et-Tatbikun-Nahvî*, 380.

³⁴⁵ Ebu Hayyan, *İrtisâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1961.

geleceği görüşündedir. Ona göre genellikle amilin görünmesi harfi cere bağlıdır³⁴⁶.
صَالِحاً مُرْسَلٌ مِنْ رَبِّهِ قَالُوا إِنَّا اتَّعَلَّمُونَ أَنَّ اسْتَضَعِفُوا لِمَنْ أَمَنَ مِنْهُمْ قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لِلَّذِينَ
(بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ).³⁴⁷ “Kavminin ileri gelenlerinden büyüklük taslayanlar, içlerinden
zayıf gördükleri kesimden inananlara dediler ki: “Siz Sâlih’in, rabbi tarafından
gönderildiğine gerçekten inanıyor musunuz?” Onlar da, “Şüphesiz biz onunla ne
gönderilmişse ona inanırız” dediler.” ayetinin “لِمَنْ أَمَنَ مِنْهُمْ” “onlardan iman edenlere”
kısmında amilin ortaya çıkma ve görülme durumu “من” harf-i cerrine bağlı olmuştur.

Cümlede âmil harf-i cerr ise “مَرَرْتُ بِرَيْدٍ بِهِ” “Ona Zeyde uğradım” şeklinde
olduğu gibi bu durumda âmil zikredilir. Bu cümlede amil, yine (ب) harf-i cer ile
görünür durumda olmuştur. Cümlede bedel konumundaki kelimeyi nasb ve ref eden
unsurun görünmesinin doğru olup olmadığı hususunda nahivciler arasında tam bir fikir
birliği söz konusu değildir.³⁴⁸

Bir kısım nahivciler bu duruma “قَامَ زَيْدٌ أَخُوكَ” “Kardeşin Zeyd ayağa kalktı.”
örneğini verirler. Bir kısım nahivciler ise cümlenin “قَامَ زَيْدٌ قَامَ أَخُوكَ” “Zeyd’de ayağa
kalktı kardeşinde ayağa kalktı.” şeklinde söylenilmesini doğru olarak kabul ederler.
Bir kısım nahivciler cümlenin bu şekilde kurulmasını yanlış olarak değerlendirerek
“اَتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَ ائْتِعُوا مَنْ لَا يَسْأَلُكُمْ أَجْرًا وَهُمْ مُهْتَدُونَ” “Bu elçilere uyun. Sizden bir ücret
istemeyen o kimselere tâbi olun; onlar doğru yoldadırlar.”³⁴⁹ âyetini örnek olarak
görsrerirler.

Her iki âyetteki (اَتَّبِعُوا) tâbi olun kelimesi cümlenin tekrarı şeklinde olmuştur.
Müberred’e göre,³⁵⁰ buradaki amil hem bedel hem de mubdelun minh için âmildir.
Yani âmilin tekrarı için değil mübdelün minh olduğu görüşündedir.

Ebû Hıyyân, cümlede bedel ile mubdelün minh’in marife ve nekranın dışında
i'râb bakımından uyum içerisinde olduğu görüşündedir. Yani bedel nekra mubdelun
minh marife olabilir. Ya da tam tersi de mümkündür. Marifedeki uyumuna “إِلَى صِرَاطٍ

³⁴⁶ Sibeveyh, *el-Kitab*, 2/331.

³⁴⁷ Araf 7/75.

³⁴⁸ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1961

³⁴⁹ Yasin 36/20-21.

³⁵⁰ Müberred, *el-Muktedab*, 4/295, 399.

”العَزِيزُ الْحَمِيدُ“ *“Güçlü ve övgüye lâyık olan Allah’ın yoluna,”* ³⁵¹ ayetini örnek vermektedir. ³⁵²

Görüldüğü gibi bu âyette hem bedel (الْحَمِيدُ) hemde mubdelun minh olan (العَزِيزُ) kelimeleri marife olarak gelmiş ve i'râb bakımından uyum içerisindedirler.

Nekraya örnek; ”حَدَائِقَ مَفَارَأَ“³⁵³ âyetinde her iki unsur da nekra olarak gelmiştir. ”(لِنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ نَاصِيَةٍ)“³⁵⁴.³⁵⁵ *“Perçeminden yakalayıp sürükleriz! Perçeminden!”* örneğindeki birinci âyette bedel marife mubdelün minh ise nekra olarak gelmişlerdir. İkinci âyette ise tam tersi bir durum olmuş bedel nekra mubdelün minh ise marife olarak gelmiştir.

Müellif, bedelin bazen ilk lafızda nekra olabileceğine bazen de olmayacağını söyler..³⁵⁶ Kûfeliler, Bağdatlılar ve es-Süheylî el-Mâlekî (ö. 581/1185)³⁵⁷; marifeden iptal edilen nekranın özelliğini şart koşarlar. İbn Mâlik (ö. 672/1274),³⁵⁸ ancak birinci lafızda olursa marifeden nekraya dönüşmesini doğru olarak değerlendirir.

Müellif, cümlede bedel ile mübdelün minh’in aynı doğrultuda olduğunu beyan eder. ”رَأَيْتَكَ إِيَّاكَ“ ”ben seni gördüm.“ örneğinde de görüldüğü üzere, cinsler tam bir uyum içerisindedir. Burada zamir, zamirden bedel gelmiştir.

Müellif, bedelül ba'd minel kül konusunda bedelin mübdelün minh'in bir parçası olduğu görüşündedir. Örnek, ”تَلْتُ التُّفَاحَةَ أَكَلْتُهَا إِيَّاهُ“³⁵⁹ ”İkisi aynı elmanın üçte birini yedim.“

”تَلْتُ التُّفَاحَةَ أَكَلْتُهَا إِيَّاهُ“ ”Elmanın üçte birini yedim.“ Cümlesinde bedeli ba'd ve ”حَسُنُ الْجَارِيَةِ أَعْجَبْتَنِي هُوَ“ O iyi cariyeye hayran kaldım.” Örneğinde ise bedeli iştimâl mevcuttur. Nahivciler arasında bu terkinin dizilişi hususunda tam bir fikir birliği yoktur. Bazı nahivciler bedel, bedeli minhden bir parça değil ancak ona dönen bir özelliğe sahip olduğunu söylerler.

³⁵¹ İbrahim 14/1.

³⁵² Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1962.

³⁵³ Nebe 78/31-32.

³⁵⁴ Şura 42/ 52-53.

³⁵⁵ Alak 96/15-16.

³⁵⁶ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1962.

³⁵⁷ Netaicil Fikr, 298.

³⁵⁸ İbn Akîl, *el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-Fevâ'id*, 2/428-428.

³⁵⁹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1963.

Müellif, yukarıda da fikrini açıkladığı üzere bu son görüşe katılmamakta ve bedeli kül min külde zahirde zamirin değiştirilmesi durumunda “رَأَيْتُ زَيْدًا إِيَّاهُ” Zeyd’in kendisini gördüm.” denilmesinin daha uygun olacağı kanaatindedir.³⁶⁰

İbn Mâlik ise; bu görüşe karşı çıkan nahivcilerden birisidir. Ona göre, Arapların nazmında ve nesrinde bu söz sadece te’kid için kullanılabileceği görüşündedir.

en-Nihayedde; “إِيَّاهُ” zamiri ile bunu değiştirmenin doğru bir yaklaşım olacağı söylenmektedir. O yer değiştirme için “رَأَيْتُ زَيْدًا إِيَّاهُ” “Sen beni gördün.” ve “رَأَيْتُ زَيْدًا إِيَّاهُ” “Ben sadece Zeyd’in kendisini gördüm.” örnekleri verilmiştir. Onlardan bazıları, “إِنَّكَ إِيَّاهُ” “Şüphesizki sen Zeyd’den daha iyisin.” Bir kısım nahivciler burada (لِلْكَافِ) için te’kid yapılabileceğini (إِيَّاهُ) kelimesinin ise (لِلْكَافِ) harfinden bedel olduğu görüşündedirler.³⁶¹

Müellif, konuya bakarken görünürde bir problemin olduğunu söyleyerek şu misallerle durumu açıklamaya çalışmaktadır. “رَيْدٌ هُنْدٌ أَكْرَمْتَنِي أَنَا وَإِيَّاهُ هُوَ وَهِيَ” Bu cümlede (رَيْدٌ) birinci mübteda, (هُنْدٌ) ise ikinci mübtedadır. “أَكْرَمْتَنِي أَنَا وَإِيَّاهُ هُوَ وَهِيَ” Bu ise (رَيْدٌ)’in haberidir. Yine “هُنْدٌ أَكْرَمْتَنِي أَنَا وَإِيَّاهُ هُوَ وَهِيَ” bu cümle ise, (رَيْدٌ)’in haberidir. (لِلْيَاءِ) bu kelimedeki zamir ise (هُنْدٌ) de döner. (أَنَا) ise (أَكْرَمْتَنِي) kelimesindeki (لِلْيَاءِ) için te’kiddir. Onun ancak te’kidden sonra atfedileceği görüşündedir.³⁶²

Ebû Hayyân bedel’i kendi içerisinde bir kaç kısma ayırarak şu bilgileri vermektedir.

Birinci kısım; bedeli mutâbık aynı zamanda bedeli kül min kül olarak da adlandırmaktadır. Bazı arkadaşlarının bunu bedeli şey min şey olarak da isimlendirdikleri bilgisini verir. Müellif bedel konusundaki tanımlaması cumhurla uyumludur.

O “Biz cumhurun dediği gibi bedeli kül min kül olarak tanımlarız.” sözü ile cumhurla aynı görüşü paylaştığını vurgulamaktadır.

“الْعَزِيزُ الْحَمِيدُ” örneğinde de bedel müzekker ve müenneste tam bir uyumluluk içerisindedir.

³⁶⁰ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1963.

³⁶¹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1963.

³⁶² Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1964.

Müfred için örnek; “مَرَرْتُ بِأَخِيكَ زَيْدٍ وَبِأُخْتِكَ هِنْدٍ” Kız kardeşin Hind’e ve Kardeşin Zeyd’e uğradım.”

Tesniye için örnek; “عَرَفْتُ ابْنَيْكَ الْمُحَمَّدَيْنِ” İki oğlun olan Muhammdleri tanıdım.”

Cemi için örnek; “عَرَفْتُ أَصْحَابَكَ الرَّيْدِينَ” “Arkadaşların olan Zeyd’leri tanıdım”. Müellif bu noktada tafsil kast edildiğinde ise, tesniye ve cemide uyum durumu aranmayacağı şerhini düşmektedir. Örnek; “مَرَرْتُ بِأَخْوَتِكَ زَيْدٍ وَبَكْرٍ وَخَالِدٍ” Kardeşlerin Zeyd, Bekr ve Halide uğradım.”

Bedel açıklamada ziyade durumunda olduğunda lafızda birleşebilir. Örnek; (وَتَرَى كُلَّ أُمَّةٍ جَائِيَةً كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَى إِلَى كِتَابِهَا)³⁶³ “Bütün toplulukları diz çöküp boyun eğmiş olarak göreceksin. Her topluluk kendine ait defterin başına çağrılacak.”

Müellif, bazılarının bunu nasb olarak okuduğunu belirtir. Gaib durumdaki bir zamir için cümlede açık bir şekilde gelen bir ismin bedel olabileceği görüşündedir. Örnek; “زَيْدٌ صَرَّبَتْهُ أَخَاكَ”. Bu cümledeki bir önceki kısmın daha iyi anlaşılabilmesi için (o) gaib zamiri için أَخَاكَ bedel olmuştur. Yani أَخَاكَ bedeli “o” zamiri ise mübdelün minh’tir.³⁶⁴

Muhatab ya da mütekellim zamiri içinde bu durum söz konusudur.³⁶⁵ Örnek; (تَكُونُ لَنَا عِيدًا لِأَوْلَادِنَا وَءَاخِرَنَا وَءَايَةً مِنْكَ)³⁶⁶ “Önce gelenlerimize (zamanımızdaki dindaşlarımıza) ve sonradan geleceklerimize bir bayram ve senden (gelen) bir mucize olsun.” bu âyette yukarıda müellifin açıkladığı manayı kapsadığı açıkça görülmektedir.

Eğer “أَكْرَمْتُكُمْ صَغِيرَكُمْ وَكَبِيرَكُمْ” “sizlerin küçüklerinize de büyüklerinize de ikramda buldum.” Misalde de görüldüğü üzere “صَغِيرَكُمْ” ve “كَبِيرَكُمْ” bedel, “كُمْ” ise mübdelün minh’tir. Ancak ihata cümleden anlaşılmazsa bu durum meydana geldiği zaman nahivciler arasında farklı görüşler ortaya çıkmaktadır.

Birincisi; Bu konuda Kûfeliler ve Ahfeş böyle bir durumda yani ihata olmazsa bile bunun caiz olduğunu söylerler.

³⁶³ Casiye 45/28.

³⁶⁴ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1965.

³⁶⁵ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1965.

³⁶⁶ Maide 5/114.

İkincisi; Kutrub (ö. 210/825 civarı) durumun sadece istisnada doğru bulur. Örnek; “ما ضَرَبْتُكُمْ إِلَّا زَيْدًا” “Ben sizi değil sadece Zeyd’i dövdüm.” Bu cümlede “زَيْدٌ” bedel “كُمُ” ise mübdelün minh’tir.

Üçüncüsü; Cumhur Basralılara göre bu durum doğru değildir.

İkinci kısım; Ebû Hayyân Bedelül ba'd minel kül, “مَرَرْتُ بِقَوْمِكَ نَاسٍ مِنْهُمْ” “Senin kavminden bir kısım insanlara uğradım.” Bu bedeldeki şart meselenin aslına dönmesidir. Amilin ise bedelde ortaya çıkıp zahiri olması gerekir.

Üçüncü kısım; Müellif bedeli iştimâl konusunda da çeşitli tanımların yapıldığını söyleyerek “أَعْجَبَنِي زَيْدٌ عِلْمُهُ - Zeydin ilmi benim hoşuma gitti” ve “وَأَعْجَبَنِي الْجَارِيَةُ ظَرْفُهَا - Cariyenin şık olması hoşuma gitti” örneğini vermektedir. Bunu sadece manevi niteliklerde mümkün görür.

Ebû Hayyân, iştimâlde, bedeli minhe ait bir özellik olduğunu belirtir.³⁶⁷ Bazı Basra ve Kûfeliler, bu bedeli bedel ba'd gibi görürler ve şu örneği verirler: “مَرَرْتُ بِرَيْدٍ” “Zeydin babasına uğradım.” Cümlesinde bedelin, bedel iştimal kabul ederler. Zira onlara göre “سَلَبَ زَيْدٌ ثَوْبَهُ” “Zeydin elbisesi gasp edildi” örneğinde de bedel iştimal kabul edilirse diğer cümle de aynı hükmü alır. Müellif, bu iki bedeldeki şart zamirin ya mukadder olarak ya da melfuzu bih olarak mübdilin minh’e dönmesi olduğunu belirtmektedir.

“أَعْجَبَنِي الْجَارِيَةُ حُسْنُهَا” - Cariyenin güzelliği hoşuma gitti.” ve “مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا” - *Gitmeye gücü yetenin*” örneklerinde görüldüğü üzere bedeldeki zamir mübdilün minhe dönmektedir.³⁶⁸

(النَّاسِ) sözcüğünü (مَنْ) sözcüğünden bedel olarak kabul etmişler ve zamiri onun önüne getirmişlerdir. Örnek; “النَّارُ قَتَلَ أَصْحَابَ الْأَخْدُودِ”³⁶⁹ İttifak edilen (النَّارِ)’ın bedel olduğudur. Fârisî, bedeli iştimâl olarak görmektedir. Ferrâ bedeli kül min kül olarak kabul eder. İbn Haruf;³⁷⁰ ise bedeli idrab olarak değerlendirmektedir. İbn Hişâm ise, muzafın hazf edildiği görüşündedir. Yani şu şekilde; (أَخْدُودُ النَّارِ). Müellif ise, gaib zamirinden bedel getirildiği gibi her iki bedel türünde de mütekellim ve muhatab

³⁶⁷ Ebu Hayyan, *İrîşâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1966.

³⁶⁸ Ebu Hayyan, *İrîşâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1966.

³⁶⁹ Buruc 85/4-5.

³⁷⁰ İbn Akîl, *el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-Fevâ'id*, 2/436.

zamirlerinden bedel getirmenin doğru bir yaklaşım olacağı kanaatindedir.³⁷¹ Örnek, “ضَرَبْتِي رَجُلِي زَيْدٌ – Zeyd ayaklarıma vurdu.” Bu cümlede “رَجُلِي” bedel “ي” ise mübdelün minh’tir.

Üzerinde ittifak edilen üç bedel türü bunlar olmasına rağmen es-Süheyli aynı görüşte değildir. Ona göre Bedelül ba'd minel kül ve Bedeli iştimâl bedel kül olduğu görüşündedir. Her ne kadar Arap geneli kast etse de söyleyen özeli kast eder. Müellif, muzâfın hazf edilebileceğini söyleyerek şu örneği verir;

“أَكَلْتُ بَعْضَ الرَّغِيفِ - Somunun bir kısmını yedim.” “أَكَلْتُ الرَّغِيفَ ثَلَاثَةً” - Somunun üçte birini yedim.” örneklerinde kast edilenin somunun bir kısmını yemek olduğu görüşündedir. Daha sonra ise bütünden bir kısmını açıklayarak somunun üçte birinin yenildiği anlaşılmıştır. Yani ona göre bedel ba'd, bedel kül'dür.

Müellif, “الْجَارِيَةُ أَعْجَبْتَنِي” şeklinde denildiğinde ise hoşça gitme beğenme sıfatlardan bir sıfat olduğu kanaatindedir.³⁷² Muzaf hazf edilerek o mahzûf olan nesne zikredilerek şöyle denilmiş olunur. (حُسْنُهَا) onun güzelliği.

Nahivciler, “bedel-i kül min ba'd” ve bedel idrab'ta ihtilaf etmişlerdir.

Birincisi; “لَقِينَهُ غَدْوَةَ يَوْمِ الْجُمُعَةِ”³⁷³ “Onunla Cuma günü sabahleyin karşılaştım”. Cumhur, bedel-i kül min ba'd” kabul etmez. Sîbeveyhi ise idrab bedel'inin varlığını kabul eder.³⁷⁴

Ebû Hayyân, Cümlede mübdelün minh ile onun kısmına birbirine bağlı olmadığı görüşündedir. Bilakis o ikisi de lafız ve mana yönünden birbirlerine zıt olduğu düşüncesindedir.

Bu görüşünü şu örnek ile açıklamaya çalışmaktadır. “مَرَرْتُ بِرَجُلٍ امْرَأَةً” İlk önce bir adama uğradığını haber vermektedir. Daha sonra ise bir kadına uğradığını haber verir. Buradaki önemli olan husus şudur; adama uğramayı iptal etmeden bu sözü söylemektedir. Sanki o ikisini de haber vermiş olmaktadır.

³⁷¹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1967.

³⁷² Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1967.

³⁷³ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1969.

³⁷⁴ Sibeveyh, *el-Kitab*, 1/439.

Müellif, uğramayı ayrı ayrı zikrederek cümlenin “مَرَرْتُ بِرَجُلٍ مَرَرْتُ بِامْرَأَةٍ”³⁷⁵ şeklinde ifade edilmesinin daha doğru olacağı kanaatindedir. Ebü'l-Abbâs'a (ö. 136/754)³⁷⁶ göre ise buradaki bedel yanlıştır çünkü ona göre böyle bir durum Arabın nazmında da nesrinde de bulunmamaktadır.

Nahivcilerden bir kısmı mübdelün minh'in cümlede olup olmaması konusunda ihtilaf etmişlerdir Müberred³⁷⁷ zamirin birinciye dönmesiyle iptal edilebileceği görüşündedir. Eğer çıkarılırsa ona dönen bir zamir olmaz.

Müellif bunu “زَيْدٌ ضَرَبْتُهُ أَبَا بَكْرٍ” örneğiyle açıklamaktadır. Eğer zamir cümleden çıkartılırsa cümleyi mübtedaya bağlayacak bir şey kalmaz. Mübdelün minh lafzında sıla bedele ihtiyaç duymayabilir.³⁷⁸

Müellif, cümle içerisinde istifham ya da şarttan bedel gelirse istifham tekrar edilir. “كَيْفَ زَيْدٌ أَصْحَبُ أُمَّ سَفِينٍ” - Zeyd sıhhatli midir hasta mıdır?” cümlesi buna örnektir. Cümle (هل) veya (إن) ile kullanılmak istenilirse “وإن تضرب أرحاماً أو امرأة أضربها” - Adamı veya kadını döversen döverim.” ve “هل جاء أحد رجل أو امرأة” - Adam mı veya kadın mı geldi?” şeklinde denilebileceğini belirtmektedir.

Müellif, bu cümlesinde bedele edat dâhil edilmediği görüşündedir. Aynı zamanda fiilin fiille bedelinde ittifak olduğunu, bedeli şey'in min şey olacağını ve bedel-i ba'd min kül olamayacağını belirtmektedir.³⁷⁹

Zemahşeri³⁸⁰ ve İbn Mâlik³⁸¹ ise, cümlenin müfreden bedel yapılabileceği görüşündedirler. Müellif, Kitâbü'l-Bedî'de de söylendiği gibi, manada ittifak olabilmesi durumunda cümlenin cümle ile de bedel yapılabileceği kanaatindedir. Cümlenin cümle ile bedeline en-Nihâye adlı eserde “أَنَّهُمْ هُمُ الْفَائِزُونَ” - *Onlar hakikaten muratlarına ermişlerdir.*³⁸² ayeti delil olarak getirilmiştir.

Ayetin öncesiyle bedel yapılmıştır; yani (إِنِّي جَزَيْتُهُمُ الْيَوْمَ) “Bugün de ben onlara karşılığını veriyorum.” cümlesinde ist'inaf yapmak da doğrudur. Diğer yandan müellif

³⁷⁵ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1970.

³⁷⁶ Müberred, *el-Muktedab*, 1/166; 4/297.

³⁷⁷ Müberred, *el-Muktedab*, 4/211.

³⁷⁸ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1971.

³⁷⁹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1972.

³⁸⁰ ez-Zemahşerî, *el-Mufassal*, 121-122.

³⁸¹ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/339-340.

³⁸² Müminun 23/111.

“مَنْى تَأْتِنَا تَلْمِمْ بِنَا فِي دِيَارِنَا تَجِدْ”³⁸³ “Bizim beldemize nezaman gelsen bizi toplu bir şekilde bulursun”. örneğini vererek fiilin fiil ile bedel yapılabileceğini de belirtmektedir.

Ebû Hıyyân, el-Basît adlı eserde nahivcilerin hemen hemen hepsinin fiilin fiille bedeli konusunda ittifak ettiklerini belirtmektedir. Bu durumda bedel-i ba'd min kül olamayacağını söylerler. Yine Müellif, Bedel-i iştimâl konusunda ise nahivciler arasında ihtilaf olduğunu söyler. Örnek: “بُضَاعَفَ وَمَنْ يَفْعَلُ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا” - *Zira (bilirler ki) bunları işleyen kimse cezasını bulacak kat kat.*”³⁸⁴

Müellif, başka bir görüş olarak da cümlede bedeli muvafıkın mübdelun minhin önüne geçmesinin doğru olmadığı düşüncesindedir. Örnek; “أَكَلْتُ ثَلَاثَ الرِّغِيفِ” - Somunun üçte birini yedim.” ve “وَأَعْجَبَنِي حُسْنُهُ زَيْدٌ” - Zeyd’in güzelliği hoşuma gitti.” En doğru ve güzel olanın bedelle mübdelün minhin arasının açılmaması olduğunu belirtmektedir. Zarf, sıfat ve mamul fiil de aralarının açılabilceğini söyler. Örnek: “أَكَلْتُ الرِّغِيفَ فِي الْيَوْمِ” “birgünde somunun üçte birini yedim.” Ya da şu ayetteki gibi de olabilir; (فَمِ اللَّيْلِ) “تَلْتُهُ” “Az bir kısmı hariç olmak üzere, geceleyin kalk.”³⁸⁵

3. Atf-1 Beyân

Çalışmamızın bu aşamasında bedelden sonra atf-1 beyân’ı incelememiz yerinde olacağı kanaatindeyiz. Çünkü genellikle Atf-1 Beyân cümle içerisinde bedeli kül min kul’e dönmektedir. Atf-1 Beyân genellikle camid bir isim olduğu bilinir ve kendinden önceki isme uyar. Şu hususu açıklamakta da yarar görmekteyiz. Lafız olarak ona muhalif, mana bakımından ise onunla uyum içerisinde. Atf-1 Beyân cümle içerisinde kendisinden önceki kelimenin durumunu açıklığa kavuşturması için getirilir. Her bakımdan kendinden önceki kelimeyle uyum içerisinde. Örnek, “جَاءَ صَدِيقُكَ حُسَيْنٌ” - Arkadaşın Hüseyin geldi.”

Cümlede görüldüğü gibi Atf-1 Beyân olan Hüseyin kendinden önceki arkadaş kelimesini açıklamaktadır. Başka bir örnek olarak şu cümleye bakıldığında durumu daha iyi analiz etmek mümkündür. “قَرَأْتُ مَدَائِحَ الشَّاعِرِ الْمُتَنَبِّيِّ لِلْأَمِيرِ سَيْفِ الدَّوْلَةِ” cümlesinde

³⁸³ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1972.

³⁸⁴ Furkan 25/68-69.

³⁸⁵ Müzzemmil 73/2.

الْمُتَنَّبِي kelimesi şairden atf-1 beyân olmaktadır. سَيْفِ الدُّوْلَةِ ise (الأَمِير) kelimesinden atf-1 beyân olur. Atf-1 Beyân, tabi olduğuna i'rab bakımından uyar.³⁸⁶

Ebû Hayyân, onunla sıfat ve bedel arasındaki farkları tek tek analiz eder.³⁸⁷

Basralılar³⁸⁸ onun ancak marife olarak gelebileceğini nekra gelemeyeceğini belirtirlerken bazıları ise onu özel isme, künyeye ve lakaba has kırlarlar.

ez-Zemahşerî,³⁸⁹ onun nekra olması durumunda başka bir nekraya tabi olabileceği görüşündedir. İbn Uşfûr³⁹⁰ ve İbn Mâlik bu konu da ez-Zemahşerî ile aynı görüştedirler. Bir kısım nahivciler bu konuda “زيتونة من شجرة مباركة” - *Mübarek bir (zeytin) ağacından.*”³⁹¹ örneğini vermektedirler.

Zemahşeri ise, bu konuda Basralılarla ve Kufelilerle aynı düşünce içerisinde değildir. Örnek; (فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ)³⁹² “*Orada apaçık deliller, İbrâhim'in makamı vardır.*” Şuna a atf-1 beyândır. (آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ)

Sibeveyhi³⁹³ kendi görüşlerini şu örnekle ortaya koymaktadır; (يَا هَذَا ذَا الْجُمَةِ). Burada (الجمعة) atf-1 beyân olur.

Ebû Hayyân diğer nahivcilerin görüşlerini açıkladıktan sonra kendisinin atf-1 beyân hakkındaki düşüncesini şöyle belirterek atf-1 beyânın marife veya nekra olmasının şart olmadığı gibi müfred, tesniye ve cemide uyumlu olmayabilir.

Müellif, atf-1 beyânın geldiği durumları on başlıkta açıklamaktadır:

Birincisi; (ال) takılı atfı beyânın gelip “يا أخانا الحارث” - Ey bekçi kardeşimiz.” örneğindeki gibi münada mansuba veya “يا رجل الحارث” - Ey! Bekçi adam” örneğindeki gibi mazmuma tabi olması. Müellif mazmum olarak gelen (الحارث) kelimesinin mansub olarak gelebileceğini de belirtmektedir.

³⁸⁶ Abduh er-Racihi, *et-Tatbiku'n-nahvi*, 383.

³⁸⁷ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1943.

³⁸⁸ ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 2/423.

³⁸⁹ ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 121-122.

³⁹⁰ İbn Uşfûr, *el-Mukarreb*, 244.

³⁹¹ Nur 24/35.

³⁹² Ali İmran 3/97.

³⁹³ Sibeveyh, *el-Kitab*, 2/189-190.

İkincisi; Mecerur konumundaki bir kelimeye tabi olabileceği gibi bir karine ile teyid edilen sifata da tabi olabilir. “أَنَا ابْنُ التَّارِكِ الْبَكْرِيِّ بِشْرٍ” örneğinde belirtildiği şekilde ifade edilmesinin doğru olacağını belirtir.³⁹⁴

Müberred.³⁹⁵ (بِشْرٍ) ancak bu kelimenin nasb olması durumunda ona tabi olabileceği görüşündedir.

Ebû Ali el-Fârisî; bedel olduğunu söylemektedir. Müellif, Ebû Ali el-Fârisî'nin bu görüşü doğru olsa bile “الضَّارِبُ الرَّجُلُ غُلَامٌ الْقَوْمِ” “topluluktaki bir çocuğa vuran adam.” örneğinde olduğu gibi onun tahsis edilmediğini söyler.

Üçüncüsü; kelamın bir bağlayıcıya muhtaç olması gerektiğini ve bu bağın ise ancak peşi sıra gelen atf-ı beyan olduğunu belirtir. Örnek; “هِنْدٌ ضَرَبْتُ الرَّجُلَ أَخَاهَا” “Hind'in kardeşi olan bir adama vurdum.”

Dördüncüsü; Efâlü tafdîlin genele izafe (edilmesi) gerektiğini, bu kısmın ise genele tabi olması gerektiğini, tercih edilenin ise bu genelden bir kısım olmasının gerektiğini açıklamaktadır. Örnek; “زَيْدٌ أَفْضَلُ النَّاسِ الرَّجَالِ وَالنِّسَاءِ أَوْ النَّسَاءِ وَالرَّجَالِ” Burada النَّسَاءِ ve الرَّجَالِ sözcükleri atfı beyandır. Cümlede ism-i tafdil genel anlamlı bir sözcük olan النَّاسِ sözcüğüne izafe edilmiştir.³⁹⁶

Beşincisi; Mevsufun herhangi bir muzafa tabi olması (onu takip) etmesi. Örnek; “يَا أَيُّهَا الرَّجُلُ غُلَامٌ زَيْدٌ” - Ey! Zeyd'in çocuğu adam.”

Altıncısı; (أي) edatının mecrurunun ayrılması. Örnek; أَيُّ الرَّجُلَيْنِ زَيْدٌ وَعَمْرٌو أَفْضَلُ - Bu iki adamdan hangisi Zeyd mi? Amr mı? Erdemlidir.”

Yedincisi; Mecerurun (كِلَا kıla)'dan ayrılması. Örnek; “كِلَا أَحْوَيْنِكَ زَيْدٌ وَعَمْرٌو” “Zeyd ve Amr ikisinde kardeşindir.”

Sekizincisi; Mazmum olan münadinin “يَا زَيْدُ هَذَا” örneğindeki gibi ismi işarete tabi olması ve onu takip etmesi.³⁹⁷

Dokuzuncusu; Muzaf münadinin, muzaf ve müfrede tabii olması. Örnek; “أَيُّهَا” - أَيُّهَا عَبْدُ شَمْسٍ وَنَوْفَلَا - Ey Abd Şems ve Nevfel kardeşlerimiz.”

³⁹⁴ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1945.

³⁹⁵ İbnü's-Serrâc, *el-Uşûl*, 1/135.

³⁹⁶ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1945.

³⁹⁷ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1945.

Onuncusu; “يَا أَيُّهَا الرَّجُلُ زَيْدٌ”³⁹⁸ örneğindeki gibi mevsufun (أَيُّ) ’deki nidaya tabi olması.

4. Âtf-1 Nesak

Âtf-1 Nesak, cümlede atıf harflerinden her hangi birisini yazarak iki kelime veya cümleyi birbirine bağlamaya denilir Cümlede tekrarı önlemek ve gereksiz uzatmaların önüne geçmek amacıyla yapılır.³⁹⁹ Örnek, “ ذَهَبَ زَيْدٌ وَعَمْرُو - Zeyd ve Amr gitti.” Cümlede de görüldüğü gibi atıf harfi olan (و) iki kelime yani iki ismi birbirine bağlamıştır.

Ebü Hıyyân, cümle içerisinde atıf harflerinden herhangi birisinin gelmesini ve bu harfin iki kelime veya iki cümleyi birbirine bağlamasına atf-1 nesak olarak isimlendirmektedir. Müellif, bu harflerin atf-1 nesak konusunda kendi içerisinde iki kısma ayrılabilirliğini belirtmekte olup nahivciler arasında haklarında ittifak edilenler ve ihtilaf edilenler şeklinde bir ayrıştırma yapıldığı kanaatindedir.

Atıf harfleri oldukları konusunda görüş birliği olunan harfler şunlardır:

“ و - لا - بل - أو - ثم - ف ”

Atıf harfi olup olmadıkları konusunda ihtilâf (görüş ayrılığı) olunan harfler ise şunlardır:

“لَكِنَّ، إِمَّا، لَيْسَ، حَتَّى، إِلَّا، أَيْ، أَمْ، لَوْلَا، هَلَّا، كَيْفَ، مَتَى، أَيْنَ”⁴⁰⁰

(لَكِنَّ): Müellif “لَكِنَّ” konusunda beş farklı görüş zikretmektedir:

Birincisi; Yûnus b. Habîb ed-Dabbî ve ekolü.⁴⁰¹ Onun tek başına bir atıf harfi olmadığını ve onun (vav) harfi ile birlikte olduğu zaman yanlış düzeltme ve o zaman atıf harfi olabileceği kanaatindedirler.

“ مَا قَامَ سَعْدٌ وَلَكِنَّ سَعِيدٌ ” Kalkanın Sa'd değil Said olduğunu belirten bu cümlede edat (و) harfi ile birlikte gelerek hem yanlış düzeltmiş ve hemde atıf harfi konumunda olmuştur.

³⁹⁸ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1945.

³⁹⁹ Hâilil İbrahim Kaçar, *Arapça* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay, 2012), 3/234.

⁴⁰⁰ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1975.

⁴⁰¹ el-Murâdî, *el-Cene'd-dâni fi hurûfi'l-me'âni*, 588.

İkincisi; nahivcilerin çoğu Ebû Ali el-Fârisî de,⁴⁰² bunlardan birisi olarak onun tek başına bir atıf harfî olduğu ve bu noktada و harfine herhangi bir ihtiyacı bulunmayacağı görüşündedirler. “ما قام زيدٌ لكنْ عمرو” “Zeyd değil de Amr ayağa kalktı.” örneğinde de açıkça görüldüğü üzere (لكن) ile birlikte (vav) harfî gelmemiştir.

Üçüncüsü; İbn Usfûr⁴⁰³ Onun haddi zatında bir atıf harfî olduğunu, atıfta ise kendisinden önce و harfinin olması gerektiğini, atfedildiği zaman ise و harfinin zaid olacağını belirtmektedir.

Dördüncüsü; İbn Keysân,⁴⁰⁴ bu harfin bir atıf harfî olduğunu, bunun önüne (vav) harfinin getirilip getirilmeyeceğinin bir tercihe bağlı olduğu görüşündedir.

Beşincisi; Müellif bu noktada onun atıf olarak tekil olan unsurlara değil de bir cümleye atfedileceği görüşünde olup (vav) harfinin ise kendi başına atıf harfî olduğunu söyleyerek şu örnekle bu görüşünü açıklamaktadır; “ما قام سعدٌ ولكنْ سعيدٌ” Takdiri ise “ولكنْ قام سعيدٌ” cümlesidir. Müellif, iki atıf harfinin yan yana gelmesini doğru bir yaklaşım olarak kabul etmediğinden “ما قام زيدٌ ولكنْ عمرو” - Zeyd değil de Amr kalktı.” örneğindeki şekliyle ifade edilmesinin yanlış olduğunu yorumlamaktadır.⁴⁰⁵

(إِمْأ): İbn Mâlik “قام إِمَأُ زيدٌ وإِمْأُ عمرو” - Ya Amr ya da Zeyd kalktı.” örneğindeki gibi “و”va bitişen “إِمْأ”nin atıf harfî olmadığını; Yûnus b. Habîb,⁴⁰⁶ İbn Keysân⁴⁰⁷ ve Ebû Ali el-Fârisî’ye göre⁴⁰⁸ buradaki atfın “إِمْأ” ile değil de “و” ile gerçekleştiğini söylemektedir.⁴⁰⁹ İbn Usfûr da nahivcilerin ittifakıyla her iki “إِمْأ”nin atıf harfî olmadığını belirtmektedir. Sibeveyhi ise onu atıf harflerinden olduğunu kabul etmektedir.⁴¹⁰

⁴⁰² el-Üşmûnî, *Şerhu'l-Uşmuni ala Eliyyeti ibni Malik*, 3/91.

⁴⁰³ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1/293.

⁴⁰⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1/293.

⁴⁰⁵ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- Arab*, 1976.

⁴⁰⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1/59.

⁴⁰⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1/59.

⁴⁰⁸ Muradi, *el-Cene'd-dâni, fi hurûfi'l-me'ânî*, 529.

⁴⁰⁹ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/244.

⁴¹⁰ Sibeveyh, *el-Kitab*, 1/435.

(أَلَا): Ahfeş(ö. 215/830 [?])⁴¹¹ ve el-Ferrâya⁴¹² göre atıf harfi olabilir. Ahfeş iddiasına (لَيْلًا يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي) ⁴¹³. “... -haksızlığa saplanmış olanları dışında- İnsanların aleyhinize kullanacakları bir delil bulunmasın. Onlardan korkmayın, benden korkun.” ayetini delil getirirken; Ferrâ (خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتْ)⁴¹⁴ “Rabbinin dilediği hariç, onlar gökler ve yer durdukça o ateşte ebedî kalacaklardır.” ayetini delil olarak göstermektedir. Cumhura göre, (أَلَا) atıf harfi değildir.⁴¹⁵

(لَيْسَ): en-Nahhâs (ö.338/950)⁴¹⁶ ve Kûfelilere göre atıf harfidir. Basralılara göre ise atıf harfi değildir. Çünkü onlar “قام زيدٌ لَيْسَ عَمْرُو” örneğindeki gibi haberi cümlede gizlediler. İsmi de nasb ve cer durumunda meçhul zamire dönüştürdüler. (ليس)’den sonraki fiili de gizleyerek onu (ليس)’nin haberi yaptılar.⁴¹⁷

(أَيُّ): Kûfelilere ve onlara tabi olan bir grup nahivciye göre atıf harfidir.⁴¹⁸ Ancak müellif “رَأَيْتُ الْعَضَنُفَرَ أَيُّ الْأَسَدِ - Gazanfer’i yani Aslan’ı gördüm” örneğinden hareketle bu edatın atıf harfi olmadığını aksine cümlede kapalılığı gideren bir tefsir harfi sayılmasının daha doğru olacağını belirtmektedir.⁴¹⁹

(حَتَّى): Kûfelilere göre bu bir atıf harfi değildir.

(أَمَّ): Ebû Ca’fer en-Nehhâs (ö. 338/950) Ebu Ubeyde’ye dayanarak bu edatın atıf harfi olmadığını aksine soru hemzesi manasında kullanıldığını, “أَقَامَ زَيْدٌ أُمَّ عَمْرُو” - Amr mı yoksa Zeyd mi kalktı?” denildiğinde de “أَعْمَرُو قَامَ” şeklinde bir mana oluştuğunu belirtmektedir.⁴²⁰

(أَوْلَا): Ahmed b. Yahyâ, Kisâî’nin “مَرَرْتُ بِزَيْدٍ فَلَوْلَا عَمْرُو” - Amr olmasaydı (Amr’a uğramasaydım) Zeyde uğrardım.” cümlesindeki “عَمْرُو”ın başından (ب) harfini hazfetmeye cevaz verdiğini, Ferrâ’nın ise bunun kabul etmediğini belirtmektedir.⁴²¹

⁴¹¹ Ahfeş, *Me’âni’l-Ḳur’ân*, 1/126.

⁴¹² el-Ferra, *Me’âni’l-Ḳur’ân*, 1/298.

⁴¹³ Bakara 2/150.

⁴¹⁴ Hud 11/107.

⁴¹⁵ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1977.

⁴¹⁶ İbn Akîl, *el-Müsâ’id ‘alâ Teshîli’l-Fevâ’id*, 2/443.

⁴¹⁷ *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1978.

⁴¹⁸ İbn Akîl, *el-Müsâ’id ‘alâ Teshîli’l-Fevâ’id*, 2/443; İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 3/347.

⁴¹⁹ *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1978.

⁴²⁰ Ebû Ubeyde, *Mecâzü’l-Ḳur’ân*, 1/59.

⁴²¹ İbn Akîl, *el-Müsâ’id ‘alâ Teshîli’l-Fevâ’id*, 2/443.

Müellife göre “أُلُوْا” harfi taḥdîd yâni teşvik içindir.⁴²²

(هَلَّا): Kûfelilere göre “جاءَ زَيْدٌ فَهَلَّا عَمْرُو” - Zeyd geldi Amr da gelseydi ya!” örneğindeki gibi bir atıf harfidir. Ebû Ḥayyân bu harf konusunda Kûfelilerle aynı fikirde değildir. O bu harfi atıf harfi olarak kabul etmemektedir.⁴²³

(كَيْفَ): İbn Usfûr, bu edatla yapılan atfı Kufelilere nisbet etmektedir. İbn Bâbeşâz (ö. 469/1077) ise Hişâm dışında “كَيْفَ” ile atıf yapan başka bir nahivci bulunmadığını belirtmektedir.

(مَتَى): Sa‘leb (ö. 291/904) el-Kisâ’den bunun atıf harfi olduğunu nakletmektedir. Basralılara ve Ferrâ’ya göre ise atıf harfi değildir.

(أَيْنَ): Kûfelilere göre atıf harflerindedir.⁴²⁴

5. Te’kîd

Te’kîd, Arapçada tef’il babından bir mastardır. Sözlük anlamı, Kuvvetlendirmek sağlamlaştırmak ve pekiştirmektir.⁴²⁵ Nahivciler, te’kîdi; “metbû’un isnadını veya kapsamını pekiştiren tâbî”⁴²⁶ olarak tarif ederler. Bu tarife biz şu bilgileride ekleyebiliriz. Kişi duygularını ve düşüncelerini muhatabına karşı kurduğu cümlelerle ifade eder. Muhatap bu sözlere bazen inanır bazende inanmaz. Muhatapın sözü söyleyeni tanıyıp tanımamasındanda etkilenir. arasıra sözler bir mana ifade etmez. İşte karşıdaki muhatapın söylenen söze inanması için bazen yemin edilir bazende bir kelimeyi iki defa kullanılır. Cümlede bir kelimenin iki defa kullanılmasına *te’kîd* adı verilir. “ذَهَبَ ذَهَبٌ حُسَيْنٌ” - Hüseyin gitti gitti” cümlesinde fiil iki defa tekrarlanıyor. İsim de “ذَهَبَ حُسَيْنٌ حُسَيْنٌ” - Hüseyin Hüseyin gitti” örneğindeki gibi cümlenin pekişmesi açısından dolayı iki defa tekrarlanmıştır.

Yukarıda tanımlamaya çalıştığımız ve örnek verdiğimiz tekid çeşidine lafzi te’kid olarak isimlendirilir. Bir diğeri ise manevî tekîd vardır, manevî tekîd ise cümlede te’kid edilmek istenilen isimden sonra bir kısım kelimelerin getirilmesine denilir.

⁴²² Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1979.

⁴²³ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1979.

⁴²⁴ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1980.

⁴²⁵ Ebu Nasr İsmail b. Hammad el-Cevheri, *es-Sihah* (Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1999), 2/7.

⁴²⁶ Seyyid Şerîf el-Cürcanî, *Kitabu’t-Ta’rifat* (y.y., t.y.), 219.

“ذَهَبَ أَحَدُ الطُّلَّابِ إِلَى الْجَامِعَةِ” “Öğrencilerden birisi Üniversiteye gitti.” Bu cümleyi işiten şahısın zihnine bir kısım ihtimaller gelebilir. Üniversiteye giden öğrenci Üniversitenin bahçesine mi gitti yoksa bizzat kendisine mi? İşte burada cümleden tam olarak ne kastedildiği açık değildir. Cümleyi şu şekilde söylediğimizde ise muhatap ne denilmek istenildiğini daha açık ve kolay anlayacaktır.

“ذَهَبَ أَحَدُ الطُّلَّابِ إِلَى الْجَامِعَةِ نَفْسِهَا” “Öğrencilerden birisi bizzat Üniversitenin kendisine gitti.” Cümlede ifade edilen (نَفْسِهَا) te'kîdi manevîdir.

Ebû Hıyyân; tevkîdi manevi ve lafz-i olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Manevi tevkidin sınırlandırılmış lafızlara tabii olduğu görüşündedir. O lafızlardan bir kaçını şöyle zikretmektedir; (نَفْسٌ ، عَيْنٌ). Bunların müfred, tensiye ve cemilerinin de kullanılabilceğini vurgular. Mükked bir zamir için Muzâaf olduğunu belirtmektedir. Örnek; “وَقَامَتِ الْهِنْدَاتُ أَنْفُسَهُنَّ” “Hintlerin bizzat kendileri kalktılar.”

” وَقَامَ الرَّيْدَانُ أَنْفُسُهُمَا ” İki “Zeydlerin bizzat kendileri kalktılar.” “وَقَامَ الرَّيْدُونَ أَنْفُسَهُمْ” “Zeydlerin bizzat ikisi kalktılar.”

“قَامَتْ هِنْدٌ نَفْسَهَا ” “Hindin bizzat kendisi kalktı.” “قَامَ زَيْدٌ نَفْسَهُ” “Zeydin bizzat kendisi kalktı.” Örneklerde de görüldüğü üzere cümle içerisinde gibi bu iki kelime birer zamire bitişir ve bu zamir, müfred, tensiye, cemi, müzekker ve müennes olma yönünden kendisinden önceki isimle uyum halinde olur.

Müellif; (نَفْسٌ ، عَيْنٌ) kelimelerinin bitişik merfu bir zamirle pekiştirildiğinde mansubunun da ayrı merfu bir zamirle pekiştirilmesi gerektiğini söylemektedir.⁴²⁷ Örnek; “وَقَامُوا هُمْ أَنْفُسَهُمْ” “onların bizzat kendileri kalktılar.” “وَقَامَتْ أَنْتَ نَفْسَكَ”⁴²⁸ “Bizzat sen kalktın.”

Ebû Hıyyân; bu konuya biraz daha detaylı olarak bakarak şu açıklamayı yapmaktadır; “هَلُمَّ لَكُمْ أَنْفُسَكُمْ”⁴²⁹ Burada (لكم) fasıl için te'kidsiz caiz olabileceği görüşündedir. Bununla birlikte bu noktada kesinlikle ne bir tereddüte ne de şüphe yer olmadığını çünkü onun o te'kidden olduğunu özellikle vurgulamaktadır.⁴³⁰

⁴²⁷ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1947.

⁴²⁸ İbn Akîl, *el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-Fevâ'id*, 2/385.

⁴²⁹ Sibeveyh, *el-Kitab*, 1/248;

⁴³⁰ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1948.

“جَاءَ زَيْدٌ بِنَفْسِهِ” “Zeyd’in kendisi geldi.” “وَجَاءَ زَيْدٌ بِعَيْنِهِ” bu cümledeki manada birinciyle aynıdır.

“جَاءُوا بِأَجْمَعِهِمْ” “toplu bir şekilde geldiler.”burada (م) min zamme ve fethada olabileceğini söyleyerek bunun te’kid manasında olduğu düşüncesindedir. Bu yukarıda bahsi geçen lafızlardan değildir. Te’kid lafızlardan bir diğeri olan (كَلًّا) ise cümlede müzekker için gelebileceği görüşündedir.

Yine bu lafızlardan birisi olan (كَلَّتَا) ise müennes için olduğunu söylemektedir.

Örnek; “قَامَتِ الْمَرْأَتَانِ كَلَّتَاهُمَا” “Zeydlerin her ikisi de kalktı.” “قَامَ زَيْدَانِ كِلَاهُمَا” her iki kadın da kalktı. “Bu müzekker ve müennes lafızların cümle içerisinde bölünmüşlerse örnekteki şekilde kullanılabilmesini ve tekrar parçalanmasına gerek olmadığı kanaatindedir.

Buna göre yukarıdaki örneklerdeki durum şu örneklerdeki durumla tamamen farklıdır; ⁴³¹ “رَأَيْتُ أَحَدَ الرَّجُلَيْنِ كَلِيَهُمَا” “وَالْمَالُ بَيْنَ الرَّجُلَيْنِ كَلِيَهُمَا” “وَاحْتَصَمَ الرَّجُلَانِ كِلَاهُمَا” Bu cümlelerde ise lafızlar bölünmüş bir halde gelmişlerdir. İşte bu gibi durumda olanlara nahivcilerden Müberred ⁴³²ve cumhur doğru olarak bakmaktadırlar.

Müellif, tekid lafızlarından (عَامَةً) (جَمِيع) edatlarının, (كُلُّ) manasında olduğunu ve bunun faydasının ise, kendinden önceki mahsus iradede şüpheyi kaldırmak olduğunu söylemektedir. Bu lafzın müfred ve cem’e izafe edebileceği görüşündedir. “قَامَ الْقَوْمُ كُلُّهُمْ” “Topluluğun hepside kalktı.” “قَامَ الْقَوْمُ كُلُّهُمْ” “Malın hepsine el konuldu.” “قَامَتِ هِنْدَاتُ كُلَّهُنَّ” “Hindlerin hepside kalktı.” ⁴³³ “كُلُّهُنَّ” şeklinde denebileceğini de vurgulamaktadır.

Müellif; tekidin lafızlarından (جَمِيع و عام) olduğunu söyleyerek bunların (كَلُّ) ile aynı manaya geldiklerini belirtmektedir. Örnek; (قَامَ الْقَوْمُ جَمِيعُهُمْ وَقَامَ الْقَوْمُ عَامَتُهُمْ) “Kavmin hepsi ayağa kalktı.” ⁴³⁴

Müellif bu konu hakkında birçok nahivcinin ihmalkâr davrandığını; Sibeveyh’in de kendisinin düşünceleriyle örtüşen görüşler zikrettiğini belirtmektedir. ⁴³⁵

⁴³¹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’ d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1948.

⁴³² el-Muktedab, 3/242-243.

⁴³³ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’ d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1949.

⁴³⁴ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’ d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1949.

⁴³⁵ Sibeveyh, *el-Kitab*, 2/11-12.

Ancak nahivcilerden el-Müberred yukarıdaki görüşlerle aynı fikirde değildir. Zira o; (عَامَّتُهُمْ) kelimesinin manasının (أَكْتَرَهُمْ) olduğunu iddia etmektedir.⁴³⁶ Nahivciler tekîd lafızlarının marife oldukları hususunda ittifak etmişlerdir.

Müellif (تَمْ) “Ceza günü nedir bilir misin? Evet, ceza günü nedir bilir misin?” örneğindeki gibi kapalı bir cümlenin bir başka cümle ile teyid ve tekid edilmesi durumunda iki cümlenin arasını (تم) edatı ile ayırmanın doğru bir yaklaşım olacağı kanaatindedir.⁴³⁸

Yukarıdaki âyette de görüldüğü üzere kapalı cümlenin teyidi (تَمْ) edatı ile ayrılmıştır. Müellif, cümlede kapalı bir durumun olduğuna inanılmıyorsa o zaman (تَمْ)’yi cümle arasına ilave etmenin zaruri olmayacağını belirtmektedir.

Örnek; “ضَرَبْتُ زَيْدًا ضَرَبْتُ زَيْدًا” “Zeyde vurdum Zeyde vurdum.” Eğer (تَمْ) dâhil edilir ve iki defa vurmak vehmi olursa, munfasıl merfu zamirle tekellüm ve hitapta müfred ve gaibde, tesniye ve cemide müzekker ve müennesde onunla uyumlu halde muttasıl bir zamirle te’kid edilmesi doğru olan bir durumdur.

Müellif, munfasıl ve muttasıl zamirleri i’rabda tabi kılındığı zaman (أَنْتَ) zamirinin te’kid ve bedel olabileceği görüşündedir. Ancak “فُئِمْتَ أَنْتَ وَأَكْرَمْتُكَ إِيَّاكَ”⁴³⁹ bu cümlede (أَنْتَ) zamiri tevkid konumunda ve bedel olur. Fakat (إِيَّاكَ) ise Basralılara göre muttasıl zamir olarak bedeldir. Kûfeliler ise onu bedel değil te’kid olarak söylerler. İbn Mâlik Kûfeliler ile aynı görüştedir.⁴⁴⁰ Örnek; “رَبُّهُ قَامَ وَهُوَ” “فُئِمْتَ أَنْتَ” el-Ferrâ' ise bu durumu isim için fiilin ispatı olarak değerlendirir.

6. İştigâl

Cümlede azda olsa nesne, fiilin önünde gelebilir. Ancak fiilin sonunda yine nesneyi gösteren bir zamir bulunur. Örnek; “العَصِيرُ شَرِبْتُهُ”⁴⁴¹ “Meyve suyunu içtim.” Görüldüğü gibi fiilin sonundaki (هـ) zamiri nesneyi gösteren ve ona delalet eden bir zamirdir.

⁴³⁶Müberred, *el-Muktedab*, 3/380.

⁴³⁷ İnfitar 82/17-18.

⁴³⁸ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1959.

⁴³⁹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1960.

⁴⁴⁰ et-Teshil, 166.

⁴⁴¹ Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi*, 183-184.

Müellif, iştigâli kendinden önceki ismi nasb ederek kendinden sonrakine ise gereksinim duyan zamiriyle amilini açıklayan veya lafızla ilişkili olan ya da isim geç kalsa bile amili ile mana olarak ilgisi olmayan olarak tanımlamıştır. “ضَرَبْتُهُ زَيْدًا” cümlesindeki gibi isim sonra gelirse söz konusu olan zamire gereksinim duymaz.⁴⁴²

Müellif, zamirde amil eğer ism-i fail, ism-i mef'ul, cemi müzekker salim, cemi müennes salim ve mutasarrıf (üç zamanla ilgili olan ve mazi, muzari ve emri şeklinde gelen) fiille ilgili ise isminin fiil olmadığı gibi sıfat-ı müşebbehe ve fiilin de camid olamayacağını ifade etmektedir.⁴⁴³

Sibeveyhi (ليس) edatında böyle bir yaklaşımın doğru olacağı görüşündedir.. Örnek; “أَسْتِ مِثْلَهُ أَرْيَدًا” “Zeyd mi? Sen onun gibi değilsin.” Sibeveyh dışındaki nahivciler bu noktada onun gibi düşünmemektedirler.

İbn Keysân;⁴⁴⁴ ve Kûfelilerin bir kısmı (ليس)'nin bu şekilde cümleye dâhil olmasını doğru bulmadıkları gibi iştigâl konusunda ilave edilmesini uygun görmezler. Yine Sibeveyh'in doğru olarak gördüğünü bunlar doğru olarak kabul etmezler. Örnek; “أَسْتِ مِثْلَهُ، وَلَا عَمْرًا كُنْتُ مِثْلَهُ أَرْيَدًا” “Sen ne Zeyd gibisin nede Amr gibisin.”

Müellif, cemi teksirin bu konuya dâhil olup olmayacağı hususunda nahivciler arasında görüş ayrılığı olduğunu belirterek, amilin “زَيْدًا ضَرَبْتُهُ قَائِمًا” “Zeydi ayakta olduğu anda dövdüm.” cümlesindeki gibi mastar (قَائِمًا); “وَأَمَّا زَيْدًا فَضَرَبَ إِيَّاهُ” cümlesindeki gibi emir babında istifham olabileceğini belirtmektedir. Kûfeliler “كَانَ جَزَائِي زَيْدًا أَنْ أَضْرِبُهُ” “Zeydin cezası onu dövmemdir.” örneğindeki gibi iştigâlde de mastar olmasını doğru bulurlar.⁴⁴⁵

Müberred, iştigâl mevsuf değil de nekra ise kendisinden öncekiyle çalışmasına cevaz verir. Müellif, iştigâlin cümlede sebebi olarak gelebileceğini beş başlıkta toplamıştır.

Birincisi, zamir için muzaf olduğunu belirtir. Örnek: “زَيْدًا ضَرَبْتُ أَخَاهُ” “Zeydin kardeşini dövdüm.”

⁴⁴² Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 2161.

⁴⁴³ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 2161.

⁴⁴⁴ es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vu 'ât*, 1/19.

⁴⁴⁵ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 2162.

İkincisi, Sıfatını kapsayan bir nesnedir. Örnek: “هِنْدًا ضَرَبْتُ رَجُلًا يَبْعُضُهَا” “Hindin hoşlanmadığı bir adamı dövdüm.”

Üçüncüsü, Sılası olmaktadır. Örnek: “زَيْدًا ضَرَبْتُ الَّذِي يُهَيْئُهُ”

Dördüncüsü, matufun aleyhi atfı beyandır. Örnek: “زَيْدًا ضَرَبْتُ عَمْرًا أَخَاهَا”

Beşincisi, و la atfı nesaktır. Örnek: “زَيْدًا ضَرَبْتُ مَرًّا وَأَخَاهُ”⁴⁴⁶

Müellif, iştiğâlin başlangıçta ref olması gerektiğini söyleyerek durumu şu maddelerde detaylı olarak açıklar:

Birincisi; amil mevsul olması gerekir. Örnek: “أَنَا ضَارِبُهُ زَيْدٌ” “Dövdüğüm Zeyddir.”

İkincisi; amilin sıfat olması gerekir. Örnek: “لَا رَجُلٌ تُحِبُّهُ يَهَانُ” “ihanet eden adamı sevmezsin.”

Üçüncüsü; muzafun ileyh olması gerekir. Örnek: “زَيْدٌ يَوْمَ تَرَاهُ يَفْرَحُ” “Zeydi gördüğün gün sevinçlidir.”

Dördüncüsü; şart olması gerekir” . Örnek: “زَيْدٌ إِنْ تَرَزُّهُ يَمْنُنُ عَلَيْكَ” “Zeydi ziyaret etmen onu memnun eder.”

Beşincisi; amilin sabık ismin zamirine isnad edilmesi gerekir. O muttasıl zamirdir “هِنْدٌ ظَنَنْتُهَا قَائِمَةً” Eğer munfasıl zamir olursa iştiğal babından olması caizdir “هِنْدٌ لَمْ تَطْنُهَا قَائِمَةً إِلَّا هِيَ”

Altıncısı; fiilin istisna edatından sonra gelmesidir. Örnek: “مَا زَيْدٌ إِلَّا يَضْرِبُهُ عَمْرُو”

Yedincisi; muteallak olarak gelmesidir. Örnek: “زَيْدٌ كَيْفَ وَجَدْتُهُ” “onu Zeydi nasıl buldum.”

Sekizincisi; lamul kasekle gelmesidir. Örnek: “زَيْدٌ لِأَضْرِبْتَهُ” ant Olsunki Zeydi döverim.”

Dokuzuncusu; nasih harfinin gelmesidir. Örnek: “لَيْتَنِي أَلْفَاهُ زَيْدٌ”

Onuncusu; (كم) haberiye gelmesidir. Örnek: “زَيْدٌ كَمْ لَقَيْتُهُ” “Zeydle onunla kaç defa karşılaştım.”

⁴⁴⁶ Ebu Hayyan, *İrtiğâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 2162.

On birincisi; (إذا) fücâi isimle gelmesidir. Örnek: “ خَرَجْتُ فَإِذَا زَيْدٌ يَضْرِبُهُ عَمْرُو ”
“Tam çıktığım esnada Zeyd Amr’a vuruyor.” Bu konuda iki farklı görüş olduğunu beyan ederek onları şöyle açıklamaktadır.⁴⁴⁷

a. İştiğal olmasını doğru bir yaklaşım olarak görmektedirler. Ancak bu durumda olabildiğini ibtida durumunda olması halindeyse doğru bulurlar.

b. (قد) detay yani tafsil olarak fiille arasına girmesi gerekmektedir.

On ikincisi; isim veya hal olarak gelmesi gerektiği görüşündedir.

Örnek; “ زَيْدٌ وَعَمْرُو يَضْرِبُهُ بَكْرٌ جَاء ” “Zeyd ve Amr geldi Bekre vuruyor.”

On üçüncüsü; fiile (سوف) veya (س) harfinin dâhil edilmesi gerektiği kanaatindedir. Örnek; “ هُنْدٌ سَوَفَ أَضْرِبُهَا ” “ زَيْدٌ سَأَضْرِبُهُ ” Zeydi döveceğim, Hind’e vuracağım.”

On dördüncü; ismin önüne (لَيْتَمَا) edatının gelmesinin doğru olacağı görüşündedir. Örnek; “ زَيْدًا أَضْرِبُهُ لَيْتَمَا ”

On beşinci; ismin ve fiilin yabancı unsurla ayrılmasıdır.

Örnek; “ زَيْدٌ أَنْتَ تَضْرِبُهُ وَهِنْدٌ عَمْرُو يَضْرِبُهَا ”

Sibeveyhi⁴⁴⁸ başlangıç durumunda ibtida olmasının dışında Zeyd ve Hind’in doğru olmayacağı görüşündedir.

On altıncı; mamul o olan cevap şartının edat şartının önüne geçmesiyle olur. Örnek; “ زَيْدٌ إِنْ يَزُوكَ تُكْرِمُ ” “Eğer Zeyd seni ziyaret ederse ikramda bulun.”⁴⁴⁹

Ahfeş’e göre ise eğer cevap meczumsa o ikisinin önüne takdim olmasının doğru olduğunu belirtmektedir. Bu durumda da iştiğal doğrudur.

Örnek; “ زَيْدًا إِنْ يَزُوكَ تُكْرِمُهُ ” “Şayet Zeyd seni ziyaret ederse ona ikram eyle.”

Müellif, fiilin merfu olması durumunda iştiğalin olabileceğini vurgulamaktadır. Böylesi bir durumda ise, (ان) önüne geçmesini doğru olarak kabul eder.

⁴⁴⁷ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’ d - Darab min Lisâni’ l- ‘Arab*, 2163.

⁴⁴⁸ Sibeveyh, *el-Kitab*, 1/130.

⁴⁴⁹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’ d - Darab min Lisâni’ l- ‘Arab*, 2164.

Örnek; “رَيْدًا إِنْ زَارَكَ تُكْرِمُ” “Eğer Zeyd seni ziyaret ederse ona ikramda bulun”. (تكرمه) kelimesi bu cümlede iştiâl konumundadır. Çünkü fiil ona cevap niteliğinde değildir.⁴⁵⁰

Sibeveyh'e göre, eğer cevabı hakiki ise, özünde (إِذَا)'nın takdim olmasını uygun bulmamaktadır. Örnek; “إِذَا جَاءَكَ رَيْدٌ تُكْرِمُ عَمْرًا” “Zeyd sana geldiğinde Amra ikramda bulun.” Bu cümledeki durumun doğru olmadığı gibi aynı zamanda “عَمْرًا إِذَا جَاءَكَ تُكْرِمُ” - Amr sana geldiği zaman ikramda bulun.” şeklinde de iştiğal yapılmasını yanlış olarak görmektedir.

Ebû Hâyyân, başlangıçta isimle hemze arasında bir ayrılma söz konusu ise, “أَنْتَ رَيْدٌ تَضْرِبُهُ” “sen sen Zeyde vururmusun?”; özel bir durum ile harfle nefy olursa “رَيْدٌ لَمْ أَضْرِبْهُ” “Zeyde vurmam.” “و رَيْدٌ لَنْ أَضْرِبَهُ” ve “Zeyde vurmayacağım.” denilebileceği görüşündedir. Mübteda “رَيْدًا إِذَا لَقَيْتَهُ فَأَكْرَمُهُ” “Zeydle karşılaşırsan ona ikramda bulun.” ve “وإِنْ رَيْدًا لَمْ تَلْقَهُ فَلَا تَلْمَهُ” “Zeydle karşılaşmazsan onu kınama.” örneklerindeki gibi (إِذَا) ve (إِنْ) şart edatlarından sonra ise, şart olarak özünde mazi fiil olunması gerektiği kanaatini taşımaktadır.⁴⁵¹

Diğer nahivcilerden el-Kisâî, “هَلْ رَيْدٌ ضَرَبْتِ” “Zeyde mi vurdun?” örneğindeki gibi fiilin bulunması halinde ismin gelebileceği görüşündedir. Onun ekolüne göre, ibtida ve iştiğal doğrudur. Nasb olabilmesi şu durumlarda seçicilik kazanmaktadır.

Birincisi; emir bir fiilin gelmesi gerekir. Örnek: “رَيْدًا اضْرِبْهُ” “Zeyde vur.” “الْأَوْلَادَ يَرْضَعْنَ الْوَالِدَاتَ” ya da emir manasında fiili haber olmalıdır. “رَيْدًا” “Çocuklar Analardan razı olurlar.” İbn Sîde (ö.458/1066)⁴⁵² genel olarak ref özel olarak ise nasb seçilebileceği görüşündedir.

İkincisi; fiilin mastarlar mecrasında olması gerekir. Örnek: “رَيْدًا جَدَعًا لَهُ” (والله) Buradaki mecrur manada mansub konumundadır.⁴⁵³

Üçüncüsü; ismin nehy olarak gelmesidir. Örnek: “رَيْدًا لَا تَضْرِبْهُ” “Zeyde vurma.” Burada haber nehy manasındadır.

Dördüncüsü; duanın emir sigasında olmasıdır. Örnek: “رَيْدًا لِيَجْزِيَهُ اللَّهُ خَيْرًا”

⁴⁵⁰ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 2165.

⁴⁵¹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 2165.

⁴⁵² el-Batalyevsî, *Işlâhu'l-halel el-vâkı fi'l-Cümel*. 1/131.

⁴⁵³ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 2166.

Beşincisi; ismin istifham hemzesiyle gelmesidir. Örnek: “أَزِيداً ضَرَبْتَهُ”

Altıncısı; Nefy harfinin isme gelmesi ve fiile özel olmayışıdır. Örnek: (مَا زَيْدًا) (ضَرَبْتَهُ).

Cumhura göre ve İbn Usfûr⁴⁵⁴ ve İbn Mâlik ref'e göre nasb durumunu uygun bulurlar. Sibeveyhi ⁴⁵⁵ ise başlangıç olması durumunda nasbı tercih etmektedir.

Yedincisi; ismin önüne (حَيْثُ) gelmesidir. Örnek: “ زَيْدًا تَلْقَاهُ يُكْرِمُكَ حَيْثُ ” “Zeydle karşılaştığında sana ikram eder.”

Sekizincisi; Matuf cümlelerin fiil cümlesine gelmesidir. Örnek: “ قَامَ زَيْدٌ وَعَمْرًا ” “ضَرَبْتَهُ”.

Dokuzuncusu; İsmi istifhamın cevabının mansub olmasıdır

“kime vurdu?”⁴⁵⁶ “مَنْ ضَرَبْتَهُ؟” “onlardan hangisine vurdu?”⁴⁵⁷ “أَيُّهُمْ ضَرَبْتَهُ؟” “او”⁴⁵⁸ “Ve eğer müşriklerden biri senden korunma isterse” yine (إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ)⁴⁵⁸ “Gök yarıldığında ve rabbine boyun eğip gerekeni yaptığında ” *Yaptığında* takdir ise şöyle olur; (إِنْ اسْتَجَارَكَ أَحَدٌ اسْتَجَارَكَ) (إِنْ اسْتَجَارَكَ أَحَدٌ اسْتَجَارَكَ)

Müellif, ismi meşgulun amili eğer onun sebebi ise ve ondan önceki iki amil zahiri amil olarak iş yaparlarsa buradaki amil ismi meşgul olarak yorumlanabileceği ve meşgul zamirinin dışında münad olabileceği görüşündedir.⁴⁵⁹

7. Nüdbe

Nüdbe, genelde herhangi bir unsuru acıma gayesiyle kullanılır. Ölen bir kişinin arkasından ağıt yakma veya herhangi bir nesnenin şerrinden acınma ve sızlanma amacıyla cümlede kullanılması gereken bir ünlem çeşididir.

Nida edilene mendub adı verilir. Mendub da aynen münadadaki gibi fiili hazf edilmiş mef'ulü bihtir. Nübdenin harflerinin hazfedilmesi doğru değildir.

⁴⁵⁴ İbni Asfur, *Şerhi el-Cümel li ibni Asfur*, 1/366.

⁴⁵⁵ Sibeveyh, *el-Kitab*, 1/145-146

⁴⁵⁶ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 2169.

⁴⁵⁷ Tevbe 9/6.

⁴⁵⁸ İnşikak 84/1.

⁴⁵⁹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 2174.

Örnek; (ويا عُثْمَانُ) “Vah Osman! Vah yazık oldu Osman’a!” Nübbe edatları ise (يا) ve (وا)’dır.

Müellif, nübbenin (ندب)’den mastar olduğunu belirtmektedir. Ölen bir kişiye ağıttır. Nübbe genellikle kadınların kullandıkları bir kelimedir. Nübbede çoğunlukla (يا) kullanılır. Münada mendub kaybedilendir. Gerçekte ölen bir kişinin üzerine ağlayan birisinin yaktığı ağıttır. Bu iki nübbe harflerinden daha çok (يا) kullanılmaktadır. Müellif bunların cümlede hazf edilmelerinin kesinlikle doğru olmadığı kanaatindedir.⁴⁶⁰

Münadi mendup gerçek manada kaybettiği ya da ölen bir kişinin arakasında ağlaması ve ona söylediği ağıt şeklindedir. (وا زَيْدٌ) ya da (يا زَيْدٌ) gibi.

Müellif, mürekkeb isim cümlesi olsa bile özel isimin nübbe yapılabileceği görüşündedir.⁴⁶¹ Müellif Kûfelilerden, İbn Keysân, Yûnus b. Habîb (ö. 182/798).⁴⁶² ve Ferrâ’nın⁴⁶³ görüşlerinin aksine na’t ve mendubun bir araya gelemeyeceği kanaatindedir. Müellif onların “وا زَيْدٌ الطَّرِيفُوه” sözünün “الطَّرِيفَاه” şeklinde de söylenebileceği görüşündedir.

Müellif “يا زَيْدٌ بِنُ عَمْرَاهُ” örneğindeki gibi (ابن) kelimesi ile özel mendubu özel muzafa vasf ettiğinde nübbenin alametinin ilhak etmesinin doğru olacağını ve bu noktada nahivciler arasında bir anlaşmazlığın söz konusu olmadığını belirtir. Çünkü (ابن) kelimesi bir isimden önce vuku bulmuştur.⁴⁶⁴

Bir başka örnek; “أَلَا يَا عَمْرُو عَمْرَاهُ وَعَمْرُو بِنُ الزُّبَيْرَاهُ” Şayet örnekteki şekilde söylenmesi durumunda nahivcilerden el-Ferâhîdî ve Sibeveyh⁴⁶⁵ arasında görüş ayrılığı vardır. Müellif, Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) ve Sibeveyh’in sözüne kıyasla mendub tekid ve atf-ı beyân karşılaşmayacağı görüşünde olup onlardan ayrı düşünerek bunun bedel ile karşılaşılabileceğini belirtmektedir. Onun birincinin makamında bulunduğu görüşündedir. Örnek, “وا غُلَامًا زَيْدَاه” çünkü (وا)’nın takdir olarak onun içinde olduğu kanısındadır.

⁴⁶⁰ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 2215.

⁴⁶¹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 2216.

⁴⁶² Sibeveyh, *el-Kitab*’da Yunus’un görüşü için bkz. 2/226.

⁴⁶³ İbn Akîl, *el-Müsâ’id ‘alâ Teshîli’l-Fevâ’id*. 2/537.

⁴⁶⁴ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 2216.

⁴⁶⁵ Sibeveyh, *el-Kitab*, 2/226.

Ebû Hayyân, nüdbenin harekesinin değişebileceği kanaatini taşımaktadır. Nüdbenin konumuna göre damme veya fetha olabileceğini belirtir.⁴⁶⁶ Kûfeliler ise, “وا زَيْدًا وَاعْمَرًا” örneğindeki gibi vasılda nüdbenin alametinin tenvin olabileceğini iddia ederler.

en-Nihâyede; Basralılar “واثنا عشرًا” ibaresinin yazılışının doğru olduğu görüşündedirler. Kûfeliler ise bu görüşün aksine (عَشْرَ)’nın ikinci nun harfinin konumunda olduğunu söylerler.⁴⁶⁷

Müellif, nüdbede (وا غُلَامٌ) kelimesinin cevazının kesrası hazf edilmiş (ya)’ya delil olduğunu belirtir.⁴⁶⁸ Ferra;⁴⁶⁹ onun isbatının harekeli kesra ve damme ile olduğu görüşündedir. Müellif bu durumun ancak zaruri olması halinde doğru olabileceği görüşündedir.

İbn Mâlik, sonunda (elif)’e ve (ha)’ya gereksinim olduğunu iddia etmektedir. Müellif, arkadaşlarının bu görüşü açık bir şekilde reddettiklerini ve o görüşün tam aksine nüdbede ismi nedir (عَبْدَ اللَّهِ) ve (واعبَدَ اللَّهَاهُ) (dal) dammedir. Nüdbenin kurallarındandır. Müellif ise, bunu reddetmek için açık bir delile ihtiyaç olduğu görüşündedir.⁴⁷⁰

Müellif, Nüdbede tensiye olan bir kelimenin bir başka tensiye kelime ile ağıt yapılması durumunda “وا زَيْدَانَاهُ” örneğindeki gibi tesniyenin sonundaki ن harfinin kesra değil de fetha yapılabileceğini belirtir. Kûfeliler de bu konuda müellif ile aynı görüştedirler. Örnek; “وا زَيْدَانِيهِ”.

en-Nihâyede; nüdbenin cümle içerisinde ism-i mevsul konumunda olması yanlıştır. Kûfeliler ise, bu görüşün tam aksini savunurlar ve nüdbenin cümle içerisinde ism-i mevsul konumunda olabileceğini söylerler. Kûfeliler bu görüşlerini şu örnekle delillendirmektedirler. “وَأَمِنْ حَقَرٍ بِيْرٍ زَمْرَمَاهُ” Müellif, bu örneği delil olarak kabul etmemektedir. Çünkü bunun “وَاعْبَدَ الْمُطَلِبِيَّاهُ” konumunda olduğu görüşündedir.⁴⁷¹

⁴⁶⁶ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 2217.

⁴⁶⁷ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 2218.

⁴⁶⁸ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 2218.

⁴⁶⁹ el-Ferra, *Meanil Kur'an*, 2/422.

⁴⁷⁰ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 2220.

⁴⁷¹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 2222.

8. İhtisâs

İhtisâs, cümle içerisinde birinci veya ikinci şahıs zamirinin delâlet ettiği mananın açıklanması demektir. Başka bir ifadeyle, birinci veya ikinci şahıs zamirinin mübteda olduğu cümlede, haberin bildirdiği hükmün bir isme özgü (mahsus) kılınmasıdır. Mahsus (المَحْصُوصُ) adı verilen bu isim, zamirden sonra gelir ve mansub olur:⁴⁷² ” نَحْنُ نُرِيدُ أَنْ نُسَاعِدَ الْفَقِيرَ - الطُّلَّابُ - “Biz öğrenciler fakire yardım etmek istiyoruz. Bu örnekte (نحن) zamiri mübtedâ; ” نُرِيدُ أَنْ نُسَاعِدَ الْفَقِيرَ - Fakire yardım etmek istiyoruz.” cümlesi ise haber; ” الطُّلَّابُ ” ise mahsûs konumundadır.

Müellif cümle içerisinde kendinden önce gelen zamirin ne demek istediğini açıklamak için İhtisâsın getirilebileceği kanaatini taşımaktadır.

Müellif ayrıca ihtisâsa gelen nesnenin övünme, tevazu veya beyanı ziyadeleştirme ya da mütekellim zamirinde onu özelleştiren açık bir isim olduğu ya da ona ortak olan durum olduğu görüşündedir. Böylece ismin; ism-i işaret değil cins isimle mevsuf olduğunu, harf ise nida harfi olmadığını, mansub durumda gelmesi halinde ise herhangi bir hilaf olmadığını, çünkü ” بِي أَبِيهَا الْفَارِسُ يُسْتَجَارُ ”⁴⁷³ ve ” اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَنَا ”⁴⁷⁴ örneğindeki gibi onun merfu konumunda olduğunu belirtmektedir.⁴⁷⁵

Müellif, (أَيُّ) damme üzere mebni olduğunu, konum olarak nida halinde olduğunu ve münada olmadığını belirtir.⁴⁷⁶ es-Sîrâfi; müellifin bu görüşünün aksine bunun ihtisâsında murab olduğu görüşünde olup onun görüşüne göre bu durumun mübteda, haber olma ihtimalide vardır. Burada ” أَنَا أَفْعَلُ ذَلِكَ هُوَ أَبِيهَا الرَّجُلُ ” ”Ey’Adam ben böyle yaparım.” denilmiş gibidir.

es-Sîrâfiye göre cümledeki ihtisâsın mübteda olma durumu da vardır. Onun takdirinin ise; ” أَبِيهَا الرَّجُلُ ” ”Ey’Adam” kelimelerine özel olarak zikredilen (انا) zamiridir.

Ahfeş; bu konuda es-Sîrâfi ile aynı fikirde değildir. Ahfeş bunun münada olduğu görüşündedir.⁴⁷⁷ İnsan kendisinin çağrılmasını inkâr etmiyor. Ömer (r.a.)’ın ” كُلُّ النَّاسِ ”

⁴⁷² Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi*, 183.

⁴⁷³ İbn Akîl, *el-Müsâ’id ‘alâ Teshîli’l-Fevâ’id*, 2/565.

⁴⁷⁴ Sibeveyh, *el-Kitab*, 2/236.

⁴⁷⁵ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 2247.

⁴⁷⁶ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 2247.

⁴⁷⁷ İbn Akîl, *el-Müsâ’id ‘alâ Teshîli’l-Fevâ’id*, 2/565.

أَفَقَهُ مِنْكَ يَا عَمْرُ - Ömer bütün insanlar senden daha bilgilidir.” sözünü örnek olarak vermektedir.

(أَيُّهَا) mevzusu, cumhura göre ihtisas üzerine nasb olup onun gaib zamirinin olamayacağı görüşündedirler. Müberred⁴⁷⁸ “اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَنَا أَيُّهَا الْعَصَابَةُ” şeklinde söylemenin doğru olmadığı kanaatindedir.

Müellif, isimlerin ihtisâs üzerine nasb edilebileceğini ancak ona dâhil edilemeyeceklerini yine aynı şekilde (اي) edatında ihtisâsta nida harfi olduğu ve (أَيُّهَا)’dan sonra isim üzerine eklenemeyeceği ve de “أَمَا أَنَا فَافْعَلْ أَيُّهَا الرَّجُلُ الْكَرِيمُ” “Ey! Cömert Adam ben de yaparım”⁴⁷⁹ demenin uygun olmadığı görüşündedir.

Müellif ihtisâsta (مَعْتَسِرٌ) (آل) (أَهْلٌ) (بَنُو فُلَانٍ) şeklindeki dört ismin nasb yapılabileceğini bunların dışındakilerin nasb yapılamayacağını söylemektedir. Müellif, son alarak cümlede ihtisâsın zamirden önce değil de zamirden sonra gelmesinin doğru olacağı kanaatindedir.⁴⁸⁰

Ebû Hâyyân, bu konuyu kendinden başka hiçbir nahivcinin ele almadığını sadece Nihaye’nin müellifi olan Mecdüddin İbnü’l-Esîr’in (ö. 606/1210) bu konuya çok az bir şekilde değindiğini söyler. Müellif, en-Nihâye de belirtilen görüşü özetleyerek, Cümlede hakikat’ın yerinde kullanıldığını ancak mecâzın ise kullanılması gereken yerde kullanılmadığını söyler.

Müellifin, isti’âreye verdiği örnekten önce kısımlarından isti’âre den kısaca bahsetmekte yarar vardır. Bunun belağat ilminde bir beyân terimi olarak kullanıldığı manası ise “bir kelime veya terkinin, teşbihe mübalağa ve yorum gücü sağlamak için benzeşme ilgisiyle ve bir karîneye dayalı olarak gerçek anlamı dışında kullanılmasıdır.”⁴⁸¹

Örnek; (فَوَجَدَا فِيهَا جِدَاراً يُرِيدُ أَنْ يَنْقُضَ فَاقَامَهُ قَالَ لَوْ شِئْتَ لَتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْراً)⁴⁸² “Derken orada yıkılmak üzere bulunan bir duvarla karşılaştılar, o hemen onu doğrulttu. Mûsâ, ‘Dileseydin, elbet buna karşı bir ücret alırdın’ dedi.”

⁴⁷⁸ Müberred, *el-Muktedab* 3/298-299.

⁴⁷⁹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 2248.

⁴⁸⁰ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 2249.

⁴⁸¹ İsmail Durmuş- İskender Pala, “İstiare”, *DİA*, c. 23, s. 315, 2001, İstanbul.

⁴⁸² Kehf 18/77.

9. Mecnûrât

Arap dilinde amillerden dolayı ismin son harekesi lâfzen veya takdiren mecrur olan kelimelere mecnûrât denir. Bir isim şu üç sebeble mecrur olur; Harf-i cerr, izafet ve harf-i cerr ile esreli olmuş veya muzâfun ileyh olmuş bir isme tabî olmasıdır.⁴⁸³ Ebû Hâyyân, kelimelerin cümle içindeki görevine göre harf veya harekesinin değiştiği durumu ifade eder. Onların, ya bir harf ya da bir izâfe olduğu, eğer harf olursa cer durumunda olmasının ancak zamirle mümkün olabileceği görüşündedir. Örnek; “لَوْلَاكَ - لَوْلَاهُ لَقُمْتُ أَنْتَ - لَقُمْتُ: الذي لَوْلَاهُ لَقُمْتُ أَنْتَ”⁴⁸⁴ Sen olmasaydın ben kalkardım.”

Cumhur bu konuda müellifle aynı görüşte olmayıp cer yapılamayacağını belirtmektedirler. Müellif, mecrurla haber vermenin doğru olduğunu söyler. Örnek: “الذي قَامَ غُلَامُهُ زَيْدًا” - Ayağa kalkan Zeyd’in çocuğudur.”

“والقَائِمُ غُلَامُهُ زَيْدًا” - Ayaktaki Zeyd’in çocuğudur.” örneğindeki gibi cümlede zamirin hazf edilemeyeceğini ancak cümlede bir ismin izafet olan bir unsurla kesişmesi durumunda manayı anlaşılır kılmak için bütünü ifade eden ifadelerin ya da bütünden bir kısmını ifade eden cümlelerdeki zamirin zahiri olması gerektiğini söyler.

“الذي مَرَزْتُ بِكُلِّهِمُ الْقَوْمَ” - Topluluğun hepsine birden uğradım.”⁴⁸⁵ cümlesinde topluluğu ifade eden zamir zahiri bir konumdadır.

Cümlenin zamirle “وَيْحَهُ رَجُلًا” şeklinde ifade edilmesi konusunda nahivciler arasında tam bir görüş birliği bulunmamaktadır. Onlardan bir kısmı “الذي وَيحَهُ رَجُلًا هُوَ” - Vah! O adama.” şeklinde ifade edilmesini doğru bulmaktadır. Bir kısım nahivciler ise, mecrur izafi olarak (ya)’i mütekellim olursa ozaman doğru olacağı görüşündedirler.

“الذي هَذَا غُلَامُهُ أَنَا” - bu benim çocuğumdur.” cümlesinin “الذي هَذَا غُلَامُهُ أَنَا” şeklinde ifade edilmesini de doğru olarak kabul ederler.

⁴⁸³ Muhammed Bahaddin Yakut, “Arap Dilinde Mecnûrât ve Fetih Sûresindeki Tatbîki”, Yüksek Lisans Tezi, s. 12, İğdır, 2019.

⁴⁸⁴ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1065.

⁴⁸⁵ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1066.

el-Mâzini⁴⁸⁶ (ya)'nın haberini zayıf olarak düşünmektedir. Çünkü (ya)'nın genel olarak gaib zamiri karşıladığı bilinmektedir.

Müellif, ism-i işaretle haber verilmesi durumunda; “الذِي هَا هُوَ غُلَامِي ذَا” harfi tenbihin zamire dâhil edilebileceği düşüncesindedir. Sayının mümeyyize izafe edilmesi halinde de durum değişmez. Örnek; “هَذِهِ ثَلَاثَةُ أَتْوَابٍ” “üçtane elbise” Bunu şu cümleyle de söylemek mümkündür; “الذِي هَذِهِ ثَلَاثَتُهَا أَتْوَابٍ” İsm-i işaret burada zayıf konumdadır. Çünkü sayı bildiren ismin gerçeği hakkı cinsi açıklamak için izafe edilebileceği kanaatini taşımaktadır.

Müellif, yukarıdaki cümlenin “لَهُ عَشْرَةُ آلَافٍ دِرْهَمٍ” “Onun on bin dirhemi vardır.” şeklinde ifade edilmesini de doğru olarak kabul etmektedir. “الذِي لَهُ عَشْرَةُ آلَافٍ دِرْهَمٍ”⁴⁸⁷ örneğindeki gibi cümlenin başına ism-i mevsul getirilerek de ifade edilebilir.

“لَهُ أَحَدَ عَشَرَ أَلْفَ دِرْهَمٍ” “Onun onbir bin dirhemi vardır.” Bu durumda dirhemi ihbar caiz değildir. Çünkü (أَلْفٌ) muzafun ileyhdır. Mümeyyiz عَشَرَ أَحَدًا vuku bulmuştur. Bu durumu ise mümeyyizi marife yapmaktadır.

Sayı isminin faile izafe olmasının maddeye uyumlu olacağı, bununla da haberin doğru olmayacağı kanaatindedir. Örnek; “ثَانِيِ اثْنَيْنِ” Bununla ihbar doğru bir yaklaşım olmamış olup “هَذَا ثَانِيِ اثْنَيْنِ”⁴⁸⁸ şeklinde bir yaklaşımın da yanlış olacağını söylemektedir; cümlenin “الَّذَانِ هَذَا ثَانِيَهُمَا اثْنَانِ” şekilde olmasında doğru değildir.

Yukarıdaki ifade şekilleri İbnü'd-Dehhân (ö.569/1174)'a göre de doğru değildir⁴⁸⁹ şu şekilde ifade edilmesini doğru bulur. “ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ” Müellif de bu konuda aynı düşünceyi paylaşmaktadır⁴⁹⁰

9.1. İzâfet

Birbirlerinin manalarını tamamlamak için iki ismi yan yana getirmekle yapılan bir terkiptir. Tamlanan kelime muzaf, tamlayan nesne ise muzafun ileyh olarak adlandırılmaktadır. Müellif, izafet tamlamasını iki isim arasında meyl şeklinde

⁴⁸⁶ el-Mâzini, *el-Usûl fi'n-Nahv*, 2/313.

⁴⁸⁷ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1066.

⁴⁸⁸ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1066.

⁴⁸⁹ İbnü'd-Dehhân, *el-Ğurre fi şerhi'l-Lüm'a* 3/321.

⁴⁹⁰ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1067.

tanımlamaktadır. “ضَافَتِ الشَّمْسُ إِلَى الْغُرُوبِ - Güneşin batmasına az kaldı.” derken güneşin meyli (مَالَتْ) söz konusudur. “أَصَفْتُ ظَهْرِي إِلَى الْخَائِطِ - sırtımı duvara yasladım.” örneğinde de mana (أَمَلْتَهُ) meyl etmektir.⁴⁹¹

Nahivciler ise “iki ismi birbirine nispet etmek” şeklinde istilahi bir tanıımı yapmayı uygun bulmuşlardır.⁴⁹²

Müellif, konuyu “تَوْبُ خَزْرٍ” (ipek elbise) misaliyle açıklamaya çalışmaktadır. Burada izafet elbisenin cinsine iken “يَدُ زَيْدٍ - Zeyd’in eli” derken izâfet bütünün bir cüzü kastedilmiştir. Bu durumda cümleyi “الْيَدُ زَيْدٌ” şeklinde söylemek doğru değildir. Ama “التَّوْبُ خَزْرٌ” elbise ipektir demek caizdir.⁴⁹³

Müellif, izafet lafzi olursa muzafa (ال) takısının eklenmesine engel olan bir durumun olmadığını söyler. Örnek, “الضَّارِبُ الرَّجُلِ” Burada muzafa ال takısı gelmiştir. Bu durumu müellif gayet doğal olarak görmektedir.⁴⁹⁴

Müellif, bazı dilcilerin sıfatın mevsufa izafe edilmesini caiz gördüğünü ifade eder. Örneğin: كَرِيمٌ زَيْدٌ bu tamlama aslında كَرِيمٌ زَيْدٌ demektir. Fakat Araplarda قائمٌ زَيْدٌ şeklinde bir kullanımın olmadığını söyleyen Ebu Ali el-Farisî buna karşı çıkar.⁴⁹⁵

Muzaf ileyh muzaftan önce gelemediği gibi muzafun ileyh’in mamulü olan sözcük de muzaftan önce gelemmez. Yani جاءني أخو ضاربٍ زيدا (Zeyd’i dövenin kardeşi geldi) cümlesini şu şekilde ifade edemeyiz;⁴⁹⁶ جاءني زيدا أخو ضاربٍ

Eğer muzâf (غير) istenilen nefy ise bu konuda üç görüş vardır:

Birincisi; mamulun muzâfun ileyh’in önüne geçmesi mutlak olarak doğrudur.

جاءني زَيْدٌ غَيْرُ ضَارِبٍ cümlesini şu şekilde diyebiliriz; جاءني زَيْدٌ غَيْرُ ضَارِبٍ cümlesini Bu es-Sîrâfi’nin (ö.368/979) görüşüdür.

İkincisi; kesinlikle (غير)’nin önüne gelmesi doğru değildir. İbnü’s-Serrâc’ın görüşüdür. Müellif bu konuda İbnü’s-Serrâc ile hem fikirdir.

⁴⁹¹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d-Darab min Lisâni’l-‘Arab*, 1799.

⁴⁹² Sibeveyh, *el-Kitab*, 1/419.

⁴⁹³ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d-Darab min Lisâni’l-‘Arab*, 1799.

⁴⁹⁴ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d-Darab min Lisâni’l-‘Arab*, 1805.

⁴⁹⁵ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d-Darab min Lisâni’l-‘Arab*, 1808.

⁴⁹⁶ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d-Darab min Lisâni’l-‘Arab*, 1811

Üçüncü; Şayet mamulü zarf ise takdim caizdir. Mamulü başka bir şey ise takdim caiz değildir. Eğer غير ile olumsuzluk anlamı kastedilmezse caizdir. “ أَكْرَمَ الْقَوْمَ غَيْرَ شَاتِمٍ ” “ أَكْرَمَ الْقَوْمَ غَيْرَ شَاتِمًا زَيْدًا ” cümlelerin manası olumsuz olmayıp (شَاتِمًا زَيْدًا) şeklinde olumludur.⁴⁹⁷

9.2. Car Mecrur ve Cer Harfleri

Ebû Hayyân, cer'in harf veya izafe olacağı görüşündedir. Bu harfleri ise birli, ikili, üçlü ve dördlü şeklinde açıklar. Bir harften müteşekkil olanlar şunlardır; “ و – ت – ب – ك – ل – ج ”. “ مَرَزْتُ بِزَيْدٍ - Zeyd'e uğradım ”⁴⁹⁸ örneğindeki gibi.

Nahivcilerden İbn Cinnî (ö.392/1002)⁴⁹⁹ zahirle birlikte onun harekesinin fetha olduğunu belirtir. Müellif, arkadaşlarının bunu ilsâk/yapışma manasında gördüklerini söyleyerek “ *Buradaki karışıklık zaid olmaması durumunda hakiki mi yoksa mecazi midir?* ” şeklinde bir soru yöneltir.

Müellif, manaların (ilsâk) ile beraber cer olma durumunu arkadaşları tarafından altı bölümde ele alındığını belirtmektedir.⁵⁰⁰

Birincisi, (ب) geçişlilik bildirir.⁵⁰¹ Örnek; (ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ)⁵⁰² “Allah ışıklarını yok ediverir de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakıverir.” Âyet “ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ ” - Allah onların nurunu aldı.” manasındadır. Ancak bu cümleden (ب) harfini çıkarırsak mana “onların nurunu gitti” olur ki bu eksik ve yanlış bir mana olur. Bura da geçişsiz bir fiil olan (ذَهَبَ) fiili (ب) harfi ile geçişlilik kazanmıştır.

İkincisi, kendinden önceki fiil lazım ve müteaddi durumunda gelir. Örnek; “ صَكَكَتْ الْحَجَرَ بِالْحَجَرِ ” - Taşı taşa sert bir şekilde vurdum.”⁵⁰³ Bunun aslı “ صَكَكَتْ الْحَجَرَ ”dır. Bu cümlede ilsak açık bir şekilde görülmektedir.

Üçüncüsü, sebebiyedir; Örnek; “ مَاتَ زَيْدٌ بِأَجْوَعٍ ” “Zeyd açlık sebebiyle öldü.” Burdada ölmesinin sebebini açlık olarak bildirmektedir.

⁴⁹⁷ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1811.

⁴⁹⁸ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1695.

⁴⁹⁹ Muradi, *el-Cenâ'd-dâni fî hurûfi'l-me'ânî*, 37.

⁵⁰⁰ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 11695.

⁵⁰¹ Sibeveyh, *el-Kitab*, 1/154.

⁵⁰² Bakara 2/17.

⁵⁰³ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1695.

Dördüncüsü, istiâne/yardım alma manasında gelir. Örnek; “كَتَبْتُ بِالْقَلَمِ” “Kalemle yazdım.” Yazma işinin kalemle olduğu ifade edilmektedir. İbn Mâlik müellif ve arkadaşlarıyla bu konuda aynı fikirde değildir. Zira (ب) burada yardım manasında değilde sebebiye manasına geldiği görüşündedir. İbn Mâlik, bu görüşünü “ فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ النَّمْرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ - *Bununla sizin için rızık olarak çeşitli ürünler çıkarmıştır;*”⁵⁰⁴ âyetiyle delillendirmektedir. Burada yardım manasında değilde sebebiye manasında olduğu görüşündedir.

Beşincisi, beraberlik anlamındadır. Örnek; “وَهَبْنَاكَ الْفَرَسَ بِسَرْجِهِ أَيَّ مَعَ سَرْجِهِ أَوْ مُسْرَجًا” “At’ı sana semeriyle birlikte bahşettim.”

Altıncısı, yemin anlamındadır. Örnek; “يَا لِلَّهِ لَأَقُومَنَّ” “Allaha yemin ederimki kalkarım.”

İbn Mâlik (ب) harfinin talîl manasında da geldiğini, ayrıca (اللام) konumunda da gelebileceğini belirtir. Örnek: (إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَى بَارِيكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ)⁵⁰⁵ “Şüphesiz siz, buzağıyı (tanrı) edinmekle kendinize kötülük ettiniz. Onun için Yaradanınıza tevbe edin de nefislerinizi (kötü duygularınızı) öldürün.”⁵⁰⁶

Kûfeliler (الباء) harfinin manasının (عن) konumuna da gelebileceğini belirtmektedirler. Bu durum ise sorudan sonradır (فَإِنْ تَسْأَلُونِي بِالنِّسَاءِ).⁵⁰⁷ “Kadınlardan bana sorarsan.” Ahfeşde⁵⁰⁸ (فَسْئَلٌ بِهِ خَبِيرًا)⁵⁰⁹ “O’nu bilen birine (yine kendisine) sor.” örneğini vererek Kûfeliler ile aynı görüşü paylaşmıştır.

Kûfeliler (مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ يَقْطَرُ يُؤَدِّيهِ إِلَيْكَ) ⁵¹⁰ “Ona yüklerle mal emanet etsen onu sana noksansız öder.” örneğindeki gibi (ب) harfinin manasının (على) manasında da gelebileceği görüşündedirler.⁵¹¹

Ebû Hâyyân (ب) harfin zaid olarak da gelebileceğini vurgular.⁵¹²

⁵⁰⁴ Bakara 2/22.

⁵⁰⁵ Bakara 2/54.

⁵⁰⁶ Teshil 145.

⁵⁰⁷ Muradi, *el-Cenâ'd-dâni fi hurûfi'l-me'ânî*, 41.

⁵⁰⁸ Ahfeş, *Meani'l-Kur'an*, 2/535.

⁵⁰⁹ Furkan 25/59.

⁵¹⁰ Ali İmran 3/75.

⁵¹¹ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshil*, 3/152.

⁵¹² Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1700.

Sıbeveyhi fâil’de (ب) harfinin zaid olarak geldiği görüşündedir.⁵¹³ Örneğin: كَفَى بالله شهيدا “şahit olarak Allah yeter”⁵¹⁴ ayetinde (ب) ona göre zaidir. Yani ayetin taktiri şöyledir: كَفَى بالله شهيدا Dolayısı ile buraya yukarıdaki ayetteki gibi (الباء) harfini getirmek caizdir. Müellif, Sibeveyh’in aksine (الباء) harfinin burada zaid olmadığını ifade eden görüşlerin olduğunu belirtir.⁵¹⁵ İbnü’s-Serrâc⁵¹⁶ ise; كَفَى بالله شهيدا ayetinin aslında “كَفَى” fiilinin faili gizli “هو” zamiridir. O da “كَفَى” fiilinden anlaşılan mastara racidir. Nahivcilerden İbnü’z-Zübeyr es-Sekafi (ö. 708/1308) ise (ب) harfini (كَفَى) ya bağlayarak (حَسْبُ) manasında olduğunu belirtmektedir.⁵¹⁷ Şayet onun manası (وقى) ise faile zaid (ب) harfinin gelemeyeceği görüşündedir. Örnek; (وَكَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ وَكَانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزًا)⁵¹⁸ “Allah müminlere savaş için yetip arttı. Allah güçlüdür, üstündür.”⁵¹⁹ (فَسَيَكْفِيكُمْ اللَّهُ) “O takdirde artık onlara karşı Allah sana yeter.”

Müellif, “أَحْسِنُ بِرَيْدٍ - Zeyd ne güzeldir.” örneğindeki gibi (ب) harfinin cümlede kendinden önce gelen taaccüb fiilinden sonra gelerek ziyadelik manası kattığı görüşündedir. Ayrıca zaid (ب) harfinin mübtedan önce de gelebilir. Örneğin: بِحَسْبِكَ⁵²⁰

(اللام): Ebû Hayyân (ل) harfinin manalarını şu şekilde açıklamaktadır.

a-(ل) Cümlede harfi Cerri Sahiplik anlamına gelmektedir.; “Bu mal لِرَيْدٍ” “Bu mal Zeyd’indir.” Cümledeki mal’ın Zeyde ait olduğunu ve onun sahibinin Zeyd olduğunu bize bu cerr harfi bildirmektedir.

b-(ل) Temlik olur (mülk sahibi kılma); “وَهَبْتُ لِرَيْدٍ” “Zeyd’e bahşettim.” Görüldüğü gibi sahiplik ifade eden nesnenin önüne gelmektedir.

c-(ل) İstihkak (hak etme) olabileceğini vurgulamaktadır; “الْجَلْبَابُ لِلْجَارِيَةِ” Cilbab Cariyenindir.” Cümlede cilbabın haksahibinin cariyeye ait olduğunu bildirmektedir.

⁵¹³ Sibeveyh, *el-Kitab*, 1//38.

⁵¹⁴ Ra’d - 43

⁵¹⁵ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1700.

⁵¹⁶ İbnü’s-Serrâc, *el-Uşûl*, 2/260.

⁵¹⁷ Muradi, *el-Cenâ’d-dâni fi hurûfi’l-me’âni*, 49.

⁵¹⁸ Ahzab 33/25.

⁵¹⁹ Bakara 2/137.

⁵²⁰ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1701.

d-(ل) Neseb olur; “لَزِيدٍ عَمُّ هُوَ لِعَمْرٍو خَالَ”⁵²¹ “Zeyd’in amcası var. O, Amr’ın dayısı.” Cümlede neseb ifade etmek için geldiği görülür.

e-(ل) Ta‘lil sebep, nedenlik olur; (إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَىكَ اللَّهُ)⁵²² “İnsanlar arasında Allah’ın sana gösterdiğine göre hükmedesin diye hakkı içeren kitabı sana indirdik; hainlerden taraf olma!” âyette (ل) harf-i cerrinin sebep bildirmek için geldiği anlaşılmaktadır.

f-(ل) Tebliğ anlamında kullanılır. “قُلْتُ لَكَ. وَفَسَّرْتُ لَهُ” “Sana söyledim. Ona açıkladım.” Görüldüğü gibi bir şeyin diğer bir şahsa tebliğidir.

g-(ل) İsim, fiiller ve bazı mastarlardan sonra tebyin için gelir. (هَيَّاهُتْ هَيَّاهُتْ لِمَا)⁵²³ “Hâlbuki bu size vaad olunan şey, ne kadar da uzak!”⁵²⁴ (وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ)⁵²⁴ “Haydi gel!” dedi. Ayetlerde de görüldüğü üzere tebyin için gelmiştir.

h -(ل) Sayruret ya da akibet için kullanılır;⁵²⁵ (فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا)⁵²⁶ “Nihayet Firavun ailesi onu yitik olarak aldı. Çünkü o, sonunda kendileri için bir düşman ve bir tasa olacaktı.” Onların onu o maksatla almadıkları ama aldıktan sonra akibetlerinin öyle olduğu açıklanmıştır.

i-(ل) Muvafaka olur; (وَتَصْنَعُ الْمَوَازِينَ الْفَيْسُطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا)⁵²⁷ “Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız; artık kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez.”

j-(ل) (بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَهُمْ فِي أَمْرٍ مَّرِيحٍ) (عند - yanında) manasında olabilir.⁵²⁸ “Hatta gerçek kendilerine gelince onu yalanladılar. Artık onlar kararsız bir hâldedirler.”

k-(ل) (الِي) manasındadır.⁵²⁹ (سُنْفَاهُ لِبَيْدٍ مَيِّتٍ فَأَنْزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ)⁵³⁰ “Onu ölü bir memlekete sevk ederiz. Orada suyu indirir ve onunla türlü türlü meyveler

⁵²¹ İbn Akîl, *el-Müsâ‘id ‘alâ Teshîli’l-Fevâ‘id*, 2/256.

⁵²² Nisa 4/105.

⁵²³ Mü‘minun 23/36.

⁵²⁴ Yusuf 12/23.

⁵²⁵ Ebu Hayyan, *İrtiâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1707.

⁵²⁶ Kasas 28/8.

⁵²⁷ Enbiya 21/47.

⁵²⁸ Kaf 50/5.

⁵²⁹ Ebu Hayyan, *İrtiâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1708.

⁵³⁰ Araf 7/57.

çıkartırız. Görüldüğü gibi burada suyu inidrmek ve nihayetinde türlü türlü meyvererin çıkarılmasıdır.

531 (أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ) (sonra) manasında olur. (بعد) (ل) l-
“Gündüzün güneşin gün ortasını aşmasından gecenin karanlığına kadar.” Buradaki (ل) harfi cerrinin manası güneşin zevalinden sonradır.

532 (يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا) (علي) manasında olur ; (علي) m-
“Derhal yüzüstü secdeye kapanırlar.” Buradaki anlam (yüzleri) üzerine düşerlerdir.

533 (وَنَحْنُ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَفْضَلُ) (من) manasında olur. (من) n-
daha hayırlıyız.” Burada (ل) harf-i cerr’i (من) anlamındadır.

Ahfeş⁵³⁴ Özünde bu harfin (على) ve (مع) veya (إلى) (في) (من) (بعد) konumlarına da gelebileceği görüşündedir. Müberred⁵³⁵ ise onun ziyade olduğundan bahsederek şu örneği vermektedir; (رَدِفَ لَكُمْ)⁵³⁶. (رَدِفَ) kelimesi yakınlaştı manasındadır. Müellif, bu harfin bazı zayıf amilleri güçlendirmek için de kullanıldığını belirtir ve şu ayeti örnek verir: (فَعَالٌ لِمَا يُرِيدُ)⁵³⁷ “dilediğini yapan yalnız O’dur”

(الكاف): Ebû Hayyân, bu harfin harfi cer olması konusunda asla bir şüphenin olmadığı görüşündedir.⁵³⁸

Nahivcilerden el-Kaysî (ö. 581/1185) bu konuda diğer nahivciler gibi düşünmeyerek (الكاف) harfinin (مَثَلٌ) manasında isim olduğunu belirtmektedir.⁵³⁹

Ahfeş⁵⁴⁰ ve Kûfeliler (الكاف) harfinin (عَلَى) manasına geldiğini iddia ederler. Ahfeş, Arapların bazılarında anlattığına göre, ona şöyle denildiğini söyler; “أَنْتَ كَيْفَ?” Sorusuna cevap olarak (كَ / خَيْرٌ) “iyiyim” derler. Buradan hareketle (الكاف) harfinin (ب) harfi ya da (عَلَى) harf-i cerr’i anlamına geldiği açıktır.

⁵³¹ İsra 17/78.

⁵³² İsra 17/107.

⁵³³ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1708.

⁵³⁴ Ahfeş, *Meani'l-Kur'an*, 1/377.

⁵³⁵ Müberred, *el-Muktedab*, 2/36.

⁵³⁶ Neml 27/72.

⁵³⁷ Buruc 16.

⁵³⁸ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1710.

⁵³⁹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1710.

⁵⁴⁰ Muradi, *el-Cenâ'd-dâni fi hurûfi'l-me 'ânî*, 84.

Ebû Hıyyân, (الكاف) harfine “ما” kaffe bieleşince (لَعَلَّ) manasında kullandığı görüşündedir. Bu arada müellif ise “إِنْتَظِرْنِي كَمَا آتَيْتَكَ - Beni bekle belki sana gelirim”.⁵⁴¹ Buradan da şairin şu mısrasını örnek olarak gösterilmektedir; “لَا تُسْتَهْمِ النَّاسَ كَمَا لَا تُسْتَهْمُ” “Hakaret etme insanlara. Belki sen hakaret edilmeyeceksin.” “لَعَلَّكَ لَا تُسْتَهْمُ” - Belki de sen hakaret edilmezsin.”⁵⁴²

Ferrâ, yukarıdaki iki örnekte de (الكاف) harfinin teşbih için geldiği görüşündedir.⁵⁴³ Ferrâ, yukarıdaki cümlenin “إِنْتَظِرْنِي إِنْتَظَاراً صَادِقاً” “Beni samimi bir bekleyişle bekle” anlamına geldiğini dolayısıyla o örneklerde (الكاف) harfinin mahzûf mastara sıfat olabileceğini belirtmektedir.⁵⁴⁴

(الواو): Müellif, bu harfin kâsem üslubunda kullanılabilceğini belirler. Bu harfin kâsemde asıl olduğunu, kâsemde (الباء) harfinin bedeli olmadığını belirtir. Bu kâsem harfi ile kâsem fiilinin açık, zahir olarak gelemeyeceği görüşündedir.

Nahivcilerden Müberred ise, genel olarak kâsem için cümlede kullanılan و harfinin cer harfi olan ب yerine de gelebileceğini belirtir ve niçin gelebilir sorusuna da aynı mahreçten gelmelerini gerekçe gösterir. Yine yemin harfi olan و yerine ondan bedel olan ت harf-i cerinin de kullanılabilceği görüşündedir. Örneğin, “وَاللَّهِ لَأَفْعَلَنَّ” “And olsunki yapacağım.” Cümlesinde kâsem edatı olarak kullanılan و harfi yerine ت harfi kullanılarak cümle وَاللَّهِ لَأَفْعَلَنَّ şeklinde gelebilir. Ayrıca bu harf-i cerr “رُبَّ” anlamında da kullanılır.⁵⁴⁵

(التاء) Ebû Hıyyân, kâsem üslubunda kullanılabilceğini ve Allah’ın (c.c) isminin dışında bir şeye eklenmeyeceğini belirtmektedir. Örnek: (قَالَ تَاللَّهِ إِنْ كِدْتُ لَأُتْرِدِينَ) “Allah’a yemin ederim ki” der, “Neredeyse beni de mahvedeceksin!”⁵⁴⁶

Müellif cer harflerinin ikinci kısımda yer alan harfleri şöyle sıralar.

İkinci Kısım; iki harften ibaret olanlardır. (كِي) (هَآ) (مَعَ) (عَن) (فِي) (مِنْ)

⁵⁴¹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1715.

⁵⁴² Sibeveyh, *el-Kitab*, 3/116.

⁵⁴³ Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü’l-edeb*, 10/214.

⁵⁴⁴ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1715.

⁵⁴⁵ Müberred, *Muktedab*, 2/319-320.

⁵⁴⁶ Saffat 56.

(مِنْ): Müellif onun aslının (مِنْ) olduğunu ve çok kullanılmasından dolayı (elif) harfinin ondan hazf edildiğini belirtmektedir.⁵⁴⁷

Kisâî'nin aksine⁵⁴⁸ el-Ferrâ⁵⁴⁹ onun manalarından birisi de mekânda gayenin başlangıcı olduğudur. “ خَرَجْتُ مِنَ الْبَصْرَةِ ” “Basra'dan çıktım.” derken mekândan başlangıç olmaktadır. Basralılara göre zamanda gayenin başlangıcı olmaz.

Zamanda başlangıç mekânda sonuç olmasını istediğinde (إِلَى) ve (مِنْ) getirilmelidir. O ikisini murat ettiğinde (مِنْ) gereklidir. Başkalarının aksine müellif, “ مَا رَأَيْتُهُ مُذُ يَوْمِ الْجُمُعَةِ إِلَى يَوْمِ الْأَحَدِ ” - Onu cuma gününden pazar gününe kadar görmedim.” demenin uygun olmadığı görüşündedir.

(مِنْ) harfinin e'ali tafdilden sonra gelmesi durumuna Sibeveyhi gayenin başlangıcı olduğunu söyler⁵⁵⁰ el-Müberred⁵⁵¹ de aynı görüştedir.

Cumhur⁵⁵² ve Ebû Ali el-Fârisî (مِنْ) harfinin “bazı, birkısım” manasına da geleceği düşüncesindedir. “ اكلت من الرغيف ” onun yerine (بَعْض) getirilmesi de uygundur.

Müberred⁵⁵³ Ahfeş⁵⁵⁴ İbnü's-Serrâc⁵⁵⁵ ve es-Süheylî ise Cumhur ve Ebû Ali el-Fârisî'nin aksine bu edatın “bazı, birkısım” anlamında olamayacağı, onun sadece başlangıç gayenin başlangıcı anlamında olabileceği görüşündedirler.

Müellif, (مِنْ) edatı konusunda en son zikredilen nahivcilerle aynı görüşte olarak o bu edatın başlangıç gaye olacağı görüşündedir.⁵⁵⁶ İbn Mâlik “ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ ” - Ölüm korkusuyla, yıldırım seslerinden parmaklarını kulaklarına tıkarlar”⁵⁵⁷ örneğindeki gibi ta'lîl için de kullanıldığını belirtir.

Müellif, (مِنْ) edatının; “ أَرْضَيْتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الْأَخْرَةِ فَمَا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الْأَخْرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ ” - Yoksa ahiretten vazgeçip dünya hayatını mı seçtiniz? Oysa ahirete göre dünya

⁵⁴⁷ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1718.

⁵⁴⁸ Ebû Ca'fer en-Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, 1/201.

⁵⁴⁹ Teshil, 144.

⁵⁵⁰ Sibeveyh, *el-Kitab*, 4/225.

⁵⁵¹ Muradi, *el-Cenâ'd-dâni fi hurûfi'l-me'âni*, 312.

⁵⁵² Sibeveyh, *el-Kitab*, 4/225.

⁵⁵³ Müberred, *el-Muktadab*, 2/136-137.

⁵⁵⁴ Muradi, *el-Cenâ'd-dâni fi hurûfi'l-me'âni*, 315.

⁵⁵⁵ İbnü's-Serrâc, *el-Usul*, 1/409-410.

⁵⁵⁶ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1720.

⁵⁵⁷ Bakara 2/19.

hayatının yararı, pek az bir şeydir”⁵⁵⁸ örneğindeki gibi bedel yani “yerine” anlamında olabileceğini belirtmektedir.

İsti'lâ için yani (عَلَى) harf-i cerr'i gibi de kullanılır. “وَنَصَرْنَاهُ مِنَ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِنَا.”⁵⁵⁹ Yani o kavmin zafer kazanmasını engelledik.

Müellif, iki şeyin birbiriyle arasını mana yönünden açıklamada geleceğini belirtmektedir. Bu cümle içerisinde birbirlerine iki zıt kelimeler de olabilir.⁵⁶⁰ Örnek; (وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ)⁵⁶¹ “Allah düzeltenden bozanı ayırıp bilir.” âyette de görüldüğü üzere birbirlerine zıt olan müfsidle muslihi birbirinden ayırır.

“ب” harfi manasında kullanılır.⁵⁶² Örnek; (وَتَرَاهُمْ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا خَائِعِينَ مِنَ الدَّلِيلِ)⁵⁶³ “Ateşe sunulurken onların zilletten başlarını öne eğmiş, göz ucuyla gizli gizli baktıklarını görürsün.” Bu ayette geçen “مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ” takdiri “بَطْرَفٍ خَفِيٍّ” şeklindedir.

Kûfeliler ve İbn Mâlik’e göre (مِنْ) harfi (فِي) manasında da kullanılır.⁵⁶⁴ Örnek; “عَسَى سَائِلٌ ذُو حَاجَةٍ إِنْ مَنَعْتَهُ مِنَ الْيَوْمِ سُؤلاً أَنْ يَكُونَ لَهُ عَذَابٌ” örneğindeki “مِنْ الْيَوْمِ” sözünün “ فِي ” – Bu günde” manasına gelmektedir.

Eğer (مِنْ) den sonra (مَا) gelirse (رُبَّمَا) (عِن) gelirse (جَانِب) manasında olur.

Bu bilgilerden sonra Ebû Hayyân (مِنْ) harfinin (مُذ) (فِي) (الْبَاء) (اللام) harfleri hariç bütün harfi cerlere eklenebileceğini, özellikle (مِنْ) harfi (رِب) ile birlikte gelebileceğini belirtmektedir.

(مِنْ) Aynı zamanda zaid olarak da gelir.⁵⁶⁵ Ahfeş⁵⁶⁶ ve el-Kisâi’ye⁵⁶⁷ göre cevapta zaid olması doğrudur. Marife ve nekraya da dâhil olur.

⁵⁵⁸ Tevbe 9/38.

⁵⁵⁹ Enbiya 21/77.

⁵⁶⁰ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1720.

⁵⁶¹ Bakara 2/220.

⁵⁶² Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1721.

⁵⁶³ Şura 42/45.

⁵⁶⁴ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/137.

⁵⁶⁵ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1723.

⁵⁶⁶ el-Ahfeş, *Meani'l-Kur'an*, 1/105.

⁵⁶⁷ Muradi, *el-Cenâ'd-dâni fi hurûfi'l-me'ânî*, 318.

Müellif bu harfin zaid olarak geldiğinde şu olumsuzluk edatlarının eklenebileceği görüşündedir, (لَمْ) (لَمَّا) (مَا) (لَا) (أَنْ) (لَنْ).

Mübteda durumunda: “ما مِنْ رَجُلٍ قَائِمٍ” “Hiçbir adam ayakta değildir”.

Fail olması durumunda: “ما قَامَ مِنْ رَجُلٍ” “hiçbir adam kalkmadı.”

(كان) ’nin, isim olması durumunda: “ما كَانَ مِنْ رَادٍ عِنْدَنَا” yanımızda hiç azık yoktu.”

Mef’ul olması durumunda ise “لَمْ أَضْرِبْ مِنْ أَحَدٍ” – hiç birisini dövmedim.” şeklindedir.⁵⁶⁸

(في): Müellif bu harfin genellikle zarf için geldiği düşüncesindedir. Örnek: “المال في الكيس” - Mal kesededir.”⁵⁶⁹

Kûfeliler ve İbn Mâlik bu harfin musâhabe (birlikte yani مع) anlamına da geldiğini iddia ederler. Örnek; “قَالَ ادْخُلُوا فِي أُمَّمٍ قَدْ خَلَّتْ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ فِي النَّارِ” - Allah, şöyle der: ‘Sizden önce gelip geçmiş cin ve insan toplulukları ile birlikte ateşe girin.’⁵⁷⁰ Kûfeliler İbn Mâlik’e göre ayetteki “فِي أُمَّمٍ” sözü “مَعَ أُمَّمٍ” anlamındadır.

İbn Mâlik (في) harfinin cümlede üç ayrı durumda geldiğini söyler,⁵⁷¹

Birincisi; Ta’lil içindir; (وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ لَمَسَّكُمْ فِي مَا أَفَضْتُمْ) “Eğer size dünya ve ahirette Allah’ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, içine daldığınız bu iftiradan dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu!”⁵⁷² (فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ)

İkincisi; Mukayese için kullanılır. Dahil olduğu sözcüğün övgü ya da yergisi mümkündür. (فَمَا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ)⁵⁷³ “Oysa ahirete göre dünya hayatının yararı, pek az bir şeydir.” Bu ayette “في” harfi dahil olduğu ahireti dünya ile kıyaslamakta ve onu övmektedir.

Üçüncüsü; Mucaveze için olur; (لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَن طَبَقٍ)⁵⁷⁴ “Şüphesiz siz hâlden hâle geçeceksiniz. (بَعْدَ طَبَقٍ) Kûfeliler, ve İbn Mâlik bu edatın ist’ila için de gelebileceği

⁵⁶⁸ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1723.

⁵⁶⁹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1725.

⁵⁷⁰ Araf 7/38.

⁵⁷¹ İbn Mâlik, *Şerhu’l-Kâfiyeti’ş-Şâfiye*, 2/804.

⁵⁷² Nur 24/14.

⁵⁷³ Tevbe 9/38.

⁵⁷⁴ İnşikak 84/19.

kanaatindedirler. Örnek; (لا أَفْضَلْتُ فِي حَسَبِ عَنِّي) . Yani (عَلِي) manası ve konumundadır.
575

(عَنْ): Müellif bu edatın (ولا تَكُ عَنْ حَمَلِ الرَّبَاعَةِ وَإِنِّيأ) örneğindeki gibi (في) konumunda gelebileceğini belirtmektedir. Ayrıca (عن) “yerine” anlamına gelir. Örneğin: حجَّ فلانٌ عَنْ أَبِيهِ “falanca kişi babasının yerine hacca gitti”

Sibeveyhi⁵⁷⁶ (عن) edatının zaid gelemeyeceği görüşündedir. Ebû Ubeyde (ö. 209/824 [?]) Sibeveyh'in aksine “فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ” - *Onun emrine aykırı davrananlar.*”⁵⁷⁷ayetindeki gibi zaid olduğu kanaatindedir.

(مَعَ): Müellif bu kelimedeki ayın harfinin hem fetha hem sakin olabileceği kanaatindedir. Bunun harf kabul edilemeyeceğini iddia eder. Müellife göre (مَعَ) ve (مَع) isimdir.⁵⁷⁸

(هَا): Müellif bu harfin tembih için olduğunu ve kendisinden sonra kasem üslubu yer aldığını ve (vav) harfinden dönüştüğünü, özel olarak lafzatullahın ismiyle bulunduğunu beyan etmektedir.⁵⁷⁹

Daha sonra müellif, Üçlü harfi cerleri şu şekilde sıralamaktadır:

(إلى) (على) (رب) (مُنْدُ) (خَلَا) (عَدَا) (مَتَى) (بَلَّه)

(إلى): Ebu Hayyan, bu cer harfinin kesin bir şekilde intihai gaye olduğu görüşündedir. Genel olarak zaman ve mekân için de kullanılır. Örnek; “سِرْتُ إِلَى البَصْرَةِ” “Basra’ya gittim”. Buradaki gayenin son bulduğu yer Basra’dır. “سِرْتُ إِلَى نَصْفِ اللَّيْلِ” “Gecenin yarısında gittim”.⁵⁸⁰

Basralılar⁵⁸¹ ve Kûfelilerin çoğuna göre (إلى) musâhabe için gelmektedir. Çoğu müfessirler şu ayeti delil olarak getirmektedir; (مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ) ⁵⁸² “Allah yolunda yardımcılarım kim?” Ayette de görüldüğü üzere harfi cer musâhabe için gelmiştir. Ferrâ da bu görüştedir.⁵⁸³

⁵⁷⁵ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1728.

⁵⁷⁶ Sibeveyh, *el-Kitab*, 1/38.

⁵⁷⁷ Nur 24/63.

⁵⁷⁸ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1729.

⁵⁷⁹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1730.

⁵⁸⁰ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1730.

⁵⁸¹ İbn Akîl, *el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-Fevâ'id*, 2/254.

⁵⁸² Ali İmran 3/52.

⁵⁸³ el-Ferrâ', *Meani'l-Kur'an*, 1/218.

Ahfeş⁵⁸⁴ (إلى) (الباء) manasına geldiğini iddia etmektedir. Bunun için şu ayeti delil olarak sunmuştur; (وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ)⁵⁸⁵ “(Kendilerini saptıran) şeytanları ile başbaşa kaldıklarında ise.” ayetindeki “إلى شَيَاطِينِهِمْ” sözü “بشياطينهم” takdirindedir.

İbn Mâlik onun ismi tafdil ve taaccub üslubunda açıklama için geldiğini belirtmektedir.⁵⁸⁶ Örnek; (قَالَ رَبِّ السِّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ)⁵⁸⁷ “Yûsuf, ‘Rabbim! Zindan bana bunların benden istediklerinden daha iyidir.’”

Ebû Hâyyân bu harfin (في) manasına da geldiğini belirtmektedir.⁵⁸⁸ Örnek; “فَلَا تُنْزِكُنِي بِالْوَعِيدِ كَأَنِّي إِلَى النَّاسِ مَطْلَبٌ بِهِ الْقَارُ أَجْرَبُ” - Uyuz hastalığına yakalanmış insanların tehditleri yüzünden beni terk etme.”⁵⁸⁹

(عَلَى): Ebû Hâyyân (عَلَى) edatının kendisinden sonraki kelimeyi mecrur yaptığını belirtmektedir.⁵⁹⁰ Basralılara göre harfî cerdir. Bazı dilcilere göre ise o harf değil, isimdir. Sibeveyhi ve arkadaşları onun harf olduğu görüşündedirler. Ahfeş⁵⁹¹ ise onun isim olduğuna dair “سويت علي ثيابي - Elbisemi düzelttim” örneğini delil getirmiştir.⁵⁹² Yani burada علي harf-i cerr’i فوق demektir.

Müellif, Ahfeş’in bu iddiası علي edatının isim olduğunu ispatlamaz.”⁵⁹³

Küfeliler ve İbn Mâlik (عَلَى) edatının berâberlik musâhaba olduğu görüşündedirler. Örnek: “وَأَتَى الْمَالَ عَلَىٰ حَيْهٍ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ” - Sevdiği maldan yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan.”⁵⁹⁴

(عَلَى) Zarf konumunda olur. Örnek: “وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَانَ” - Ve onlar, Süleyman’ın mülkü (nübüvveti) hakkında şeytanların anlattıklarına uymuşlardı.”⁵⁹⁵ ayetindeki “عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَانَ” sözü “فِي مُلْكِ سُلَيْمَانَ” takdirindedir.

⁵⁸⁴ Ahfeş, Meani’l-Kur’an, 1/51.

⁵⁸⁵ Bakara 2/14.

⁵⁸⁶ İbn Mâlik, Şerhu’t-Teshîl, 3/142.

⁵⁸⁷ Yusuf 12/33.

⁵⁸⁸ Ebu Hayyan, İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab, 1732.

⁵⁸⁹ Muradi, el-Cenâ’d-dâni fi hurûfi’l-me’âni, 387.

⁵⁹⁰ Ebu Hayyan, İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab, 1732.

⁵⁹¹ Muradi, el-Cenâ’d-dâni fi hurûfi’l-me’âni, 472.

⁵⁹² Ebu Hayyan, İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab, 1732.

⁵⁹³ Ebu Hayyan, İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab, 1733.

⁵⁹⁴ Bakara 2/177.

⁵⁹⁵ Bakara 2/102.

596 (الَّذِينَ إِذَا أَكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ) harfi (من) anlamında kullanılır. “Onlar insanlardan (bir şey) ölçüp aldıkları zaman, tam ölçerler.” ayetindeki “عَلَى النَّاسِ” sözü “من الناس” takdirindedir.

597 (حَقِيقٌ عَلَى أَنْ لَا أَقُولَ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقُّ) edatı (الباء) Manasında olur. “Bana, Allah’a karşı sadece gerçeği söylemem yaraşır.” ayetindeki “عَلَى أَنْ لَا أَقُولَ” sözü “بِأَلَّا” takdirindedir.

İbn Mâlik 598 (عَلَى)’ın ta’lîl, sebep için de kullanıldığını söyler. Örnek: “وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَيْتُمْ وَلِعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ - Sayıyı tamamlamanız, sizi doğru yola iletmesine karşı Allah’ın ululuğunu dile getirmeniz ve umulur ki şükredersiniz diye (uygun hükümler gönderiyor).” 599

İbnü’l-Bâziş (ö. 528/1133)600 (عَلَى) edatının kelimada hafz edilebileceği ve kendinden sonrakinin nasb olarak mef’ulü bih olabileceği kanaatindedir. İblis’in hikâyesini konu alan “لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ - Ant içerim ki, ben de onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım.”601 ayetini örnek olarak sunmuştur.

(رُبَّ): “Belki, nice, birçok, pek az, nadiren” anlamlarına gelen bu edat Basralılara göre harfi cerdir.602 Kûfelilere göre ise isimdir. Müellife göre (رُبَّ) mebnidir. (رُبَّ) ile cümleye başlangıç yapılacağını belirtir. Örnek; “رُبَّ رَجُلٍ أَفْضَلُ مِنْ عَمْرٍو” “nice adam Amrdan daha faziletlidir.”

Ebû Hâyyân, (رُبَّ) edatının nâdiren de olsa cümlede zarfın önüne geçebileceğini, “رُبَّ يَوْمٍ سِرْتُ” - nice günler yürüdüm.”

Bazende mef’ulün öne geçebileceğini “رُبَّ رَجُلٍ ضَرَبْتُ” - nice adamı dövdüm.” Bazen de mübtedanın öne geçebileceğini söyler. “رُبَّ رَجُلٍ قَامَ” - Azda olsa adam kalktı.”

603

596 Mutaffifin 83/2.

597 Araf 7/ 105.

598 İbn Mâlik, Şerhu’t-Teshîl, 3/164.

599 Bakara 2/185.

600 İbn Hişâm, Muğni’l-lebîb, 1/142.

601 A’raf 7/16.

602 Sibeveyh, el-Kitab, 2/170.

603 Ebu Hayyan, İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab, 1737.

Basralılar (رُبَّ) edatının “pekaz” anlamında kullanılabileceği düşüncesindedirler.

Kitâbü'l-‘Ayn’ın sahibi olan Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) bu konuda Basralıların tam aksini düşünmektedir. Ona göre çokluk ifade eder. Onun azlık için geldiğini zikretmemiştir.⁶⁰⁴ Ebû Ali el-Fârisîye göre ise; hem azlık ve hemde çokluk için kullanılır. Yani “pek çok” ya da “pek az” anlamına gelir. Bağlama göre anlamı değişir.⁶⁰⁵

Müellife göre bu harf üç ayrı şekilde gelir; rubbet رُبَّتْ, rubu رُبٌّ ve rubbe رُبُّ. Onunla nekra arasına fasıla gelmesinin doğru olmadığı görüşündedir.⁶⁰⁶

Cumhur, “رُبَّ” nin müteallıklarının bulunması gerektiğini iddia eder. Rummânî (ö. 384/994) ve İbn Tahir gibi dilciler ise bunun gerekli olmadığını söyler.⁶⁰⁷

Müellif ayrıca رُبَّ edatının cümlenin başın da yer aldığı zaman fiilin mutlaka âşikar olması gerektiğini, şayet onun hazf edilmesi durumunda dinleyenin bir şey bilemeyeceğini, eğer fiil izhar edilmese sıfatın onun yerini alacağını beyan etmektedir. “رُبَّ رَجُلٍ يَفْهَمُ”⁶⁰⁸ “nice adam anlar.”

Müellif bu edattan önce (يا)’nın gelmesini tenbih olarak değerlendirmektedir. Örnek: “يا رُبَّ رَجُلٍ عَالِمٍ لَقِيْتُهُ” - nice âlim adamla karşılaştım.” Yine bu edatın önünde kasemin gelmesi ve ondan sonrada edatla birlikte (lam)harfinin gelmesini doğru olarak değerlendirmektedir. Örnek; “وَاللَّهِ لَرُبَّ رَجُلٍ عَالِمٍ صَحْبْتُهُ” - vallahi nice âlim bir adamla arkadaşlık ettim.”

Müellif, müfred olarak fiil cümlesi olarak, olumlu ve olumsuz olarak isim cümlesi olarak da vasf edilebileceği genel olarak mazi mastar olarak gelebileceği, yine çoğunlukla mazi bir fiile bitişik olarak gelebileceği ve (لو)’nın da onun vucubu olabileceği görüşündedir.

“رُبَّ رَجُلٍ صَالِحٍ لَوْ أَلْقَيْتُهُ لَخَدَمْتُهُ” - nice iyi adam var, onunla karşılaştım da hizmetinde bulunsaydım.”⁶⁰⁹ Burada (لن) ile menfi cümlede takdim tehir caiz değildir. Ayrıca

⁶⁰⁴ Muradi, *el-Cenâ'd-dâni fî hurûfi'l-me'ânî*, 440.

⁶⁰⁵ Muradi, *el-Cenâ'd-dâni fî hurûfi'l-me'ânî*, 440.

⁶⁰⁶ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1739.

⁶⁰⁷ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1742.

⁶⁰⁸ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1744.

⁶⁰⁹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1744.

“رُبَّ رَجُلٍ عَالِمٍ لَوَيْتُ” den sonraki fiilin “رُبَّ”den önceye takdim caiz değildir. “رُبَّ رَجُلٍ عَالِمٍ لَوَيْتُ” şeklinde ifade edilmesini müellif doğru bulmamaktadır. Bu edatın önüne (الْأَلَا)’nın geçmesini ise “أَلَا رُبَّ يَوْمٍ صَالِحٍ قَدْ شَهِدْتُهُ”⁶¹⁰ örneğindeki gibi caiz görmektedir.

Müellif (الواو) harfinin asıl olarak atıf harfi olduğu için (رُبَّ)’nın başına gelmesinin doğru olmayacağı görüşündedir. Son olarak müellif رُبَّ harfin zamir ve temyizle uyum içinde olduğunu belirtir.⁶¹¹ رُبَّهُ رَجُلًا - رُبَّهُنَّ نِسَاءً - رُبَّهُمْ رَجَالًا - رُبَّهُمَا رَجُلَيْنِ⁶¹¹ - رُبَّهَا امْرَأَةً örneklerin tümünde görüldüğü üzere رُبَّ edatı zamir ve temyizlerle tam bir uyum halindedir.

Müellif, bu edattan sonra (ما) gelebileceği ve edata eklenebileceği görüşündedir.⁶¹² Örnek; “رُبَّمَا ضَرْبَةٍ بِسَيْفٍ صَقِيلٍ” “Belki ince bir kılıç darbesi.” رُبَّ edatına ما bitişince mâzî bir fiilin önüne geldiği gibi muzari bir fiilin önüne de gelebilir.

Müellif “رُبَّمَا قَامَ زَيْدٌ” - Belkide Zeyd kalkmıştır.” örneğindeki gibi رُبَّ edatının sonuna (ت) harfinin eklenebileceği görüşündedir.⁶¹³

(مَنَّ - مَنَّ): Bu iki harfde genel olarak cümlede, (..den beri) manalarına gelmektedir. Cumhur bu iki edatın (مَنَّ - مَنَّ) harf olduğu görüşündedir. Müellif, bu ikisinin de harf-i cerr olduğu kanaatindedir.⁶¹⁴

(بَلَّ): Müellif genel olarak bu edatın kendinden sonraki kelimeyi cer edeceği kanaatindedir. Örnek; “بَلَّ الْأَكْفَبِ كَأَنَّهَا لَمْ تُخْلَقِ” - Onu bırak nasıl olsa o hiç yaratılmamış gibidir.” Ahfeş (بَلَّ) edatının (من) konumunda bir harfi cer olduğu kanaatindedir. Bazıları (بَلَّ) sözcüğünün “bırak” anlamında isim-fiil olduğunu ileri sürer. Bu durumda şiiirde geçen الْأَكْفَبِ meful bih ve mansub olur.

(مَتَّى): Müellif bu harfin şart ve soru edatı olacağı düşüncesindedir.⁶¹⁵ İbn Mâlik ise bunun cer harfi de olabileceğini belirtir.⁶¹⁶ Bazılarına göre bu harfiin manasının (وَسَطٌ) olduğunu ve kendinden sonrakini cer ettiğini beyan etmektedir.

⁶¹⁰ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1745.

⁶¹¹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1747.

⁶¹² Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1748.

⁶¹³ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1750.

⁶¹⁴ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1751.

⁶¹⁵ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1751.

⁶¹⁶ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/784.

Müellif, rubai olan cerleri (لولا) (أَعْلَى) (أَيْمَن) (حاشا) (حَتَّى) şeklinde sıralamaktadır.

(حَتَّى): Müellif, bu harfe fiili muzariyi nasb eden edatlarda da görüldüğü gibi kendinden sonraki muzariyi nasb ettiği görüşündedir. Ayrıca onun atıf harfi olduğunu belirtir. Yine müellife göre, kendinden sonra mübteda ve haber gelmesi durumunda farklı hükümler vardır. Müellif bu harfin harf-i cerr olarak da kullanıldığını belirtir. Cumhur bizzat bu harfin kendisinin harf- cerr olduğunu iddia eder.⁶¹⁷

Müellif “صَرَبْتُ الْقَوْمَ حَتَّى زَيْدٌ مَضْرُوبٌ” örneğindeki gibi (حَتَّى) harfinin cümlede ibtida olduğunu hükmeder. Bu durumda onun öncesinde müfred bir isim veya zarf veya mecrûr bir isim vardır.⁶¹⁸

Müellif Sa‘lebi’ye dayanarak “حَتَّى” edatının “صَرَبْتُ الْقَوْمَ حَتَّى زَيْدٌ” örneğindeki gibi gaye için kullanıldığını;⁶¹⁹ söz konusu gayenin ise bazen cümleye katılıp bazen de çıkartıldığı görüşündedir.

Yine müellif, “حَتَّى” edatının; “أَكَلْتُ السَّمَكَةَ حَتَّى رَأَسَهَا” - Balığın hepsini yedim.” örneğindeki gibi bir şeyin sonundan bir kısım veya “سِرْتُ النَّهَارَ حَتَّى اللَّيْلِ” - Gündüz vaktinden gece oluncaya kadar yürüdüm.” örneğindeki gibi bir şeyin sonunda olması anlamında kullanılmıştır.⁶²⁰

(حاشا): İstisna kısmında da detaylı açıklanacağı üzere o cer ve nasb eder.⁶²¹

(أَيْمَن) Cumhura göre isimdir. Hemzesi ise hemze-i katidir. Zeccâc’a göre ise harfi cerdir.⁶²²

10. İstisnâ ve Müstesnâ

Ebû Hıyyân’ın bu konudaki görüşlerine değinmeden önce istisna ve müstesna yapılarına ilişkin kısa bilgi vermek faydalı olacaktır. Nahiv âlimleri istisnayı “illâ vb. bir edat vasıtasıyla çoğun (bütünün/genelin/cinsin) hükmünden azı (parçayı/özeli/ferdi) hariç tutmak” şeklinde tanımlamışlardır.⁶²³

⁶¹⁷ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’ d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1752.

⁶¹⁸ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’ d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1753.

⁶¹⁹ Muradi, *el-Cenâ’ d-dâni fi hurûfi’l-me’âni*, 545.

⁶²⁰ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’ d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1755.

⁶²¹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’ d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1756.

⁶²² Ebu Hayyan, *İrtişâfu’ d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1756.

⁶²³ İsmail Durmuş, “İstisna”, *DİA*, İstanbul, 2001, c. 23, s. 388,

İstisnâ edatlarından sonra gelen kelimeyi “müstesnâ”; öncekilerin dışında bırakmaya istisnâ denir.⁶²⁴İstisnâ edâtlarını “ غَيْرِ سِوَى. خَلَا. عَدَا حَاشَا. لَيْسَ. لَا يَكُونُ. إِلَّا ” şeklinde sıralayabiliriz. Müstesnâ’nın kendisini nâsb konumuna getiren âmilin önünde gelmesi doğru olmaz. Ancak müstesnâ minh’in önünde gelebilir.⁶²⁵

Ebû Hayyân’a göre istisna “الا” vasıtasıyla bir ismi önceki cümlenin hükmünden hariç tutmaktır.⁶²⁶

Ferrâ (ö. 207/822); munkatı istisnanın kendinden önce birleştiği cinse geçtiği görüşündedir.⁶²⁷ Sibeveyhi ve Basralıların geneli “الا”nın müstesna isimde de hükümde de müstesna minh kapsamına giremeyeceği kanaatindedir.⁶²⁸ el-Kisâî⁶²⁹; müstesnanın müstesna minhi kapsamayacağı ve ondan düşeceği görüşündedir.

Müellif “فَامَ الْقَوْمُ إِلَّا زَيْدًا” - Zeyd’in dışında topluluğun hepsi ayağa kalktı” örneğiyle konuyu açıklamaya çalışmaktadır: “Bu örnekte bir gruptan haber verilmekte ve grubun kalktığını, bu kalkma eyleminde Zeyd’in grupta olmadığından söz edilmektedir. Yine ihtimaldir ki Zeyd kalkmış da olabilir kalkmamış da olabilir.”⁶³⁰ Burada kalkma eyleminde olması gereken o gruptur. Zeyd ise bu halde menfi durumundadır.

el-Ahfeş (ö. 215/830) “الا” edatının (vav) manasında olduğunu belirtmektedir.⁶³¹ Bu noktada müellif ise onun gibi düşünmemekte olup (الا)’nın (vav) manasında olmadığı kanaatindedir. Ahfeş sözüne “ أَلَا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَحْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَلَا تَمَّ نِعْمَتِي ” - *Ancak içlerinden haksızlık edenler başka. Siz de onlardan korkmayın, benden korkun. Hem üzerinizdeki nimetimi tamamlayayım, hem gerek ki doğru yolu bulasınız.*”⁶³² ayetini örnek olarak göstermektedir. Bu âyetteki istisna harfinin müellifin dediği gibi (vav) konumunda olmadığı açıkça görülmektedir. Ahfeş’e göre “الا” ayette “ولا” anlamında olup “لا” zaididir.

⁶²⁴ Muhammed Hudarî, *Hâşiyetül Hudarî ale Şerhi ibn Akil ale Elfiyyeti ibn Mâlik* (Beyrut: Daru’l Fikr, 1995), 1/300

⁶²⁵ İbn Cinnî, *el-Hasâ’is*, 2/158

⁶²⁶ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1497.

⁶²⁷ el-Ferrâ’, *Meani’l-Kur’an*, 2/28.

⁶²⁸ Sibeveyh, *el-Kitab*, 2/310.

⁶²⁹ Muradî, *el-Cenâ’d-dâni fi ħurûfi’l-me’âni*, 513.

⁶³⁰ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1497.

⁶³¹ el-Ahfeş, *Meani’l-Kur’an*, 1/162.

⁶³² Bakara 2/150.

Müellif, harf ve isim istisna edildiğinde istisnanın muttasıl veya münkati olacağını belirtmektedir. “ما في الدَّارِ أَحَدٌ خَلَا جَمَارًا” - Eşegin dışında ahırda hiç kimse yoktur.” örneğindeki gibi söylemenin ise doğru bir yaklaşım olmadığı kanaatindedir.⁶³³

Bir grup nahivcinin nekradan istisna yapılmayacağını çünkü onun genelde meçhul olduğunu söylediğini dile getiren müellif “قَامَ رَجُلٌ إِلَّا رَجُلًا” - Bir adam hariç adamlar kalktılar.” Bunun ne muttasıl ne de münkati olduğu görüşündedir.

Müellif diğer nahivcilerden farklı olarak nekranın tahsis edilmesi durumunda doğru olacağını düşünmektedir. Örnek; “قَامَ رَجُلٌ كَانُوا فِي دَارِكَ إِلَّا رَجُلًا مِنْهُمْ” - Senin evindeki adamlar kalktı sadece onlardan birisi kalkmadı.” Aynı durum nekra umum ifade ettiğinde de doğru olur. Örnek; “ما جَاءَنِي أَحَدٌ إِلَّا رَجُلًا” - Bir adamın dışında bana kimse gelmedi.”

Müellif, müstesna marife, müstesna mihi nekra olursa bu durumun caiz olmadığını iddia eder. Şöyle demek caiz değildir; “قَامَ رَجُلٌ إِلَّا زَيْدًا” - Zeyd hariç adamlar kalktı.” Tahsis edilirse nekra caizdir, “قَامَ رَجُلٌ كَانُوا فِي دَارِكَ إِلَّا زَيْدًا مِنْهُمْ” - Zeyd hariç senin evinde bulunan herkes ayağa kalktı.” şeklinde söylendiğinde de doğrudur.⁶³⁴

Müstesnanın miktarında nahivciler arasında tam bir fikir birliği yoktur. Basralılar müstesnanın, müstesna minhin miktarından daha çok olmasının doğru olmadığını söylerler.⁶³⁵

(ما قَامَ زَيْدٌ إِلَّا عَمْرًا) Amr hariç Zeyd kalktı. Burada istenilen unsur Zeyd’in kalkmama durumu ve onun dışında sadece Amr’ın kalkmasıdır. Genelde önceki amil olmaktadır (ما قَامَ إِلَّا زَيْدٌ) veya amilin dışındadır (ما في الدَّارِ إِلَّا زَيْدٌ).⁶³⁶

Müellife göre istisna üslubunda tefriğ şu durumlarda mümkündür; nefy, nehy ve nehy şeklinde tevil edilen istifham ya da nehy şeklinde tevil edilen yapılar.⁶³⁷

Örnek; (وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ كِتَابًا مُؤَجَّلًا)⁶³⁸

Müellif nehyyle müevvelin şartına şu örneği vermektedir;

⁶³³ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1498.

⁶³⁴ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1499.

⁶³⁵ İbn Usfûr, *Şerhu'l-Cümel*, 2/249-251.

⁶³⁶ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1502

⁶³⁷ el-Karâfi, *el-İstighnâ' fi Ahkami'l-İstisnâ'*, 234-239.

⁶³⁸ Ali İmran 3/145.

(وَمَنْ يُؤْلِهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرُهُ إِلَّا مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّرًا) ⁶³⁹ “Savaş taktiği olarak düşmanı vurmak için çekilme, ya da diğer bir birliğe katılmak durumu hariç” Yani “hiç kimse gerisin geriye gitmez ancak bu durumlar müstesna” anlamındadır.

Müellif, bunun dışındaki yapılarda yani olumlu cümlelerde, temenni ve emir’de tefriğ mümkün değildir. Aşağıdaki üç ayrı cümleyi de şu şekillerde ifade etmek doğru değildir:

” . قَامَ إِلَّا زَيْدٌ“

” . اضْرَبْ إِلَّا زَيْدًا“

” . مَتَى قَامَ إِلَّا زَيْدٌ“ ⁶⁴⁰

Cumhura göre müstesna harfinin cümlelerin ilk başına takdimi caiz değildir. Yani şöyle diyemeyiz; إِلَّا زَيْدًا قَامَ الْقَوْمُ

Müellif, bazı dilcilerin (إِلَّا)’nın önüne nefy harfinin gelmesini doğru bulduğunu söyler.. Örnek; “ مَا إِلَّا زَيْدًا فِي الدَّارِ أَحَدٌ - Zeydin dışında evde hiç kimse yoktur.” ⁶⁴¹

Müellif, إِلَّا’dan hemen sonraki yapının müstesna olmaya daha elverişli olduğunu vurgulayarak şu ayeti örnek olarak vermektedir. ⁶⁴² Örnek; “ فَمُ اللَّيْلِ إِلَّا قَلِيلًا نِصْفُهُ“ - Geceleyin -birazı dışında- namaza kalk! Gecenin yarısında” cümledeki إِلَّا قَلِيلًا kısmı, geceden müstesnadır. ⁶⁴³

C. İRTİŞAFÜ’D-DARAB’DA FİLLER

1. İstiğase ve Taaccüb

İstiğase yardım isteme anlamına gelmektedir. Zorluk ve sıkıntı durumunda yardım istemeyi ifade eden istiğase, münâdâya benzetilerek oluşturulan veciz bir üsluptur. İstiğasede üç unsur bulunur; بِا nidâ edatı, münâdâ yerine geçen müsteğas bih (yardım istenilen kişi) ve yardım konusu müsteğas lehtir ⁶⁴⁴.

⁶³⁹ Enfal 8/16.

⁶⁴⁰ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1503.

⁶⁴¹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1517.

⁶⁴² Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1520.

⁶⁴³ Müzzemmil 73/2.

⁶⁴⁴ M. Akif Özdoğan, “Arap Dilinde Münâdâ ve İşlevleri”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26 (2015).

“يا لِلنَّاسِ لِلْمَوْتِ - *Ey insanlar, ölüyorum.*” ifadesinde, يا nidâ edatı; harf-i cer ve mecrurdan oluşan للناس ifadesi, **müsteğas bih**/müsteğas (yardım istenilen kişi), لِلْمَوْتِ ifadesi ise **müsteğas lehtir** (yardım konusu). للناس harf-i cer ve mecuru, nidâ edatına mütealliktir, mahallen mansub, müsteğastır. **Müsteğas** ise münâdâ konumundadır. ل harfi ceri, müsteğasın başına tekid amaçlı geçmektedir. لِلْمَوْتِ ise, câr mecrur nidâ edatına mütealliktir.

Teaccüb ifade eden münâdâ, bir şey hakkında hayret, hayranlık ve şaşkınlığın ortaya konulması için kullanılır. Ebû Hâyyân, münadanın mümkün olduğu yerde müsteğase bihin de kullanılacağı görüşündedir. (ال) cevazda ittifak olduğunu beyan ederek şu örnekleri takdim etmektedir. (ويا للماء) (ويا للرجال) (يا لله), bu (lamların) yani müsteğas bih'ten önceki (lamlar)'ın meftuh konumunda olduklarını beyan etmektedir.⁶⁴⁵

Sibeveyhi⁶⁴⁶ nida fiiline müteallik olduğu dolayısıyla lâm'ın zaid olmadığı düşüncesindedir. İbn Haruf'a (ö. 609/1213),⁶⁴⁷ göre ise, o zaidir ve herhangi bir şeye müteallik değildir. (Lam) müsteğase lieclihi'nin ise aslı kesradır. Bunun müteallıkları hususunda birçok görüş bulunmaktadır:

Birincisi; nida fiilidir.

İkincisi; hazf edilmiş fiildir. Takdiri şöyledir; “أَدْعُوكَ لَزَيْدٍ - Seni Zeyd için davet ediyorum.”

Üçüncüsü; hal konumunda olup mahzup olunmuştur. Yani takdiri şöyledir: مَدْعُورًا لَزَيْدٍ

Ebû Hâyyân, müstağasu bihe atfedildiğinde (يا)'nın tekrar edilmediğini söyler. Matuf cerinin asıl üzere lamul maksura veya meftuh olarak tekrarlandığı kanaatindedir. “يا لَزَيْدٍ ويا لَبَكْرٍ لَخَالِدٍ” ve “يا لَكَ” örneğindeki gibi durumlarda müsteğas bih veya müsteğas lieclihi olma ihtimali olduğunu belirtir.⁶⁴⁸

Müellif, “فيا لك من ليل كأن نجومه” - *Sen gecedensin, sanki onun yıldızları gibi*” beyitlerindeki (lam)'ın sonrasının müsteğas bih veya müsteğas lieclihi olma

⁶⁴⁵ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 2211.

⁶⁴⁶ Sibeveyh, *el-Kitab*, 2/218.

⁶⁴⁷ İbn Akîl, *el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-Fevâ'id*, 2/526.

⁶⁴⁸ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 2212.

ihtimalinin olduğunu belirtir. Şairin aslında “يا ليل ما أطولك” “ey gece ne uzunsun” demek istediğini belirtir.

Müellif bazı durumlarda müsteğas bih’in hazfedilebileceğini iddia eder. Örneğin Araplarda işitilen şu söz gibi; ⁶⁴⁹يا للعباب

2. Mukârebe Fiilleri

Efal-u Mukârebe, hususî manaları bulunan yardımcı fiillerdir. Mübteda ve haberin başına gelerek, nakıs fiiller gibi isim cümlesinin mübtedasını ismi, isim cümlesinin haberini ise haberi yaparlar; ismini ref, haberini nasb ederler. Efal-u mukarebenin haberleri daima muzari fiil ile başlar. Örnek; “كادَ المنزلُ يَتِمُّ بناؤه” - Bina’nın yapımı tamamlanmak üzere.”

Bunlar da aynen (كَانَ) ve kardeşleri gibi nasih fiillerdir. Bu babı kendi içerisinde üç kısma ayırmak mümkündür.

Birincisi; أفعالُ المُقَارَبَةِ Mukârebe (yaklaşma) fiilleridir. En çok bilinen ve cümlede kullanılanları şunlardır; كَادَ - كَرَّبَ - أَوْشَكَ

Mukârebe Fiillerinin Özellikleri: Bu fiillerin içlerinden كَادَ daha çok kullanılır. (كَادَ)’nin mazi ve muzarisi kullanılmakla beraber, pratikte daha çok muzarisi kullanılır. Örnek. ⁶⁵⁰يَكَادُ البُرْقُ يُخَطِّفُ أَبْصَارَهُمْ) Şimşek gözlerini kör edercesine çakar, (كرب) ‘nin sadece mazisi kullanılır. Ve bu fiil pratikte az kullanılır. ‘أَوْشَكَ’nin muzarisi mazisinden daha çok kullanılır.

İkincisi, أفعالُ الشُّرُوعِ (başlama) fiilleridir. Bunların haberinin de aynen mukârebe gibi muzari fiil olması gerekir. Bunlar;

(. شَرَعَ . طَفِقَ . أَخَذَ . عَلِقَ . هَبَ . هَلْهَلَ . جَعَلَ . أَنْشَأَ)

Örnek, (شَرَعَ زَيْدٌ يَقْرَأُ) Zeyd okumaya başladı.

Üçüncüsü, Ümit bildiren fiiller (الرَّجَاءِ أفعال) “عَسَى . حَرَى . اِخْلَوْلَقَ” şeklindedir. Örnek, “عَسَى”nin sadece mazisi çekildiği için camiddir. Haberinin başındaki mazi fiil umumiyetle اُنْ ile kullanılır. حَرَى ve اِخْلَوْلَقَ ’nin sadece

⁶⁴⁹ Ebu Hayyan, *İrîşâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 2213.

⁶⁵⁰ Bakara 2/20.

Müellif, bu fiilleri Kûfelilerin bedel olduğu görüşünü aktardıktan sonra onların sanki bu fiilleri nakıs fiiller olarak benimsemediklerini belirtir. Onların nezdinde mananın şu şekilde olduğu görüşündedir; (قَرَّبَ فَيَأْمُ زَيْدٌ) Zeyd'in kalkması yakınlığı. (كَرَّبَ خُرُوجَ عَمْرٍو). Amr'ın çıkışı yaklaştı. Daha sonra ismi öne geçirirlerken mastarı ondan sonraya bırakmışlardır. Örnek; (قَرَّبَ زَيْدٌ قِيَامَهُ). Zeyd'in kalkması yakınlığı. Müellif bazı nahivcilerin ise bunları mef'ul konumunda gördüklerini belirtir. Çünkü o ikisinin de manası (قَارَبَ زَيْدٌ الْفِعْلَ) şeklindedir. Yine müellif bir kısım nahivcilerin

(اِخْلُوقَ) nakıs fiillerden saydığını hâlbuki bu durumun doğru olmadığını belirtmektedir. Ona göre (اِخْلُوقَ)'den sonraki sözcüğe lam harfinin dâhil olmasıyla bu fiilden sonra gelen unsur mef'ulu li eclihidir.⁶⁵⁸

Bu noktada müellif (ان) edatının (لهل) 'nin haberine gelemeyeceği kanaatindedir. Ancak (حَرَى) ve (اِخْلُوقَ) gibi fiillerin haberine (ان) dâhil olabileceği görüşündedir.⁶⁵⁹ (عَسَى) konusunda Basralı nahivcilerin hepsi de ancak zaruret halinin dışında (en)'nin haberinin hazf edilemeyeceği görüşündedirler.

(كَادَ كَرَّبَ وَ أَوْشَكَ) fiilleri konusunda ise İbn Mâlik⁶⁶⁰ bu fiillerin haberlerine bu edatın gelmesini ya da gelmemesini caiz görür. Müellif'e göre ise كَادَ كَرَّبَ fiillerine (ان) gelmesi zaruridir.

3. Ni'me ve Bi'se

Bu iki fiilde genel olarak Arap dilinde övme ve yerme maksadıyla yaygın olarak kullanılmaktadır. Övme; (نِعْمَ الدَّرْسُ دَرَسُ التَّقْسِيرِ) ““ *Tefsir dersi ne iyi derstir*“. Yerme (بُئْسَ الطَّالِبُ أَحْمَدُ) “*Ahmet ne kötü bir öğrencidir*“. Bu iki yapı bazı dilcilere göre fiil de olabilir isim de.⁶⁶¹ Müellif bu iki fiil konusunda nahivciler arasında tam bir fikir birliğinin olmadığını ve iki yönlü bir ihtilafın olduğunu belirtmektedir.⁶⁶²

Birincisi, Basra ekolüne tabi olan el-Kisâi ikisini de fiil olarak görmekte dirler. Ferrâ⁶⁶³ ve Kûfeli nahivcilerin çoğu ise ikisinin de isim olduğu kanaatindedirler.

⁶⁵⁸ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1224.

⁶⁵⁹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1224.

⁶⁶⁰ İbn Akîl, *el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-Fevâ'id*, 1/295.

⁶⁶¹ Abduh er-Racihi, *et-Tatbîku'n-nahvî*, 310.

⁶⁶² Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 2041.

⁶⁶³ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/268;

İkincisi, müellif bu iki grup arasındaki görüş ayrılıklarının bir diğeri ise bu iki unsurun faile isnadından sonra isnad meydana gelip gelmediği tartışmasının olduğunu söyler.

Müellif, Basrahlıların “نِعْمَ الرَّجُلُ” - Ne iyi adamdır.” ve “بُئْسَ الرَّجُلُ” - Ne kötü adamdır.” ibarelerini cümle olarak algıladıklarını belirtmektedir.⁶⁶⁴ el-Kisâî ise⁶⁶⁵ bu ikisinde anlatılanları isim olarak “تَأْبَطَ شَرًّا” ve “بَرَقَ نَحْرُهُ” konumundaki gibi oldukları görüşündedir. Yani henüz isnadın oluşmadığını ileri sürer.

Müellif birincisinin (نِعْمَ) cümlede medih yani övme için diğerrinin ise (بُئْسَ) zem yani yerme için geldiğini ve ikisinin de cümlenin aslından olduklarını beyan etmektedir.⁶⁶⁶

Ferrâ ise⁶⁶⁷ bu yapılarda asıl cümlenin (رَجُلٌ نِعْمَ الرَّجُلُ زَيْدٌ) “Zeyd adam gibi adamdır.” “ (وَرَجُلٌ بُئْسَ الرَّجُلُ بَكْرٌ) “Bekr hiç de iyi bir adam değildir (kötü) bir adamdır.” örnekteki gibi olduğunu her iki cümlede de mevsufun hazf edilmiş ve sıfatın onun konumuna getirilmiş olduğunu zikreder.

Müellif bu iki fiilin de övme ve yerme için kullanıldığını ve cümlede ne mastar ne de zarf'ta âmil olamyacağını iddia eder. Ara sıra (كان)'nin onların süreklilik anlamını kesintiye uğratarak onların önüne gelebileceğini vurgulamaktadır. Örnek; “لقد كان نِعْمَ الرَّجُلُ” - Adam ne iyi birisi idi.”⁶⁶⁸ Buradaki övme geçmişe delalet etmektedir. Yani devamlılığın olmadığını belirtmektedir. Bu iki fiilin de baş harflerinin kesra olduğu vurgulanmakta iken nahivcilerden Ahfeş⁶⁶⁹ ve Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987) (بُئْسَ)'nin ilk harfinin fetha olduğu görüşündedirler.

Ebû Hayyân, “نِعْمَ الْمَوْلَى” - O ne güzel mevlâdır!”⁶⁷⁰ ve “وَلِبُئْسَ الْمَهَادُ” - O ne kötü yataktır!”⁶⁷¹ örneğindeki gibi ni‘me ve bi’s’e’nin faili, zahir olup “ل” takısıyla marife yapılmışsa, bu durumda ayn’ın sakın yapılamayacağı kanaatindedir.

⁶⁶⁴ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 2041.

⁶⁶⁵ İbn Akîl, *el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-Fevâ'id*, 2/20.

⁶⁶⁶ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 2041.

⁶⁶⁷ İbn Akîl, *el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-Fevâ'id*, 2/120.

⁶⁶⁸ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 2041.

⁶⁶⁹ İbn Akîl, *el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-Fevâ'id*, 2/122.

⁶⁷⁰ Enfâl 8/ 40.

⁶⁷¹ Bakara 2/206.

Müellif bu iki filden sonra (ما)'nın gelmesi durumunda bu harften sonrakinin ya isim ya da fiil gelebileceğini belirtmektedir. İsim gelişine “ نَعْمَ مَا زَيْدٌ - Zeyd ne iyidir.”⁶⁷²; fiil gelişine ise “ نَعْمَ مَا صَنَعْتُ - Yaptığım iş iyidir.” örneğini vermektedir.

Müellif, övülen ve yerilen kişiye işaret eden bir delil varsa onun hazf edilmesini doğru bulmaktadır. Örnek; “ نَعْمَ الْعَبْدُ - O ne güzel bir kuldu!”⁶⁷³ Buradaki kuldan murat edilen Eyyub peygamberdir. Başka bir örnek ise şu şekildedir; “ فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ - Ne güzel döşeyiciyiz!”⁶⁷⁴ Burada övülen (نَحْنُ) biz zamiridir.⁶⁷⁵ Bazı müteahhirinler onun hazfinin olabilmesi için zikrinin geçmiş olması gerektiği görüşündedir. Ancak çoğunluk bu şartı aramamaktadır. Bu fiillerden önce övülen kişinin yani mübtedanın takdimi caizdir. Örnek; “ زَيْدٌ نَعْمَ الرَّجُلُ - Zeyd ne iyibirisidir.” Cümlede Zeyd mübteda konumunda olup ondan sonrakiler de haber konumundadırlar. (ال) ise cinstir. Buradaki bağ (هو) zamiridir. Takdiri mahzuf olmuştur. Yani cümlenin aslı “ زَيْدٌ هُوَ نَعْمَ الرَّجُلُ - Zeyd o ne iyi bir adamdır.” şeklindedir.⁶⁷⁶

Müellif bu ismin önüne bazı nevasih fiillerin gelmesini uygun bulmuştur. Müellif, bu fiillerin önüne bazı fiillerin gelebileceğini belirtmekle birlikte sonradan da nevasihlerin gelebileceği görüşündedir. Örnek; “ نَعْمَ الرَّجُلُ كَانَ زَيْدٌ - Zeyd ne iyi bir kişi idi.” Burada cümlenin (كان)'nin haberi konumunda olduğunu belirtmektedir.⁶⁷⁷

D. İRTİŞAFÜ'D-DARAB'DA FİİLE BENZEYEN YAPILAR

1- İsm-i fâil

Arapçada cümle kuruluşlarında çok fazla kullanılan, aynı zamanda isim ve fiil görevini yerine getiren, sıfat olma özelliğine sâhip, ism-i mefûl gibi bir nesneden türemiş kelimelerdir.

⁶⁷² Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 2043.

⁶⁷³ S'ad 38/44.

⁶⁷⁴ Zariyat 51/48.

⁶⁷⁵ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 2053.

⁶⁷⁶ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 2053.

⁶⁷⁷ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 2055.

İsm-i fâil, genel olarak etken bir fiilden türeyerek cümle içerisinde eylemi yapmanı belirten, yukarıdada belirttiğimiz gibi sıfat olma özelliğindedir. Sahip olan unsurlara denilmektedir.⁶⁷⁸

Ebû Hayyân, ism-i fâilin müfred, tesniye, cemi müzekker salim, cemi müennes salim ve cemi teksir olarak amel edebileceği görüşündedir. Basit isimli kitapta ise şayet ismi fail tesniye veya cemi müzekker salim ise ve amilide müfred olarak getirildi ise o zaman bu ismi fail amel edemez denmiştir. Dolayısıyla “مَرَرْتُ بِرَجُلٍ ضَارِبًا الرِّيْدَانَ” – İki Zeyd’in dövdüğü adama uğradım.” ve “مَرَرْتُ بِرَجَالٍ ضَارِبِينَهُمْ إِخْوَتَكَ” - Senin kardeşlerinin dövdüğü adamlara uğradım.”⁶⁷⁹ Misallerinde ismi fail amel edemez. Müberred ise onların aksine böyle bir kullanımın caiz olacağı görüşündedir.

Genel olarak ism-i fâilin ameli bakımından birçok şart vardır. Başlıcaları şunlardır:

Birincisi, mükebbir olması gerekmektedir. “ضَوِيرٌ زَيْدًا” şeklinde tasgir formunda gelmemelidir. Genelde bu görüşün savunucuları Basralılar ve Ferrâ dır. el-Kisâi’ ise bu şekilde de amel edileceğini söylemiştir.

İkincisi, amel etmeden önce kendisine sıfat getirilmemelidir.. “هَذَا ضَارِبٌ عَاقِلٌ” şeklinde bir kullanım doğru değildir. Bu görüş Basralılar ve Ferrâ’ya aittir. Kûfeliler ve el-Kisâi ise sıfatın ismi failden önce getirilmesi durumunda amel ettirilmesine cevaz vermişlerdir.

Üçüncüsü, İsmi fail “مَا ضَارِبٌ زَيْدٌ عَمْرًا” örneğindeki gibi sarıh/açık nefiy edatına; ya da “غَيْرٌ مُضِيْعٌ نَفْسَهُ عَاقِلٌ” örneğindeki gibi müevvel nefiy edatına; yahut “كَمْ رَجُلٍ مَالِيٍّ” örneğindeki gibi istifham edatına yahut da “جَاءَ زَيْدٌ رَاكِبًا فَرَسَهُ” örneğindeki gibi zilhale dayandırılması gerekir. .⁶⁸⁰

Dördüncüsü, geçmiş zamanı ifade etmesi gerekir.

⁶⁷⁸ İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-Nahv*, nşr. Muhammed b. el-Hasan el-Esterâbâdî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, t.y.), 2/198.

⁶⁷⁹ İbnu'l-Hâcib, “*el-Kâfiye fi'n-Nahv*”, 2267.

⁶⁸⁰ Bk. Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd-Darab*, 2269-2271.

Ancak İsm-i fâilde (ال) bulunmaz ise ve ism-i fail mazi formunda gelmişse Basralılara göre bu durumda mef'ulde amel etmez. Bu konuda nahivciler ihtilaf söz konusudur.⁶⁸¹

2. İsm-i mef'ûl

İsm-i mef'ûl, türeyen bir eylemin tesiri altında kalan unsuru belirten ve sıfat anlamı taşıyan isimlerdir. İsm-i meful, müteaddi fiillerden türerler.

İsm-i mef'ûl Fâili isimlendirilmeyen fiil (yani meçhul fiil) amelini yapar. Dolayısıyla eskiden mef'ul olan naibi faili ref eder. “مَرَرْتُ بِرَجُلٍ مَضْرُوبٍ أَبِيهِ” - Babası dövülen bir adama uğradım.” örneğindeki gibi. Yani meçhul fiilde fail konumuna konulan mef'ul (yeni naibi fail), bu naibi fail cer mecrur olmuş olsa bile ismi mefulde de aynı makama konulur “زَيْدٌ مَمْرُورٌ بِهِ” - Zeyd uğranılan biridir.” Misalindeki gibi. ism-i fâil hükmüne dair ne anlatıldı ise aynısı ismi mef'ul için de geçerli sayılmaktadır..⁶⁸²

E. İRTİŞAFÜ'D-DARAB'DA HARFLER

1. Fiil-i Muzâriyi Nasb Eden Edatlar

Şu edatlardan (أَنْ - لَنْ - كَيْ - إِذَنْ - حَتَّى - لِي - أَلْفَاءُ السَّبِيَّةِ) herhangi birisi muzari bir fiilin önünde bulunursa fiilin son harfinin harekesi mansub (fetha) olur. Cemi müenneslerdeki nunların dışındaki diğer nunlar (ن) fiilden düşer. أَنْ edatının anlamı mek-mak olarak gelir. Fiili mazinin,⁶⁸³ emri hazırım (كَتَبْتُ إِلَيْهِ بِأَنْ قُمْ). “Ona kalkması için yazdım ” nehy'in başına gelebilir. (كَتَبْتُ إِلَيْهِ بِأَنْ لَا تَفْعَلْ). “Ona yapmamasını yazdım”. أَنْ Kendinden sonrakiyle birlikte isim tevilinde kabul edildiğinden dolayı mübteda olabilir. Örnek; (وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ)⁶⁸⁴ “Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.”

أَنْ cümlede haber konumunda da olabilmektedir. (الامر أَنْ تَفْعَلَ كَذَا) misalinde olduğu gibi.

⁶⁸¹ Sibeveyh, *el-Kitab*, 2/18-19.

⁶⁸² Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 2287.

⁶⁸³ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1637.

⁶⁸⁴ Bakara 2/184.

أَنْ edatının cümlede mef'ûlü lieclih konumunda da gelebilmesi mümkündür.⁶⁸⁵
Örnek; “ أَنْ تَضِلَّ إِحْدِيهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدِيهُمَا الْأُخْرَى ” - *Biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için*”.⁶⁸⁶

Müberrede göre أَنْ edatı ilim maddesinden sonra bulunamaz. Dolayısıyla ona göre şöyle demek doğru değildir; “ عَلِمْتُ أَنْ تَقُومَ ” - *senin kalkacağını anladım.*” Ancak şu şekilde belirtilmesi doğrudur; “ عَلِمْتُ زَيْدًا سَيَقُومُ ” - *Zeyd'in kalkacağını öğrendim.*”
Veya “ عَلِمْتُ زَيْدًا يَقُومُ غَدًا ” - *Zeyd'in yarın kalkacağını öğrendim*”.

Müellife göre, şayet zan fiili kesinlik için kullanılırsa أَنْ şeddeli olarak da, hafifletilmiş olarak da gelebilir. Örnek; “ أَحْسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ ” - *İnsanlar, “İnandık’ demekle imtihan edilmeden bırakılacaklarını mı zannederler.*”⁶⁸⁷
“ أَفَحَسِبَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ يَتَّخِذُوا عِبَادِي مِنْ دُونِي أَوْلِيَاءَ إِنَّا أَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ نُزُلًا ” - *O inkârcılar, beni bırakıp kullarımı yardımcı edineceklerini mi sandılar? Biz cehennem için bir konak olarak hazırladık!*”⁶⁸⁸

Müellif yine müşeddede olarak da gelebileceği görüşündedir. Örnek; “ الَّذِينَ ضَلَّ سَبِيلَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا ” - *Onların, dünya hayatındaki bütün çabaları boşa gitmişken, kendilerini gerçekte güzel iş yapmakta sanıyorlar.*”⁶⁸⁹

Muhaffefe (cezimli) olarak da gelebilir. Örnek; “ وَحَسِبُوا إِلَّا تَكُونَ فِتْنَةٌ فَعَمُوا وَصَمُوا ثُمَّ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا وَصَمُوا كَثِيرٌ مِنْهُمْ وَاللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ” - *Başlarına bir felâketin gelmeyeceğini sanıp kör ve sağır kesildiler. Sonra Allah tövbelerini kabul buyurdu. Sonra içlerinden birçoğu yine görmezden ve duymazdan geldiler. Allah onların yaptıklarını görmektedir.*”^{690 691}

أَنْ edatı cümlede “asla.. meyecek, mayacak” anlamına gelmektedir (te'kîd-i nefy-i istikbal): Cumhur ve Sibeveyh'e⁶⁹² göre basit bir yapıya sahiptir. el-Halîl (ö.

⁶⁸⁵ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1638.

⁶⁸⁶ Bakara 2/282.

⁶⁸⁷ Ankebut 29/2.

⁶⁸⁸ Kehf 18/102.

⁶⁸⁹ Kehf 18/104.

⁶⁹⁰ Maide 5/71.

⁶⁹¹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1639.

⁶⁹² Sibeveyh, *el-Kitab*, 3/5.

175/791) ve el-Kisâî (ö. 189/805)⁶⁹³ onun mürekkep bir yapıya sahip olup (لا) ve (أن)'den meydana geldiğini söylerler.

Zemahşerî (ö.538/1144)⁶⁹⁴ bu harfteki nefiliğe ebedilik manası eklemiştir. Sibeveyhi ve cumhur ise müstakbel nefy için olduğu görüşündedirler.⁶⁹⁵

Müellif onunla ma'mulunun arasının ancak şiir zarureti esnasında zarf manasındaki mastar (ما) 'sı ile ayrılabilceğini söylemiştir.⁶⁹⁶ Örnek; “ لَمَّا رَأَيْتُ أَبَا يَزِيدَ ” - مُقَاتِلًا أَدَعَ الْقِتَالَ وَأَشْهَدَ الْهَيْجَاءَ *Ebu Yezid'i hiç savaşçı görmediğim için savaşmayı bırakıp Hica'ya şahitlik ederdim.*” Şiirde لَمَّا edatı ile kendinden sonra gelen ما birleşerek لَمَّا şeklinde yazılmıştır.

Basralılar, el-Kisâî ve Ferrâ لَمَّا edatı ile kase arasında fasıla olabileceği görüşündedirler. Örnek; “ لَمَّا وَاللَّهِ أَكْرَمَ زَيْدًا ” - Vallahi Zeyd'e ikramda bulunmayacağım”. Kisai bu görüşe ek olarak mamul ilede araya girilebileceğini söylemiştir. Örnek; “ لَمَّا زَيْدًا أَكْرَمَ ” Zeyd'e ikramda bulunmayacağım”.

Hatta Sibeveyhi,⁶⁹⁷ araplardan nakil ile mamulü de لَمَّا in önüne geçirerek şu misali söylemiştir. “ أَمَّا زَيْدًا لَمَّا أَضْرَبَ ” - Ancak Zeydi ziyaret etmeyeceğim”. Ancak bu mamul temyiz olur ise onun öne geçmesine müsaade etmemişlerdir. Buna göre “ عَرَفًا ” şeklinde söylemek doğru değildir.⁶⁹⁸

(كي) sebep bildirir. Ebû Hıyyân diğer nahivcilere göre كي harftir. Bu noktada nahivciler arasında tam bir görüş birliği bulunmaktadır. Fiili muzariyi nasb eden edatlardandır.⁶⁹⁹ Sibeveyhi⁷⁰⁰ ve cumhura göre (lam) manasında cer harfi olabilir.

Kûfeliler onun sadece fiile girebilir olduğunu söylerler. Araplardan “ جُنْتُ كِي ” جُنْتُ لَكِي مَا أَنْتَعَلَمَ ” ve “ جُنْتُ لَكِي مَا أَنْتَعَلَمَ ” şeklinde işitildiği duyulmuştur.⁷⁰¹

Müellif, muzari fiilin “ كي ” edatından sonra mansub olması halinde bu edatın sebebiyet bildirmeyeceğini ve لَمَّا in kullanıldığı gibi kullanılmayacağını, mübteda,

⁶⁹³ ez-Zeccâc, *Meani'l-Kur'an*, 1/1161.

⁶⁹⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/154.

⁶⁹⁵ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1644.

⁶⁹⁶ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1644.

⁶⁹⁷ Sibeveyh, *el-Kitab*, 3/5.

⁶⁹⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, 1/284

⁶⁹⁹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1645.

⁷⁰⁰ Sibeveyh, *el-Kitab*, 3/6.

⁷⁰¹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1645.

fail, mef'ul ve (lam)sız mecrur olmayacağını; ancak “كَيْ تُكْرِمَنِي جُنَّتْ” - Bana ikramda bulunman için sana geldim” örneğindeki gibi bu edatın, mamülünden önce gelebileceğini belirtmektedir.⁷⁰²

Kûfeliler ve Müberred, “كَيْمَا” manasında “كَمَا” ile nasbetmeye cevaz verirken Basralılar onlara muhalefet etmişlerdir. Kûfeliler “أَزُورُكَ كَمَا تَزُورُنِي” ve “أَزُورُكَ كَمَا” örneğindeki gibi bu edattan sonra ref ve nasbı caiz görmüşlerdir.⁷⁰³

Kufeliler “كَمَا”nin ref etmesine ise şu durumlarda cevaz vermişlerdir:

Birincisi; الكاف’ın teşbih; ما’nın ise mastariye için olması. Örnek: “كَرِيَارَتِكَ لِي – Beni ziyaret etmen gibi”.

İkincisi; كما’nın vakit ve zaman ifade etmesi. Örnek “أَدْخُلْ كَمَا يُسَلِّمُ الْإِمَامُ” - İmam selam verdiği zaman gir.”

Üçüncüsü; “أَنَا عِنْدَكَ كَمَا كُنْتُ عِنْدِي” - Yanımda olduğun gibi ben de senin yanındayım.” ve “قَالُوا يُمُوسَى اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ” - Ey Mûsâ! Onların kendilerine ait ilâhları (putları) olduğu gibi sen de bize ait bir ilâh yapsana, dediler.”⁷⁰⁴ örneklerindeki gibi teşbihi takyid edip kendisinden sonrasına “مَا”nın bitişmemesi.⁷⁰⁵

(إِذْنٌ) Cumhura göre basit (mürekkep olmayan) bir harftir.⁷⁰⁶ Bazı Kûfelilere göre ise o isim ve zarftır. Aslı “إِذْ” olup ona “إِذًا” şeklinde tenvin eklenmiştir. “إِذًا” edatına da “أَنْ” ilave edildikten sonra iki sakinin bir araya gelmesi sebebiyle elif hafzedilmiş ve bu edat “إِذْنٌ” şeklini almıştır.⁷⁰⁷

Halil b. Ahmed’e göre bu edat “إِذْ” ve “أَنْ”den oluşan mürekkep bir lafız olup sonradan harf/edat formu kazanmıştır.

Müellif “أَزُورُكَ” Seni ziyaret ederim” diyen birine “إِذْنٌ أَنَا مُكْرِمٌ لَكَ” - O halde sana ikramda bulunurum” örneğindeki gibi “إِذْنٌ”i isim cümlesinin takip ettiğini belirtmektedir. Bazen de bu edat “أَنَا إِذْنٌ مُكْرِمٌ لَكَ” örneğindeki gibi mübteda ve haber arasında yer alır. Bazen de “إِنَّكُمْ إِذَا مِثْلَهُمْ” - Aksi takdirde şüphesiz siz de onlar gibi

⁷⁰² Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1646.

⁷⁰³ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1649.

⁷⁰⁴ Araf 7/138.

⁷⁰⁵ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1649.

⁷⁰⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, 1/20.

⁷⁰⁷ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1650.

olursunuz.”⁷⁰⁸ örneğindeki gibi nasihin mamülü ile haberi arasında yer alır.⁷⁰⁹ Bu edatın ayrıca muzari ile birlikte takdim, tavassut ve tehir durumları da söz konusudur. Arap dilinde meşhur olan, bu edatın muzariyi naspemesidir.

“زَيْدٌ يَفُومٌ وَإِنَّ يُكْرِمُكَ” - Zeyd kalkıyor öyleyse sana ikram eder” örneğindeki gibi kendinden önce atıf harfi gelir ve kendinden sonrası da irabtan mahalli olmayana matuf olursa bu edat amel etmez. “إِنَّ”in haber üzerine matuf olması. Örnek: “وَأَنْ تَزُرَّنِي أَرْزُكَ” - Eğer sen beni ziyaret edersen bende seni ziyaret ederim”. Ceza üzerine matuf olması. Örnek: “وَأِنَّ أَحْسِنُ إِلَيْكَ” - O halde bende sana bir güzellik yaparım.”⁷¹⁰

Kûfeliler, “إِنَّ وَاللَّهِ نَرْمِيهِمْ بِحَرْبٍ” - Vallahi o vakit onlara savaş açarız” örneğindeki gibi kasemin cevabı mahzup olması ve aralarına “فَإِذَا لَا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِيرًا” örneğindeki gibi nafiye lamı gelmesi dışında اِنَّ ile mansubu arasında herhangi bir fasılanın olamayacağı görüşündedirler.

İbn Tâhir ve Babeşâz “إِنَّ يَا زَيْدٌ أَحْسِنَ إِلَيْكَ” - Ey Zeyd o halde sana bir güzellikte bulunayım” ve “وَأِنَّ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكَ يُدْخِلُكَ الْجَنَّةَ” - O halde Allah seni bağışlasın ve cennetine koysun” örneğindeki gibi dua ve nida yoluyla اِنَّ edatının mansubundan ayrılmasına cevaz vermektedir. İbn Usfûr’un da bulunduğu bazı nahivciler اِنَّ edatının zarf yoluyla mansubundan ayrılmasına cevaz verirken müellif bu konuda onlara katılmamaktadır.⁷¹¹

Kisâî, Ferrâ ve Hişâm “إِنَّ زَيْدًا أكرمُ” - O halde Zeyd’e ikram ederim.” örneğindeki gibi “إِنَّ” ile fiilin arasının, fiilin mamülüyle ayırmaya cevaz vermişlerdir. Ferrâ ve Hişâm muzarinin ref’ine; Kisâî de nasbına cevaz vermişlerdir.

Sibeveyhi bunun manasının cevap ve ceza olduğu belirtir.⁷¹² Ebû Ali el-Fârisî ise Sibeveyh’in bu görüşünü zahire hamlederek “إِنَّ” daima cevap ve ceza için geldiğini söylemektedir.

⁷⁰⁸ Nisa 4/140.

⁷⁰⁹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1651.

⁷¹⁰ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1651.

⁷¹¹ İbn Usfûr, *el-Mukarreb*, 1/287.

⁷¹² Sibeveyh, *el-Kitab*, 3/12-13.

Müellif, “إِذْ لَأَذْفَنَّاكَ” - *İşte o zaman sana tattırırđık.*”⁷¹³ örneğindeki gibi “إِذْ” edatından sonra mazi fiile, “ل” bitişirse bu fiil, “إِذْ”den önce gelen mukadder kasemin cevabı olur. “ل” harfi de bundan dolayı mazi fiile bitişmiştir.⁷¹⁴

Lâmu'l cuhûd (لَامُ الْجُودِ): Kûfelilere göre nasb edatıdır. Sa’leb’e göre أن konumunda olduğundan dolayı amel eder.

Müellif, Lâmu'l cuhûdün ameli için ondan önce lazfen veya manen mazi olan ve لم veya ما ile olumsuz olan nakıs كَانَ geçmesini şart koşmuştur لَمْ يَكُنْ زَيْدٌ لِيَذْهَبَ misalinde olduğu gibi.⁷¹⁵ Bazı nahivciler (كَانَ) ye kıyasen kardeşlerindedede caiz görmüşlerdir. Örnek; (مَا أَصْبَحَ زَيْدٌ لِيَضْرِبَ عَمْرًا) (وَلَمْ يُصْبِحْ زَيْدٌ لِيَذْهَبَ) - *Zeyd’in Amr’ı döveceğini tahmin etmedim*” ve “لَمْ أَظُنْ زَيْدًا لِيَضْرِبَ عَمْرًا” - *Zeyd’in Amr’a vuracağını tahmin etmedim*” örneklerindeki gibi “ظننت” ile birlikte kullanımına cevaz vermişlerdir.

حَتَّى: Müellife göre, kendinden sonraki muzari fiil mansub olur.⁷¹⁶ Sibeveyhi ve onun ekolü⁷¹⁷ ve Basralılara göre o harfi cerdir. el-Kisâi’ye göre o haddizatında nasb edatıdır.⁷¹⁸ Ferrâ; onun cer harfi olmayıp bilakis nasb edatı olduğunu belirtmektedir.⁷¹⁹

Müellif “أَسِيرٌ” ve “أَسَلَمْتُ حَتَّى أَدْخُلَ الْجَنَّةَ” - *Cennete girmek için Müslüman oldum.*” ve “حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ أَي إِلَى أَنْ تَطْلُعَ الشَّمْسُ” - *Güneş doğuncaya kadar yürüyeceğim.*⁷²⁰ örneklerindeki gibi bu edatın aynı zamanda cümlede gaye için de gelebileceği görüşündedir.

İbn Hişâm⁷²¹ ve İbn Mâlik⁷²² ayrı bir bakış açısı ile bu edatın “إِلَّا أَنْ” manasında gelerek munkatı istisna olabileceğini belirtmektedir. Buna göre (لَا أَقُومُ حَتَّى يَقُومَ) o kalkana kadar ben kalkmam manası (إِلَّا أَنْ يَقُومَ) manasıdır.

⁷¹³ İsra 17/75.

⁷¹⁴ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1655.

⁷¹⁵ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1656.

⁷¹⁶ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1661.

⁷¹⁷ Sibeveyh, *el-Kitab*, 3/17-18.

⁷¹⁸ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 4/24.

⁷¹⁹ el-Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, 1/137.

⁷²⁰ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1662.

⁷²¹ İbn Akîl, *el-Müsâ’id ‘alâ Teshîli’l-Fevâ’id*, 3/80

⁷²² İbn Akîl, *el-Müsâ’id ‘alâ Teshîli’l-Fevâ’id*, 3/80-81.

Sibeveyh'e göre de⁷²³; “والله لا أفعل إلا أن تفعل” - Vallahi sen yapana kadar ben yapmayacağım.” sözü, “حَتَّى تَفْعَلَ” manasına gelmektedir.⁷²⁴

İstifhamın fiile dâhil olması nefy gibidir. Buna göre “أَسْرَتٌ حَتَّى تَدْخُلَهَا” - Oraya girene kadar yürüdün mü?” cümlesinde muzari nasp edilir. Şayet “مَنْ سَارَ حَتَّى يَدْخُلَهَا” - Oraya girene kadar kim yürüdü?” örneğindeki gibi istifhamda, fiil değil de fail soruluyorsa ref caiz olur.

“حَتَّى” edatı eğer sebep bildirmiyorsa “سِرْتُ حَتَّى تَطَّلِعَ الشَّمْسُ” - Güneş doğuncaya kadar yürüdüm”⁷²⁵ örneğindeki gibi gaye için nasb etmiş olur.⁷²⁶ Bu konuda Kûfeliler de müellifle aynı fikirdedir.

Arap kelamında ise “سِرْتُ حَتَّى تَطَّلِعَ الشَّمْسُ” - Güneş doğana kadar yürüdüm” örneğindeki gibi “تَطَّلِعَ” kelimesi merfu okunuş da rivayet edilmiştir. Basralılar ise bu noktada “قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَكْفِينَ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَى” - Onlar da, ‘Mûsâ bize dönünceye kadar buzağıya ibadet etmeye devam edeceğiz’ dediler.”⁷²⁷ örneğindeki gibi eğer fiil istikbale delalet ediyorsa mansub olacağını söylemişlerdir.

Müellif bu edatın ف manasına da gelebileceğini, böyle geldiği durumda atıf değil ibtida manasında olacağını söyler. Ayrıca “ضَرَبْتُ زَيْدًا حَتَّى بَكَى” - Zeyd’i ağlayana kadar dövdüm.” ve “وَأَضْرَبَنَّكَ حَتَّى تَبْكِي” - Seni ağlayıncaya değin dövmeyeceğim.” örneklerindeki gibi sebep cihetinde fiili mazi veya muzarinin önüne gelebileceğini belirtir.⁷²⁸

Burada Ahfeş (فَتَبْكِي) atıf üzere ref olduğuna cevaz verir. Cumhur ise nasb konumunun dışında başka bir şeye cevaz vermezler. Bu durumda (أَنْ إِلَّا) manasında veya (حَتَّى) manasındadır.

Ebû Hayyân bu edat için (حَتَّى) ile kendinden sonraki mansubun arasında fasıla olmasının doğru olmayacağı görüşündedir.⁷²⁹ Ferrâ; müellifin görüşlerinin aksine ان edatı geçmişse ikisinin arasında fasıla olabileceği görüşündedirler. Ahfeş ve İbn Sirâc

⁷²³ Sibeveyh, *el-Kitab*, 2/232.

⁷²⁴ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1663.

⁷²⁵ Sibeveyh, *el-Kitab*, 3/25; *el-Usul*, 2/152.

⁷²⁶ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1664.

⁷²⁷ Taha 20/91.

⁷²⁸ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1667.

⁷²⁹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1667.

(ö. 848/1444)⁷³⁰ ise, zarfla o ikisinin arasında fasıla olabileceği kanaatindedirler. Örnek; “أَقْعُدُ حَتَّىٰ عِنْدَكَ يَجْتَمِعُ النَّاسُ” senin yanında insanlar toplanana kadar oturacağım”. İbn Hişâm (ö. 218/833) ise⁷³¹ kaseem olması durumunda fasılanın doğru olacağı düşüncesindedir. Örnek; “حَتَّىٰ وَاللَّهِ آتَيْكَ” Vallahi taki sana geleceğim.”

Müellif “حَتَّىٰ زَيْدًا أَضْرَبُ” - Taki Zeydi döveceğim” örneğindeki gibi mamul mef’ul konumunda olduğu zaman da fasıla olabileceği kanaatindedir. “أَصْبِرْ حَتَّىٰ إِلَيْكَ” - İnsanlar yanında toplanıncaya kadar sabret” örneğinde olduğu gibi car ve mecrur konumunda da durum değişmemektedir. Ahfeş⁷³² ve İbn Mâlik⁷³³ “حَتَّىٰ”nın ta’likine yani naspette özelliğinin iptaline cevaz vermişlerdir. Örnek: “أَصْحَابُكَ حَتَّىٰ إِنْ” - تُحْسِنُ إِلَيَّ أَحْسِنُ إِلَيْكَ” - Sen bana ben sana iyilikte bulunana kadar arkadaşlık ederim”.⁷³⁴

2. Vav ve Fe

Müellif, her iki harf için onların atıf harfleri olduğunu söyleyerek her ikisinin de önlerine fiilin mamulunun geçmesinin doğru olmayacağı, yine ikisi ile fiil arasının ayrılmasının yanlış olacağı kanaatindedir.⁷³⁵

el-Kisâi ve onun görüşünü destekleyen bazı arkadaşları bu harflerden sonra nasb olma işinin bizzat bu harfler sebebiyle olduğunu belirtirler. Ferrâ ve Kûfelilerden bazıları⁷³⁶ o ikisinden sonraki nasbın kendilerinden sebep olmadığını söylerler. Nahivciler arasında ف ve و harfleri konusunda iki ayrı görüş bulunmaktadır.

Birincisi; Sa’leb (ö. 291/904) ait olup her ikisinin de nasb ettiğini ifade etmektedir. Çünkü ikisi de şarta delalet eder. Örnek; “هَلْ تَزُورُنِي فَأَحْدِثْكَ” - Beni ziyaret eder misin seninle konuşayım?” misalinin manası “أَنْ تَزُورُنِي فَأَحْدِثْكَ” - Şayet beni ziyaret edersen sana anlatırım.” demektir. şartın yerine geçtiğinden (كِي)’e benzer ve müstakbele lüzum olur ve (كِي)’in yaptığı işi yapar.

⁷³⁰ İbnü’s-Serrâc, *el-Uşûl*, 2/166.

⁷³¹ İbn Akîl, *el-Müsâ’id ‘alâ Teshîli’l-Fevâ’id*, 3/84.

⁷³² İbn Akîl, *el-Müsâ’id ‘alâ Teshîli’l-Fevâ’id*, 3/83.

⁷³³ İbn Akîl, *el-Müsâ’id ‘alâ Teshîli’l-Fevâ’id*, 3/83.

⁷³⁴ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1668.

⁷³⁵ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1668.

⁷³⁶ İbn Akîl, *el-Müsâ’id ‘alâ Teshîli’l-Fevâ’id*, 3/84.

İkincisi; İbn Hişâm'a göre kendisinden öncekine atıf edilmediğinde ref de cezm de olmaz.⁷³⁷

Müellif, bu edatın olumsuzluk içinde de gelebileceğini vurgulamaktadır.⁷³⁸ Örnek; “لَا تَقْتَرُوا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا فَيُسْجِتْكُمْ بِعَذَابٍ - Allah'a karşı yalan uydurmayın, yoksa sizi azap ile yok eder.”⁷³⁹

Müellif “رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَى أَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ” - Ey Rabbimiz, sen onların mallarını silip süpür ve kalplerine darlık ver, çünkü onlar elem dolu azabı görünceye kadar iman etmezler.”⁷⁴⁰ örneğindeki gibi bu edatın fiille beraber olan dua şeklinde de gerçekleşeceği kanaatindedir.⁷⁴¹

Eğer istifham ve haber olması edatla mümkün değilse karine ile dua olur. Örnek; (فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَا أَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلْ غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ)⁷⁴² “Keşke bizim şefaathçilerimiz olsa da bize şefaath etseler veya (dünyaya) geri döndürülsek de yapmış olduğumuz amelleri başka türlü yapsak!”

Müellif, bu edatın “مَنْ يَدْعُونِي فَاسْتَجِبْ لَهُ - Beni kim davet ederse davetine icabet ederim” örneğindeki gibi zarfın dışında isim olacağını ve “أَيْنَ بَيْتِكَ فَأُرْوِكَ - Evin neredeyse seni ziyaret edeyim” örneğindeki gibi zarf konumunda da olabileceğini belirtmektedir. İstifham isimle ise, takdir edilen mastar cümleyi kapsar. Sanki “أَتَقُومُ - فَاكْرَمَكَ - Kalkıyor musun sana ikramda bulunayım?” denilmiş olur.

Bu edatın atıf üzere ref'i, istinafi ve cevap üzere nasbı doğrudur. Müellif, “هَلْ أَخْوَكُ زَيْدٌ فَأَكْرَمُهُ - Kardeşin Zeyd midir ona ikramda bulunayım?” örneğindeki gibi edattan sonra gelen ismin, türetilmemiş bir isimle haber verilmesi durumunda ref konumunda olacağını, nasb olmasının ise doğru olmayacağını belirtir. Şayet onun önüne zarf veya mecrur geçerse; “أَفِي الدَّارِ زَيْدٌ فَنُكْرِمُهُ - Zeyd evdemidir? Ona ikram edelim” örneğindeki gibi nasb caiz olur.⁷⁴³

⁷³⁷ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1669.

⁷³⁸ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1670.

⁷³⁹ Taha 20/61.

⁷⁴⁰ Yunus 10/88.

⁷⁴¹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1670.

⁷⁴² Araf 7/53.

⁷⁴³ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1671.

Müellif “لَوْلَا أَخَّرْتَنِي إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَقَ وَأَكُنُ مِنَ الصَّالِحِينَ” - Beni yakın bir süreye kadar geciktirsen de sadaka verip iyilerden olsam! demesinden önce, size verdiğimiz rızıktan harcaysin.”⁷⁴⁴ örneğindeki gibi bu edatın teşvike yakın dua ve “يَلِيَّتِي كُنْتُ مَعَهُمْ” - “Keşke onlarla beraber olsaydım da ben de büyük bir başarı kazansaydım!” der.”⁷⁴⁵ örneğindeki gibi temenni manasında da gelebileceğini belirtmektedir.

(أَوْ)

Müellif, bu edatın kendinden sonra gelen fiili nasb edeceği kanaatindedir.⁷⁴⁶ Bu konuda herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Müellif burada şu soruları sormaktadır; “O kendi başına nasb eden bir edat mıdır? Yoksa zamir mi getirilir? Veya bu konuda bir ihtilaf var mıdır?”

Bazıları bunun (كَيْ) bazıları (إِلْأَنْ) bazıları da (إِلْأَنْ) olarak takdir eder.

“لَأَلْزَمَنَّكَ أَوْ تَفْضِيئِي حَقِّي” Hakkımı verinceye kadar senden ayrılmam”. Sibeveyh’e göre doğru olan onun t’alil, gaye ve zamanlardan istisna için olması durumudur. Müellif’e göre ise bu durum daha genel bir durumdur.

Örnek; “وَكُنْتُ إِذَا عَمَرْتُ قَنَاةَ قَوْمٍ ... كَسَرْتُ كُؤُوبَهَا أَوْ تَسْتَقِيمًا” Bir milletin kanalına göz kırpsam Topuklarını kırar ya da düzeltirdim”.

Müellif “لَأَطِيعَنَّ اللَّهَ أَوْ يَغْفِرَ لِي” şeklinde söylendiğinde takdirinde ihtilaf olabileceği, bunun takdirinin (إِلْأَنْ) ile doğru olmayacağı kanaatindedir. Şöyle denildiğinde ise; “لَأَلْزَمَنَّكَ أَوْ تَفْضِيئِي حَقِّي” manası şöyle olur. “أَيُّكُونَنَّ مِنِّي أَحَدٌ هَذِينَ؛ لَزُومِكَ أَوْ” - İkinizden birisini borcumu ödeyene kadar bırakmayacağım.”⁷⁴⁷

“أَضْرِبُكَ أَوْ الْيَوْمَ تَسْتَقِيمُ” - Ya bugün seni döverim ya da düzelirsin.” örneğindeki gibi zarf ve fiille bu edatın arasında fasıla olması doğru değildir.⁷⁴⁸

“مَا تَأْتِينَا فَنُحَدِّثَنَّ” - Bize gelmedin ki bize anlatmış olasın” örneğinde her iki fiilde kastedilen nefy manasıdır. Nefy edatı burada ف ’den sonra konulmuş gibidir.

⁷⁴⁴ Münafikun 63/10.

⁷⁴⁵ Nisa 4/73.

⁷⁴⁶ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1680.

⁷⁴⁷ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1681.

⁷⁴⁸ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1682.

Müellife göre, ف'dan sonraki nasb hal manasındadır. Yine ف ve و'dan sonra muzari nasb edilir. Bu kısımda şu soruları sormaktadır: Şart, ceza veya ikisinden sonra bu iki fiil meczum mudur? Yoksa iki mazi veya cümle ceza ismiye midir? Ya da ف harfi fiile dâhil edilir mi? Yahut şu örnekteki gibi ceza mahzuf mudur? Müellife göre şart ve cezadan sonra “وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبِكُمْ بِهِ اللَّهُ” - “İçinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah sizi ondan hesaba çeker.”⁷⁴⁹ ayeti örnek olarak verilebilir.⁷⁵⁰

Müellif bunun üç şekilde okunduğunu belirtmektedir.

Birincisi, eğer kendinden önceki veya sonraki meczum ise, en iyi olanı cezimde ortak durumunda olmaktır.

İkincisi, mübteda üzere zamir olarak ref edildiğinde veya cümlenin ceza ve ismiye olması durumun da nasb veya cezm olması doğrudur.

Üçüncüsü, mansub bir fiilden veya ceza fiilinden sonra muzariyi atfettiğinde fiili muzarinin ist'inaf üzere ref olması doğru olur. Mansub olması durumunda ise nasb atıf olur. Cezm ise mansub konumundadır.

Örnek; “ إِنْ تَأْتِنِي أَحْسِنُ إِلَيْكَ وَأُزَوِّدَكَ ” Şayet sen bana gelirsen bende sana bir güzellikte bulup seni ziyaret ederim ”.

Burada “ أَكْرَمُ ” ikramda bulunurum ”. nasb yapmak doğrudur. İst'inaf üzere refdir. “ أَزَوِّدَكَ ” - seni ziyaret ederim ”. Konumunda ise cezimdir.⁷⁵¹

Sibeveyhi bu duruma ef'ali şekten sonra cevaz vermektedir.

Örnek; “ حَسِبْتُهُ سَتَمَنِي فَأَتَيْتَ عَلَيْهِ ” beni yerdiğini hesap ettim ve onu yerdim ”.⁷⁵²

Müellif, bazı nahivciler hasr (Bir ifade içinde bir lafzın veya lafızlar kümesinin diğerlerine özel şekilde tahsis edilmesi anlamında) manasında olursa nasb olmasının doğru olacağı düşüncesindedirler. Şu âyeti delil olarak göstermektedirler;

(إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا) ⁷⁵³ (يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ) “Bir işin olmasını istedi mi ona sadece ‘ol!’ der, o da oluverir.”

⁷⁴⁹ Bakara 2/284.

⁷⁵⁰ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1682.

⁷⁵¹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1687.

⁷⁵² Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1687.

⁷⁵³ Ali İmran 3/47.

3. Meczum

Cezm, sadece fiillere has bir durumdur. Fiillerde yalnız muzari kipinde meczum olurlar. Muzâri filin cezmi, başına cezm harflerinden birinin gelmesiyle olur: ⁷⁵⁴ En çok bilinen ve kullanılanları şunlardır: (لا) لا الناهية , لَمْ , لَمَّا , (ل) لام الأمر:

Ebû Hayyân, cezm edatlarını harfler ve isimler olarak tanımlar. O harflerden birisi de emir ve duayı içine alan talep lâm (ل) 'ı olduğunu söyler.⁷⁵⁵

“لِيُنْفِقَ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ” - *Eli geniş olan, elinin genişliğine göre nafaka versin.* ⁷⁵⁶ ve “وَنَادُوا يَا مَلِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ إِنَّكُمْ مَأْكُتُونَ” - *Görevli meleğe şöyle seslenirler: ‘Ey Mâlik! Rabbin bizim işimizi bitirsin.’ O da, ‘Siz hep böyle kalacaksınız’ der.* ⁷⁵⁷ âyetlerinde görüldüğü üzere ل edatı emir ve duayı belirtmektedir. Nahivcilerin çoğu buna emir ل 'ı demekle olup harekesini ise esre olduğunu söylerler. Ferrâ ise ⁷⁵⁸ ل harfinin fetha olduğu kanaatini taşımaktadır. Müellif, fiil muhatab olmayan bir nesneye isnat edildiği takdirde ل getirilmesini zaruri olarak görmektedir. Örnek; “لِيُئْتِمَّ زَيْدٌ وَلِيُضْرَبَ خَالِدٌ” ⁷⁵⁹ Zeyd kalksın ve Halide dövsün”.

“فُؤِمُوا فَلَأُصَلِّ لَكُمْ” - *Sizin günahlarınızı yüklenelim*” ayetiyle “وَلْنَحْمِلَ خَطَايَاكُمْ” - *ayağa kalkınız size namaz kıldırayım*” . hadisinde görüldüğü üzere fiil belirli olmayan nesnelere isnat edildiği için edatın kullanılması kaçınılmaz olmuştur. Müellif, müfred mütekellim fiilin müşarike dâhil olmasının çok az olduğunu ve doğru olanın da emir ل 'ın şiiirin dışında hazf edilmemesi gerektiğini, şayet emirden sonra hazf edilecekse ancak şu örnekteki gibi olması gerektiğini belirtmektedir.⁷⁶⁰

Müellif “قُلْ لِعِبَادِي الَّذِينَ آمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلَاةَ” - *İnanan kullarıma söyle, namazı dosdoğru kalsınlar.* ⁷⁶¹ ayetinde bunun hazf edilmeden önceki halinin “لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ” olduğunu beyan etmektedir.

⁷⁵⁴ Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi*, 188.

⁷⁵⁵ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1855.

⁷⁵⁶ Talak 65/7.

⁷⁵⁷ Zuhruf 43/77.

⁷⁵⁸ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, 1/285.

⁷⁵⁹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1855.

⁷⁶⁰ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1856.

⁷⁶¹ İbrahim 14/31.

Müellif, emir lamı ile mamulünün arasını ayırmanın doğru olmadığını belirtmektedir. Müellif ayrıca “زَيْدًا لِيَضْرِبَ خَالِدًا” - Zeyd Halidi dövsün” örneğindeki gibi emir fiili lamsız olarak muhatab için olduğunda ve fiilden sonrakine atfedildiğinde istinaf üzere olacağı kanaatindedir.⁷⁶²

(لَا)

Müellif bu edatın talepte nehy’i ve duayı içerdiğini belirtmektedir. “لَا تَضْرِبْ زَيْدًا” - Zeyd’e vurma!” örneğinde bu edat nehyi; “لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا” - *Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma!*”⁷⁶³ ayetinde ise duayı içermektedir.⁷⁶⁴

Müellif “لَا أُخْرَجُ” - Çıkarılmam”, “لَا تَخْرُجُ” - Çıkarılma” ve “لَا يُخْرَجُ زَيْدٌ” - Zeyd çıkarılmasın.” örneklerindeki gibi fiil mef’ul için bina edilirse, mütekellim, gaib ve muhatab olsa bile لا’nın ona dâhil edilmesinin doğru olacağı kanaatindedir.⁷⁶⁵

Müellif, gaib için geldiği zaman, “لَا يُخْرَجُ زَيْدٌ” çıkmasın” burada لا harfi ile mamulunun arasında fasıla olmasının doğru olmayacağı görüşündedir. Ancak cümledeki fuzle ile fasıla olacağı hususunu istisnai bir durum olarak açıklamaktadır.

Örnek; “لَا الْيَوْمَ تَضْرِبْ زَيْدًا” - Bugün Zeyd’e vurma”. Bu örnekte de görüldüğü üzere fuzle olan zarf ile fasıl meydana gelmiştir. olmuştur. Bu bakımdan müellifin bu konudaki görüşü doğrudur.⁷⁶⁶

(لَمَّا - لَمْ)

Müellife göre bu edat (لَمْ) ve (لَمَّا) dan müteşekkil olmuştur.⁷⁶⁷ Sibeveyhi ve bazı nahivcilere göre; bu edatlar mazi bir fiilin manasını değil de lafzını maziye çevirir. Müberred’e⁷⁶⁸ göre ise onlar muzari bir fiilin lafzını değil de manasını maziye dönüştürmektedir.

“لَمْ” edatı “إِنْ لَمْ تَقُمْ أَقُمْ” - Şayet sen kalmazsan be kalkarım” örneğindeki gibi şart edatlarına da eşlik eder.⁷⁶⁹

⁷⁶² Ebu Hayyan, *İrtişâfu’ d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1857.

⁷⁶³ Bakara 2/286.

⁷⁶⁴ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’ d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1857.

⁷⁶⁵ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’ d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1858.

⁷⁶⁶ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’ d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1858.

⁷⁶⁷ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’ d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1859.

⁷⁶⁸ Müberred, *el-Muktedab*, 1/46.

⁷⁶⁹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’ d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1859.

Müellif (لَمَّا) edatının nefy için olabilmesi için hal zamana bitişik olmasını kabul etmektedir. Örnek; “لَمَّا يَقُمْ زَيْدٌ - Zeyd henüz kalkmadı”. Müellif “لَمَّا يَقُمْ زَيْدٌ - Zeyd henüz kalkmadı daha sonra ise kalktı” şeklinde söylemenin uygun olmayacağı görüşündedir. Müellifin de dediği gibi cümlede böyle bir ifade şekli kesinlikle doğru değildir. Ancak “لَمَّا يَقُومُ زَيْدٌ - Zeyd henüz kalkmadı” şeklinde söylemenin doğru bir yaklaşım olduğu kanaatindedir. Burada Zeyd kalkabilir de kalkmaya bilir de.

Şiir dışında “لَمْ” ile mamulünü ayırmak caiz değildir. “أَحْسِنُ إِلَيْكَ وَإِنْ لَمْ” - Etmesen de halde sana iyilikte bulunuyorum” örneğinde kast edilen mana “وَإِنْ لَمْ تُحْسِنْ” - İyilik etmesen de” şeklindedir.⁷⁷⁰

Ferrâ ise; (لَمْ) ile mamulünün arasının şart edatıyla ayrılması durumunda caiz görmektedir. Örnek: “لَمْ إِنْ تَزُرْنِي أَرْزُكَ” - Sen beni ziyaret etmedin ki bende seni ziyaret edeyim.”

O, لَمْ edatının cümlede geldiği anlamları şu başlıklarda açıklamaktadır.

a- لَمْ Tehdit ve korkutma için gelebileceğini belirtmektedir. Örnek: “لَمْ نُهْلِكِ الْأَوَّلِينَ” - Biz öncekileri helâk etmedik mi?”⁷⁷¹ Burada edat açık bir şekilde hem korku hemde tehdit ifade etmektedir.

b- لَمْ yavaşlatma (geciktirme), için olur. Örnek: “لَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ” - İman edenlerin, Allah'ı anmak ve vahyedilen gerçeği düşünmekten dolayı kalplerinin heyecanla ürperme zamanı gelmedi mi?”⁷⁷²

c- لَمْ Tenbih olur. Örnek: “لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً” - Görmedin mi Allah gökten su indirdi.”⁷⁷³

d- لَمْ Taaccüb olur. “لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ تَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ” - Allah'ın kendilerine gazap ettiği bir topluluğu dost edinenleri görmez misin?”⁷⁷⁴

e- لَمْ Kınama olur. “أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُم مَّا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ فَذُوقُوا فَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ” - Öğüt alacak kişinin öğüt alabileceği kadar bir süre sizi yaşatmadık mı? Size uyarıcı da gelmişti. Artık azabı tadınız, zalimlerin yardımcısı olmaz.”⁷⁷⁵

⁷⁷⁰ Ebu Hayyan, *İrîşâfu'd - Darab min Lisâni'l- Arab*, 1860.

⁷⁷¹ Mürselat 77/16.

⁷⁷² Hadid 57/16.

⁷⁷³ Fatr 35/27.

⁷⁷⁴ Mücadele 58/14.

⁷⁷⁵ Fatr 35/37.

(مَتَى وَاَيَّانَ)

Müellif “مَتَى” edatının şu şekillerde geleceğini belirtmektedir:

a- Şart olur. Örnek: “مَتَى تَقُمْ أَقُمْ – Ne zaman kalkarsan bende kalkarım”

b- İstifhâm olur. “مَتَى الْقِيَامَةُ” - Kıyâmet ne zamandır?”

Müberrede göre⁷⁷⁶ “أَيَّانَ” ve “مَتَى” edatlarının cevapları marife ve nekra olur. “كَيْفَ”nin ise cevabı ancak nekra olur. Müellif “مَتَى”den sonra “مَا”nın ancak şart durumunda gelebileceğini söyler ve “مَتَى مَا تَقُمْ أَقُمْ” Ne zaman kalkarsan bende kalkarım. ” şeklinde denilmesini doğru bulur. (مَتَى) nın من manasında harfi cer olacağını da belirtir.

“أَخْرَجَهُ مَتَى كَمِهِ أَيَّ مِنْ كَمِهِ” - Gizlediği yerden onu çıkardı” örneğinde görüldüğü gibi مَتَى edatı من harf-i cerri manasında kullanılmış ve mananın bir istifhâm değil de cerr harfinin manası olan “den” şeklinde gelmiştir.

Müellif, أَيَّانَ edatının “مَتَى” manasında zaman ifade etmek için kullanılabileceğini vurgulamaktadır. Yine أَيَّانَ edatının istifhâm manasında cümlede yerini alacağını söyler.⁷⁷⁷ “يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَلُهَا” - “Sana, kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlar”⁷⁷⁸ örneğindeki gibi bu edatın haber konumunda da gelebileceği görüşündedir.

Müellif, أَيَّانَ edatının “أَمْوَاتٌ غَيْرُ أَحْيَاءٍ وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ” - Onlar diriler değil, ölülerdir. Ne zaman diriltileceklerini de bilmezler.”⁷⁷⁹ ayetindeki gibi cümlede mazi manasında değilde müstakbel manasındada kullanılabileceğini söylemektedir.

(إِذَا)

إِذَا edatı, çoğunlukla şart manası içeren bir zaman zarfı olarak kullanılır.⁷⁸⁰

Nahivciler arasında ittifak olunan husus إِذَا manasının istikbal manası ifade etmesidir. Bazı nahivciler ise إِذَا hal için olduğunu iddia ederler. Buna da “وَالنَّجْمِ إِذَا” وَالنَّجْمِ إِذَا - “Batmakta olan yıldız andolsun ki.”⁷⁸¹ âyetini delil olarak gösterirler;

⁷⁷⁶ İbnü'd-Dehhân, *el-Ğurre fi şerhi'l-Lüm'a*, 3/83.

⁷⁷⁷ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- Arab*, 1865.

⁷⁷⁸ Naziat 79/42.

⁷⁷⁹ Nahl 16/21.

⁷⁸⁰ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- Arab*, 1865.

⁷⁸¹ Necm 53/1.

Müellif (مَتَى) iki fiilin zamanda ittifak ettiği durum gibi (إِذَا)'nın ittifak etmesine gerek olmadığını belirtir. “ إِذَا زُرْتَنِي الْيَوْمَ أَزُورُكَ غَدًا ” bugün sen beni ziyaret edersen yarında ben seni ziyaret ederim”. Şeklinde ki bir ifadenin doğru olduğu kanaatindedir. Şu ise doğru değildir “ مَتَى زُرْتَنِي الْيَوْمَ أَزُورُكَ غَدًا ” sen bugün beni ziyaret edersen bende yarın seni ziyaret ederim”. Cumhura göre (إِذَا)'yı şart olarak kullandığında kendisinden sonraki cümle için muzâaf olur. Müellif ise muzâaf olabilmesi için orada amil cevabının şart olması gerektiğini söyler.⁷⁸²

(أَيْنَ - وَحَيْثُمَا)

Bu edatları mekân zarfı olarak tanımlayan müellife göre “أَيْنَ” şart ve istifham ; “حَيْثُمَا” ise sadece şart ifade eder. Ayrıca “أَيُّ”nın da şart olacağını belirtir. Aynı şekilde “مَتَى” ve “أَيْنَ” edatları da birer zaman zarfıdır.⁷⁸³

(أَيُّ)

Müellif, bu edatın herhangi bir nesneye dâhil olduğu zaman o nesnenin hükmünü alacağı ve mekân zarfına eklendiği zaman mekân zarfı olacağı görüşündedir. “ أَيُّ جِهَةٍ ” hangi tarafta oturursan bende seninle oturayım”. Örnekte de görüldüğü üzere mekân zarfı konumunda gelmiştir. Yine zaman zarfına eklendiğinde zaman zarfı olacağı, mef'ule eklendiğinde mef'ul olacağı, mastara eklendiğinde ise bu defa mastar olacağı görüşündedir.⁷⁸⁴

Kûfelilerin aksine, cumhur bu edatın (كَيْفَ) gibi cezm etmeyeceği görüşündedirler. Müellif (كَيْفَ)'nin istifham için gelebileceği (مَتَى)'nin ise genel durumlar için kullanılacağı görüşündedir.⁷⁸⁵

Müellif, şart edatları iki cümle olması gerektiğini söyleyerek bunlardan birincisini şart ikincisini ise cevap veya ceza olarak isimlendirmektedir. Ayrıca genellikle şart fiilinin zahiri olacağı, mamulundan önce gizli olarak da gelebileceği kanaatindedir.⁷⁸⁶ Örnek; “ وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ، - Eğer Allah'a ortak koşanlardan biri senden sığınma talebinde bulunursa.”⁷⁸⁷

⁷⁸² Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1866.

⁷⁸³ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1867.

⁷⁸⁴ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1868.

⁷⁸⁵ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1868.

⁷⁸⁶ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1869.

⁷⁸⁷ Tevbe 9/6.

Müellif şart cümlesinin içerisinde “إِذَا” geldiği zaman onun talebiye olamayacağını ve “إِنْ عَصَى زَيْدٌ إِذَا وَتِلَّ لَهُ” şeklinde bir ifadenin doğru olamayacağı görüşündedir.

Ancak “فَوَيْلٌ لَهُ - Ona yazıklar olsun” veya “ولا إن أطاع إذا سلامٌ عليه - Eğer itaat etmezse esenlik ona olsun” yahut da “فَسَلَامٌ عَلَيْهِ - Esenlik ona olsun.” şeklinde denilebileceğini belirtmektedir. Müellif ayrıca ona “إِنْ قَامَ زَيْدٌ إِذَا مَا قَامَ عَمْرُو قَائِمٌ - Zeyd kalktığında Amr ayakta olduğu için kalkmadı” örneğindeki gibi nefy edatının da dâhil edilemeyeceği görüşündedir.⁷⁸⁸

Aşağıdaki durumlarda şartın cevabına ف girmesi gerekmektedir.

- a- Ceza fiili camid bir fiil ise
- b- Ceza fiili talep içeren bir fiil ise
- c- Ceza fiili lafzen قَدْ ile olan fiili mazi ise

Örnek: قَالُوا إِنْ يَسْرِقْ فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلٍ - Dediler ki: ‘Eğer o çaldıysa, daha önce onun kardeşi de çalmıştı.’⁷⁸⁹

- d- Ceza fiili taktiran قَدْ ile olan fiili mazi ise

Örnek: (إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قَدْ مِنْ قُبْلِ فَصَدَقَتْ وَهُوَ مِنَ الْكَاذِبِينَ)⁷⁹⁰ "Eğer gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğru söylemiştir; bu ise yalancılardandır."

- e- La veya lem dışında bir nefi edatıyla olumsuz ise

- f- قَدْ veya tenfîs harfî ile beraber olan muzari ise

d- Ceza fiili taaccüb olur ise; Örnek: " إِنْ أَحْسَنْتَ إِلَيَّ فَمَا أَحْسَنْتَكَ " senin bana iyilik etmen nede güzel olur."

e- Ceza fiili Yemin olur ise; Örnek: " إِنْ تَلَزَمْنِي فَوَاللَّهِ لَأُكْرِمَنَّكَ " vallahi sana ikramda bulunmadan seni bırakmam".

- f- Ceza (رَب) ile birlikte olur ise; Örnek: " أُمْسِ مَكْرُوبًا فَيَا رَبِّ قَيْنَةٍ فَإِنْ "

- g- Ceza nida olur ise. Örnek: " إِنْ أَتَاكَ رَاجٍ فَيَا أَخَا الْكَرَمِ لَا تُهْنُهُ "

⁷⁸⁸ Ebu Hayyan, *İrîşâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1873.

⁷⁸⁹ Yusuf 12/77.

⁷⁹⁰ Yusuf 12/26.

4. Şart Edatlarını Elde Etme

Ebû Hayyân şu edatları (أَمَّا, لَمَّا, لَوْ, لَوْلَا) şart edatları olarak kabul etmemektedir. Bunlardan (أَمَّا)'yi müevvel normal bir harf olarak şart ismine takdir olacağını söyler. Müellifin görüşüyle cumhurun görüşü bu noktada farklıdır. Zira cumhur (أَمَّا) ile (مَهْمَا)'yı takdir etmişlerdir. Müellifin bazı arkadaşları ise, onu haber harfi olarak şart manasını içerdiği görüşündedirler.

Örnek; " أَمَّا زَيْدٌ فَمُنْطَلِقٌ - Zeyd ise gitmiştir". Müellif burada asıl olarak Zeyd'in halinin öğrenilmesi istenildiğinde " فَرَيْدٌ مُنْطَلِقٌ - Zeyd ise gitmiştir" şeklinde söylenebileceğini, bu durumda da şart edatı ile fiil şartının hazf edildiği görüşündedir.⁷⁹¹

Sa'leb onu ceza harfi olarak görür. O (إِنْ مَا) kendisinden sonra fiili şart hazf edilmiştir. Fiili hazfiyle hemze fetha olmuştur. Kendisinden sonraki isimler marife fetha yapılır. Müellif o harfin genellikle ayrıntı için geldiğini ve şart manasının içine dâhil edildiğinde ise (fa)'ya gereksinim duyacağını belirtir.

Müellif yine farklı düşüncelerine devam ederek o babından çıkan ف olduğunu, müfred üzerine müfred olan atıf olmadığını yani iki cümleye bağlı olmadığını dile getirmektedir.

Müellif, (أَمَّا)'dan sonra gelen ف'nın olmadığını, dua cümlesi hariç ikisinin arasına fasıla konulamayacağını, (أَمَّا) ile ikisi arasını ayırıcı bir cümlenin geçme şartı olarak kabul eder..⁷⁹²

Müellif, Cümlede أَمَّا edatı ile ف harfinin arasının nasıl olacağı konusunda şu görüşlere yer vermektedir.

a- أَمَّا edatı ile ف harfinin arasına mübteda ile fasıla konulacağını belirtir. Örnek; " أَمَّا زَيْدٌ فَمُنْطَلِقٌ - Zeyd ise gitmiştir".

b- أَمَّا edatı ile ف harfinin arası " وَأَمَّا فِي الدَّارِ فَعَمْرُو - Evde ise Amr vardır" ve " أَمَّا قَائِمٌ فَرَيْدٌ - Ayakta olan ise Zeyd'dir." örneklerindeki gibi haberle ayrılır.

c- أَمَّا edatı ile ف harfinin arası mef'ulu leh ile ayrılabilir. Örnek: " أَمَّا الْعِلْمُ فَعَالِمٌ - İlim'e gelince o, âlim içindir".

⁷⁹¹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1893.

⁷⁹² Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1893.

d- أَمَّا edatı ile ف harfinin arası mastar ile ayrılabilir. Örnek: “أَمَّا ضَرْبًا فَاضْرِبْ” – Vurmaya gelince, vur”.

e- أَمَّا edatı ile ف harfinin arası zarf ile ayrılabilir. Örnek: “أَمَّا الْيَوْمَ فَأَقُومُ” – Bugün ise, kalkıyorum”.

f- أَمَّا edatı ile ف harfinin arası mecrur ile ayrılabilir. Örnek: “أَمَّا بَرِيْدٍ فَأَمْرُزُ” – Zeyd’e gelince, ona uğra”.

g- أَمَّا edatı ile ف harfinin arası hal ile ayrılabilir. Örnek: “أَمَّا مُسْرَعًا فَزَيْدٌ ذَاهِبٌ” – Zeyd’e gelince, o hızlı bir şekilde gitti.”

h- أَمَّا edatı ile ف harfinin arası şart ile ayrılabilir. Örnek: (فَرُوْحٌ وَرِيْحَانٌ وَجَنَّتُ نَعِيْمٌ) (فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِيْنَ) ⁷⁹³ “Şayet o, Allah’a yakın olanlardan ise; Ona huzur, güzel nasip ve nimetlerle dolu cennet vardır.” ⁷⁹⁴

Sibeveyhi (أما) edatını şart olarak değil cevap olarak kabul eder. Müellif genel olarak Sibeveyhi ile aynı fikirleri paylaşmasına rağmen bu noktada daha farklı düşünmektedir. Müellife göre cevaba delalet olması için cevabın şartı hazf edilmiştir. Dolayısı ile şart için fiilin mazisine gerek vardır. ⁷⁹⁵

Ebû Ali el-Fârisî,⁷⁹⁶ cevabın şart için olduğunu, (أَمَّا) için olmadığını belirtir. (أَمَّا)’nın cevabı ise mahzuftur. Ahfeş;⁷⁹⁷ ف ve ondan sonraki şartla birlikte (أَمَّا)’nın cevabı olduğu görüşündedir.

Müellif bu konuda farklı bakış açılarını devam ettirerek ف ’nın bir isimden daha çok fiilin önüne geçmesinin doğru olmadığı kanaatini taşır. Örnek; “أَمَّا زَيْدٌ طَعَامُهُ فَلَا” Zeyd’in yemeğine gelince, onu yeme”. Ona göre bu şekilde gelmesi ve ifade edilmesi yanlıştır. ⁷⁹⁸

أَمَّا ile yapılan şart cümlelerinde ف harfi hazf edilir. “فَأَمَّا الْقِتَالُ لَا قِتَالَ لَدَيْكُمْ” – Dövüşe gelince, dövüşmüyorsunuz” beytinde أَمَّا ile birlikte ف hazf edilmiştir. ⁷⁹⁹

(لَمَّا)

⁷⁹³ Vakıa 56/ 88-89.

⁷⁹⁴ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1894.

⁷⁹⁵ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1894.

⁷⁹⁶ Ebû Alî el-Fârisî, *Şerhu’l-ebiyâti’l-müşkileti’l-i-râb fi’ş-şi’r*, 1/64-65.

⁷⁹⁷ İbn Akîl ,*el-Müsâ’id ‘alâ Teshîli’l-Fevâ’id* , 3/235.

⁷⁹⁸ İbn Akîl ,*el-Müsâ’id ‘alâ Teshîli’l-Fevâ’id* , 3/1895.

⁷⁹⁹ İbn Akîl ,*el-Müsâ’id ‘alâ Teshîli’l-Fevâ’id* , 3/1896.

Sibeveyh'e göre,⁸⁰⁰ ilave bir harftir. Sebebi olarak bir cümleyi diğerine bağlamaya delalet eder. Bazıları ona “*varlıktan dolayı varlık harfi*” demektedir. İbn Sirâc⁸⁰¹ ve Ebû Ali el-Fârisî'ye göre (حِينَ) manasında zaman zarfıdır. Kendisine ziyade olarak maziden önce (ان) getirilmesinin doğru bir davranış olacağı kanaatindedirler. Örnek; ⁸⁰² (فَلَمَّا أَنْ جَاءَ الْبَشِيرُ أَلْقِيَهُ عَلَىٰ وَجْهِهِ فَأَنزَلَهُ بِصِيرًا) “*Müjdeci gelince, gömleği yüzüne koyar koymaz Ya 'küb tekrar görür hale geldi.*”

Ebû Hayyân ise لما'nın cevabı lafız ve mana olarak fiili mazi olduğunu veya ما ile menfi ya da لم ile muzariyle menfi olduğu görüşündedir. İsim cümlesinin (إِذَا) ile birleşerek fücâiyye olduğunu belirtir.⁸⁰³ Örnek; ⁸⁰⁴ (فَلَمَّا نَجَّوهُمْ إِلَى الْبَرِّ إِذَا هُمْ يُشْرِكُونَ) “*Onları kurtarıp karaya çıkardığı zaman ise bir de bakarsın ki, Allah'a ortak koşuyorlar.*”⁸⁰⁵

(لو)

Ebû Hayyân bu edatı imtina harfi olarak isimlendirir.⁸⁰⁶ Örnek; ⁸⁰⁷ (أَنْ لَوْ نَشَاءُ أَصَبْنَاَهُمْ) “*Biz dileyseydik onları da günahlarından dolayı musibetlere uğrattırdık*” Ya da (لم) ile menfi olur. (ان) in manasında müstakbel de şart için kullanılır. Özünde müstakbele dâhil edildiğinde (ان) manasındadır.

Nahivcilerin bir kısmının iddiasına göre onun cezmi kesintisizdir Şiirde ise onun cezm etmesi doğrudur. Basralılara göre ancak fiille gelir. Ayrıca zaruret durumunda şiirde de gelir. Örnek; “*Dostlarım, şayet size ölümden başka bir şey isabet ettiyse .*” Nadiren de olsa düz yazıda gelir.

Açık olana örnek; ⁸⁰⁸ (قُلْ لَوْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنْفَاقِ) “*De ki: 'Rabbimin rahmet hazinelerine eğer siz sahip olsaydınız, harcanır korkusuyla kısıtıkça kısırdınız.*” Fiil hazf edilmiş zamir ise ayrılmıştır.

⁸⁰⁰ Sibeveyh, *el-Kitab*, 4/234.

⁸⁰¹ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, 1/280.

⁸⁰² Yusuf 12/96.

⁸⁰³ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1897.

⁸⁰⁴ Ankebut 29/65.

⁸⁰⁵ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1897.

⁸⁰⁶ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1898.

⁸⁰⁷ Araf 7/100.

⁸⁰⁸ İsra 17/100.

İbn Mâlik (لُو)‘den sonra mübteda ve haber olarak isim cümlesi gelebileceği görüşündedir. Örnek; “لُو بَغِيرِ الْمَاءِ حَلْقِي شَرِيقٌ”. Şayet boğazıma su dışında bir şey kaçsaydı”. Müellife göre لُو edatı ان‘den öncede gelir.⁸⁰⁹

Örnek; (وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ)⁸¹⁰ “*Sen yanlarına çıkıncaya kadar sabredip bekleselerdi elbette kendileri için daha iyi olacaktı.*”

Müellif, cevaptan önce اذن edatının gelebileceği görüşündedir

“لُو زُرْتِي إِذْنٌ لِّأَكْرَمَتِكَ” - Beni ziyaret etseydin bende sana ikramda bulunurdum.”

Yine لام ile fiil arasına girebilir “لُو زُرْتِي لِإِذْنِ أَكْرَمَتِكَ” - Beni ziyaret etseydin bende sana ikramda bulunurdum.”

Diğer yandan isim cümlesininin cevap olamayacağını vurgulamaktadır.⁸¹¹ Ancak (وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ) ⁸¹² “*Eğer onlar iman edip kendilerini kötülükten korusalardı*” âyetinde kasev cevabı mahzuftur.

ez-Zeccâc⁸¹³ (لَمَثُوبَةٌ) cevap konumunda olduğunu belirtmektedir. İbn Mâlik ⁸¹⁴ cümle içerisinde (لُو) edatının cevabının ف harfi ile verilebileceği görüşündedir.

Müellif onun (إِذْ ذَٰلِكَ)‘nın baştan bir kısım olduğu ve doğru olanın ise onun imtina olduğu görüşündedir. Ayrıca ف ile cevap vermenin doğru olduğu ف‘den sonraki cevabın lâm ile de olabileceği kanaatindedir.

Müellif (وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ وُقِفُوا عَلَى النَّارِ) ⁸¹⁶ “*Onların ateşin karşısında durdurulduklarını bir görsen.*” âyetindeki gibi (لُو) edatında mananın delaleti için onun cevabının hazf edilebileceği düşüncesindedir.⁸¹⁷

(لَوْلَا)

Ebû Hayyân bu edatı لَوْمًا varlıktan dolayı mümkün olmama harfi olarak görmektedir.⁸¹⁸ Basralılara göre ise kendisinden sonrakini ibtida ile ref eder. لَوْلَا‘dan

⁸⁰⁹ Ebu Hayyan, *İrtișâfu‘d - Darab min Lisâni‘l- ‘Arab*, 1900.

⁸¹⁰ Hucurat 49/5.

⁸¹¹ Ebu Hayyan, *İrtișâfu‘d - Darab min Lisâni‘l- ‘Arab*, 1902.

⁸¹² Bakara 2/103.

⁸¹³ ez-Zeccâc, *Meâni‘l-Kur‘ân*, 1/187.

⁸¹⁴ İbn Akîl, *el-Müsâ‘id ‘alâ Teshîli‘l-Fevâ‘id*, 3/196.

⁸¹⁵ İbn Hișâm, *Muğni‘l-lebîb*, 1/272.

⁸¹⁶ En‘am 6/27.

⁸¹⁷ Ebu Hayyan, *İrtișâfu‘d - Darab min Lisâni‘l- ‘Arab*, 1903.

⁸¹⁸ Ebu Hayyan, *İrtișâfu‘d - Darab min Lisâni‘l- ‘Arab*, 1904.

sonra أَنْ gelir. Örnek; (فَلَوْلَا أَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ)⁸¹⁹ “Eğer çok tesbih edenlerden olmasa idi”

“لَوْلَا”nın cevabı “Hatta seni yerinde - وَلَوْلَا أَنْ تَبْتِنَاكَ لَفَدْتِ تَرَكَنُ إِلَيْهِمْ شَيْئاً قَلِيلاً”⁸²⁰ örneğindeki gibi sağlam tutmasaydık neredeyse -biraz da olsa- onlara kayacaktın”⁸²⁰ örneğindeki gibi lâm’a bitişik müspet bir fiil-i maziyken (أَنْ) edatı, (لَوْ)’den sonra korunmaz.⁸²¹

İbn Uşfur;⁸²² lâm’ın hazfinin zaruri olduğunu ve ancak kelamın azında mümkün olabileceğini belirtmektedir. Terşih’in müellifi de lâm’ın “لَوْلَا” ile birlikte hazfedilmesinin caiz olduğunu ve bunun da çoğunlukla da şiirde gerçekleştiğini söylemektedir. Düreyvid ise lâm’ın “لَوْ” ve “لَوْلَا”da hazfedilmesiyle sabit kalmasını eşit görmektedir.

“لَوْلَا”nın cevabı “وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ أَبَدًا”⁸²³ Allah’ın lutfu ve rahmeti sizinle olmasaydı içinizden hiçbir kimse günahattan asla arınamazdı.”örneğindeki gibi مَا ile nefyedilmişse lâm, cevaba bitişmez. Bitişmeyen bu lâm harfine ya mana ve lafız yönünden delalet etmesi için “لَوْلَا”nın cevabı hazfedilir.

“وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ”⁸²⁴ Allah’ın size lutfu ve rahmeti ulaşmasaydı ve Allah tövbeleri devamlı kabul eden hüküm ve hikmet sahibi olmasaydı haliniz nice olurdu?” Yani “Allah’ın size lutfu ve rahmeti ulaşmasaydı لَأَخَذَكُمْ – Sizi mutlaka sorumlu tutardı” manasındadır. “وَهُمْ بِهَا لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ”⁸²³ “Eğer rabbinin işaret ve ikazını görmeseydi o da kadını arzuları.”⁸²³ örneğindeki “هَمْ” kelimesi “لَهُمْ” manasındadır. “عَظِيمٌ”⁸²⁴ “Eğer, inanıp güvenen biri olması için onun kalbini pekiştirmemiş olsaydık neredeyse işi meydana çıkaracaktı.”⁸²⁴ ayetindeki “لَوْلَا”nın cevabının öne geçmesini reddeden bazı nahivcilerin aksine öne geçmesine cevaz vermektedir.

⁸¹⁹ Saffat 37/143.

⁸²⁰ İsrâ 17/74.

⁸²¹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1905.

⁸²² İbn Uşfur, *Şerhu’l-Cümel*, 2/442-443.

⁸²³ Yusuf 12/24.

⁸²⁴ Kasas 28/10.

İbn Harûf ve Behârî'ye göre “لُو” in cevabının hazfi, “لُوْلَا”nın cevabının hazfinden daha çoktur. Haberin yerine geçmesi sebebiyle “لُوْلَا”nın cevabının hazfını mekruh görülmüştür.⁸²⁵

5. Üzerlerinde İttifak Olunan Ve Bazı Hükümlerde İhtilaf Olunan Harfler

(الواو)

Ebû Hayyân bu harfi hükme iştirak eden bir harf olarak değerlendirmektedir. Örnek; “قَامَ زَيْدٌ وَعَمْرٌو” Zeyd ve Amr kalktılar”.

Müellif burada bunun üç farklı anlam taşıma ihtimalinden söz etmektedir.

Birincisi; (قَامَ) kalkma eylemini aynı vakitte birlikte olmasıdır.

İkincisi; İlk önce Zeyd'in kalkmasıdır.

Üçüncüsü; İlk önce Amr'ın kalkmasıdır.⁸²⁶

İbn Mâlik (الواو) hükme tabi olma konusunda münferid olabileceğini söyler. Sibeveyhi ise; maiyye için çoğu defa te'hir olacağı ancak az da olsa mütekaddim olacağı düşüncesindedir. Örnek; “بِرَجُلٍ وَجَمَارٍ مَرَزْتُ” Adama ve Eşeğe uğradım”. Bu cümleden çıkan anlam şu şekildedir. “مَرَزْتُ بِهِمَا” “İkisine uğradım.”

Müellife göre, bu bir şeyin bir şeyden önce başladığına delil olmadığı gibi, bir şeyle bir şeyin beraber olduğuna da delil değildir.⁸²⁷ İbn Keysân; bu vecihle ihtilafli konuma geldikleri zaman genelde kelamın her hâlükârda çoğunluk üzerine olacağını, bu durumun kelamda ayırışmaya delalet etmesi için olduğunu belirtir.

İbn Hişâm ise و harfinin iki manasının olduğunu;

Birincisi, içtimai manası olarak ikisinin görülme zamanı aynı olduğunda hangisiyle başlanmasının önemli olmadığını belirtmektedir. Örnek; “اِخْتَصَمَ زَيْدٌ وَعَمْرٌو” Zeyd ve Amr tartıştılar”.

⁸²⁵ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1906.

⁸²⁶ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1981.

⁸²⁷ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1981.

İkinci manası ise; ayrılıktır. Zaman ayrı ise zamanında lafzında mütekaddim olması olasıdır.⁸²⁸ İbn Hişâm'ın da belirttiği üzere şüphesiz ki و düzenli olarak içtima manasında değildir.

es-Süheylî (ö. 581/1185) Basralıların ve Kûfelilerin hepsi de (الواو) lafzı öne geçtiğinde takdime gerek olmadığı, lafzı geç kaldığında te'hirin olmayacağı kanaatindedirler.

Müellif ise bu görüşe katılmamaktadır. O bu noktada bunun konumunda fikir ayrılığı olduğunu, (الواو) tek olarak da gelebileceğini, atıfta ihtiyaç olmayacağını belirtmektedir. Örnek; “وإِنَّ إِخْوَتَكَ زَيْدًا وَعَمْرًا نُجَبَاءَ” - Kardeşlerin Zeyd ve Amr asil kimselerdir.”⁸²⁹

el-Kisâî “Zeyd ve Amr münakaşa etti.” cümlesinde “و” harfinin yerine “مَعَ”nin kullanılabileceğini söylerken, bu görüşe Ferrâ katılmamaktadır. el-Kisâî⁸³⁰ ise “ظَنَنْتُ” - Abdullah’ın daha sonra da Zeyd’in tartıştığını zannettim”. cümlesinin “و” ile ifade edileceğini belirtmektedir. Basralılar ise bu görüşe katılmazlarken Ferrâ sadece و harfinde Kisâî ile aynı görüşte olduğunu beyan etmektedir.

Hişâm’a göre istinaf istenildiğinde sıralama ve tertipte tümü eşittir. Basralılara göre böyle bir şey caiz değildir. İbn Mâlik’e göre atfin cevazının münferit olup, üzerine tabi olduklarının ise tafsili durumundadır.

Örnek; “وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ”⁸³¹ “Meleklerine, peygamberlerine, Cebrâil’e ve Mikâil’e,”⁸³² “حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى” “Namazları ve orta namazı aksatmadan kılın.”

Yukarıdaki âyette (جِبْرِيلَ) ve (مِيكَالَ) meleklerin altında derecelendirilmişlerdir. (الصَّلَاةِ) ise (الصَّلَوَاتِ) altında derecelendirilmiştir. Bu ittifak edilen bir görüş değildir.

⁸²⁸ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1981.

⁸²⁹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1982.

⁸³⁰ İbn Akîl, *el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-Fevâ'id*, 2/445.

⁸³¹ Bakara 2/98.

⁸³² Bakara 2/238.

Bilakis, Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987) geleni kendinden öncekinin altında derecelendirmemiştir. Mat'ûfun aleyh'in dışında mat'ûf olmayacağını belirtmektedir.

İbn Mâlik'e göre (وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ)⁸³³ “Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler,” örneğindeki gibi bir manada toplanan zahirin üzerine gizli amilin atf edilmesi doğrudur.

Müellife göre onun aslı (تَبَوَّؤُا الدَّارَ وَاعْتَقَدُوا الْإِيمَانَ) mef'ule gereksinim kalmadan (وَاعْتَقَدُوا)'den olmuştur. O (تَبَوَّؤُا)'ye matuf olmuştur.⁸³⁴

Müellif, menfi üzere و ile bir hükme atıf yapıldığı zaman “ مَا قَامَ زَيْدٌ وَلَا عَمْرٌو - Amr'da Zeydde kalkmadı ” örneğindeki gibi و'dan sonra (لا) harfinin getirileceğini belirtmektedir.

Fiil aynı kökten birkaç kelimeyi bir sözde toplamayı(iştirakı) icab ettirse dahi birleşme ve ayrılma durumunda olduğunu vurgulamaktadır. Onların ikisinin de fiillerinin olumsuz durumda olduklarını belirtmektedir.

Ayrıca لا harfinin olumsuz bir durumu te'kid etmek için ek olarak geleceği kanaatini taşımaktadır.⁸³⁵ Örnek; (وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالظُّلْمُ وَالْأَحْرُورُ وَلَا الظُّلْمَاتُ وَلَا النُّورُ وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَى)⁸³⁶ “Görmeyenle gören, karanlıklarla aydınlık, gölge ile sıcak bir olmaz.”

Zahiri olarak aynen şu örnekteki gibidir; “ مَا قَامَ زَيْدٌ وَلَا عَمْرٌو Amr'da Zeydde kalkmadı.” Müellif, bazı nahivcilere göre o cümlenin atfındandır. Buna göre و harfine لا eklendiği/atfedildiği zaman “ والله لَا كَلِمَتٌ زَيْدًا وَلَا عَمْرًا ” And olsunki ne Zeyd'le ve ne de Amr'la konuştum ” cümlesinde topluluğun anlaşılma ihtimali ortadan kalkmış olur.

Eğer و harfine eklenen لا, hafz edilirse birisiyle konuşulmuş olur ki bu da caizdir. Çünkü و harfi topluluk; لا'nın tekrarlanması ise iki fiilin yani iki cümlenin olduğunu göstermek içindir.⁸³⁷

es-Süheylî (ö. 581/1185) 'ye göre “و” iki kısımdan müteşekkildir:

⁸³³ Haşr 59/9.

⁸³⁴ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1983.

⁸³⁵ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1984.

⁸³⁶ Fatır 35/21-23.

⁸³⁷ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1984.

Birincisi, iki ismi tek bir amilde toplamak ve onları tesniye formuna taşımaktır. Örnek; “قَامَ زَيْدٌ وَعَمْرٌو” - Zeyd ve Amr kalktı” cümlesinin “قَامَ هَدَانٌ – Bu ikisi kalktı” şeklinde ifade edilmesi gibi.

İkincisi, “و”dan sonrasını idmar edip/gizleyip matufu nasb veya ref etmektir. Bu aşamadan sonra nefiy yapılırsa “مَا قَامَ زَيْدٌ وَلَا عَمْرٌو” - Ne Zeyd ne de Amr kalktı.” şeklinde olur.

(ف)

Müellife göre bu harf hükme ortak olur.⁸³⁸ Cumhura göre ise herhangi bir mühlet (zaman) olmadan ikincisi birinciden hemen sonra alır. Ferrâ'nın görüşü ise müellif ve cumhur ile aynı doğrultuda değildir. Ferrâ'ya göre ف 'den sonraki kelime eğer kelimada ona delalet eden bir şey varsa önce gelmiş olabilir. Ferra (وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا فَجَاءَهَا بَأْسُنَا)⁸³⁹ “Nice ülkeler var ki onları helâk ettik. Azabımız onlara geceleyin yahut gündüz istirahat ederlerken geliverdi.” ayetinde zikredilen “بَأْسٌ”in meleklerden önce geldiğini belirtmektedir. Ferrâ ayrıca iki fiilin de aynı vakitte vukuu bulması halinde tek manaya te’vil edileceği ve “أَحْسَنْتَ إِلَيَّ فَأَعْطَيْتَنِي” - Bana iyilikte bulundun ve verdin” ve “وَأَعْطَيْتَنِي فَأَحْسَنْتَ إِلَيَّ” - Bana iyilikte bulundun ve verdin” örneğindeki gibi ف atıf harfini kullanarak ikisi arasında takdim-tehir yapılabileceği kanaatindedir.

⁸⁴⁰ (فَتَلَقَىٰ آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ) “Derken, Âdem (vahy yoluyla) Rabbinden birtakım kelimeler aldı, (onlarla amel edip Rabb'ine yalvardı. O da) bunun üzerine tövbesini kabul etti.”⁸⁴¹ (وَوَضِعَ الْكِتَابَ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُسْتَغْفِينَ مِمَّا فِيهِ) “Artık kitap (amel defteri) ortaya konmuştur; suçluların, onda yazılı olanlardan korkuya kapılmış olarak,” örneğindeki gibi ف ile cümle veya sıfat atfedildiğinde bu harf sebebiyet bildirir. İbn Mâlik ise ⁸⁴² (أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتُصْبِحُ الْأَرْضُ مُخْضَرَّةً) “Allah gökten su indiriyor da yeryüzü yemyeşil oluveriyor!” ayetindeki gibi ikisi arasında bir zaman aralığı olacağı görüşündedir.

⁸³⁸ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1985.

⁸³⁹ Araf 7/4.

⁸⁴⁰ Bakara 2/37.

⁸⁴¹ Kehf 18/49.

⁸⁴² Hac 22/63.

Müellif ise ayetteki “فَنُصِبِحُ” kelimesinin iddia edildiği gibi “أَنْزَلَ” üzerine değil mahzup “فَأَنْبَتْنَا بِهِ فَطَالَ النَّبْتُ” – Onunla (gökten indirilen suyla) ekinleri yeşerttik, ekin boy attı” cümlesi üzerine matuf olduğunu belirtmektedir.⁸⁴³

Müellif, (فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ)⁸⁴⁴ “Şeytan oradan onların ayağını kaydırda da buldukları yerden onları çıkardı.” فَقَدْ سَأَلُوا مُوسَىٰ أَكْبَرَ مِنْ ذَلِكَ فَقَالُوا أَرَنَا اللَّهَ (جَهْرَةً)⁸⁴⁵ “Onlar bundan daha büyüğünü Mûsâ’dan istemişler, ‘Bize Allah’ı apaçık göster’ demişlerdi.” ayetlerini örnek göstererek ف’nin; mufassalı, mücmel üzerine atfedilebileceğini belirtmektedir.⁸⁴⁶

Müellif, atıf olan haber, sıfat veya sılayı ihtiva eden iki cümle bir zamirle yetinilmesi konusunda olması gerektiğini düşünür. Örnek; “الذِّي يَطِيرُ فَيَعْصَبُ رَيْدُ الدُّبَابِ” الذي sinekler uçarken Zeyd kızar”. Zamir ikinci cümlede olabilir; “مَرَزْتُ بِرَجُلٍ يَبْكِي” ağlayan bir adama uğradım.”⁸⁴⁷

Bir kısım nahivciler ف harfinin ilave olarak gelebileceğini belirtmişlerdir. Onlardan birisi de Ahfeş’tir. Onun görüşü “أَخُوكَ فُوجِدَ” senin kardeşin bulundu” şeklindedir. Burada (أَخُوكَ وَجِدَ) “Kardeşin bulundu.” denilmek istenmektedir.

Müellif “خَرَجْتُ فَإِذَا السَّبْعُ – Çıktığım anda karşıma yırtıcı bir hayvan çıkıverdi.” örneğindeki gibi “ف”nın fücâiyye olan “إِذَا” harfine bitişmesine cevaz vermektedir.⁸⁴⁸ İbn Cinnî (ö. 392/1002) onun atıf olduğunu söyler.⁸⁴⁹ Ebû Ali el-Fârisî ise ona zaid demektedir.⁸⁵⁰

(ثُمَّ)

Ebû Hayyân bu edatın hem hükme ortak olduğunu hem de cümlede bir mühlet/zaman aralığı içerisinde tertibi sağladığını belirtmektedir.⁸⁵¹ Nahivcilerden Ferrâ (ö. 207/822)⁸⁵² ve Kutrub (ö. 210/825 civarı)⁸⁵³ (ثُمَّ) edatının (و) konumunda

⁸⁴³ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’ d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1986.

⁸⁴⁴ Bakara 2/36.

⁸⁴⁵ Nisa 4/ 153.

⁸⁴⁶ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’ d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1986.

⁸⁴⁷ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’ d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1986.

⁸⁴⁸ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’ d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1987.

⁸⁴⁹ İbn Cinnî, *Sırru şinâ’ati’l-i râb*, 1/260-262.

⁸⁵⁰ el-Fârisî, *Şerhu’l-ebiyâti’l-müşkileti’l-i râb fi’ş-şi’r*, 280.

⁸⁵¹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’ d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1988.

⁸⁵² el-Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/396.

⁸⁵³ es- Süyûtî, *Buğyetü’l-vu’ât*, 2/116.

olduğunu belirtirler. Bu iki nahivci de müellifle düzenleme konusunda aynı fikirde değildiler. Onlar bu harfin düzenleme için olduğunu reddederler. Örnek; (رِبِكُمُ الَّذِي)⁸⁵⁴ “Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan,”

Bilinen şu ki bu kılma işi yaratılıştan önce olan bir durumdur. Müellif bir kısım nahivcilerin onun ف konumunda olduğunu iddia ettiklerini belirtir.

Örnek; “ جَرَى فِي الْأَنْبِيَاءِ ثُمَّ اضْطَرَبَ ” bir kısım nahivcilere göre, ثَمَّ ف’ının konumunda olduğunu beyan etmektedir. Örnek; (ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا)⁸⁵⁵ (الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا).⁸⁵⁵ “Ardından nutfeyi alakaya çeviriyor, alakayı şekilsiz et (görünümünde) yapıyor, bu etten kemikler yaratıyor, daha sonra da kemiklere adale giydiriyoruz;” ف (فَخَلَقْنَا) dir. (فَكَسَوْنَا) ise (ثَمَّ) konumunda olup manası ise mühlet içindir.

Bazıları (ثَمَّ) lafzı tertip etmekle yetinip zamanla mukaddem atıf konumunda olduğunu iddia etmektedirler. (ثَمَّ) zaid olabilir. Ebü'l-Hasen (ö. 528/1133) ve Kûfeliler şu misali verirler; (وَثُمَّ إِذَا أَصْبَحْتَ أَصْبَحْتَ غَادِيًا)⁸⁵⁶.

Müellif bu noktada cumhurun görüşüyle aynı noktadadır. Zira cumhurun ve müellifin görüşüne göre ; ثَمَّ tertip için olur birlikte fikir ayrılığını te’vil eder. (ث) harfi (ف) harfine dönüşür. Şöyle denilir; (فمف)

Müellif (التاء) sakinede ve herekelide ilhak olabileceği düşüncesindedir.⁸⁵⁶ (ثَمَّتْ) gibi “ أَنِّي أُعْطِيْتُكَ أَمْسَ أَخْبِرُكَ ” sana dün verdiğimi haber veriyorum.”

(أَوْ)

Nahivcilerin çoğu (أَوْ) edatının lafza ortak olduğunu, manaya ise ortak olmadığını belirtirler. İbn Mâlik (ö. 672/1274); (أَوْ) edatının mana ve lafza ortak olduğunu iddia eder.

Müellifimiz (أَوْ)’edatı haddi zatında birçok manaya gelebileceğini söyleyerek o manaları şu şekilde açıklar.

Birincisi, أَوْ şek, haber ve istifham manasındadır.

⁸⁵⁴ Nisa 4/1.

⁸⁵⁵ Mü’minun 23/14.

⁸⁵⁶ Ebu Hayyan, *İrtiçâfu’ d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1988.

(قَامَ زَيْدٌ أَوْ عَمْرٌو). Kalkma eylemini Amr mı yoksa Zeyd mi yaptığı konusunda kesin bir malumat yoktur. İlk önce hangisinin kalktığı da bilinmemektedir. Onun için burada şek manasında kullanılmıştır.

(أَقَامَ زَيْدٌ أَوْ عَمْرٌو) Zeyd mi kalktı yoksa Amr mı? Sorusuna kesin bir cevap verilememekte olup konu belirsizdir.⁸⁵⁷

İkincisi, أَوْ muhatap bakımından belirsizlik olur. (أَتَيْهَا أَمْرُنَا لَيْلًا أَوْ نَهَارًا⁸⁵⁸) “*Bir gece vakti yahut güpegündüz emrimiz ulaşır.*” Allah (c.c.) bu emrin ne zaman olacağını hiç şüphesiz ki bilir.

Üçüncüsü, أَوْ seçme (tahyir) için olur; (فِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ)⁸⁵⁹ “*Oruç veya sadaka yahut kurban olarak bir fidye ödesin.*” Burada muhatap için bir seçenek sunulmuş olup hangisini isterse onu seçebilir.

Müellif cevabın cümlede iki şeyden birisi için olabileceği kanaatindedir. İlk olarak sözün şecaat için olduğu görüşündedir.

Örnek; “ - إِنْمَا أَنْتَ طَعْنٌ أَوْ ضَرْبٌ ”⁸⁶⁰

Müellif ikinci olarak, İdrab için (بَل) manasında da kullanılabileceğini belirtir. Örnek; “ - إِذْهَبْ إِلَى زَيْدٍ أَوْ دَعْ ذَلِكَ فَلَا تَبْرَحَ الْيَوْمَ ”⁸⁶¹

İbn Cinnî - أَوْكَلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا، “ - *Ne zaman onlar bir ahidde bulunurlarsa*”⁸⁶² âyetinde (أَوْ) edatının (بَل) manasına geldiğini belirtmektedir.

(إِمَّا)

Müellife göre bu edat birçok değişik anlamda kullanılabilir.

Birincisi, إِمَّا şek için kullanılır; “ - قَامَ إِمَّا زَيْدٌ وَإِمَّا عَمْرٌو ” ya Zeyd kalktı ya da Amr kalktı”.

İkincisi, إِمَّا seçenek için olur.

⁸⁵⁷ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1989.

⁸⁵⁸ Yunus 10/24.

⁸⁵⁹ Bakara 2/196.

⁸⁶⁰ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1990.

⁸⁶¹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1991.

⁸⁶² Bakara 2/100.

(إِمَّا أَنْ تُعَذِّبَ وَإِمَّا أَنْ تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا)⁸⁶³ “Onları ya cezalandıracak veya haklarında iyi davranma yolunu seçeceksin”

Üçüncüsü, إِمَّا kapalılık için olur.

(وَآخِرُونَ مُرْجُونَ لِأَمْرِ اللَّهِ إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَإِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ)⁸⁶⁴ “Bir diğer grubun durumu ise Allah’ın hükmüne kalmıştır; ya onlara azap edecek veya tövbelerini kabul edecektir.

Dördüncüsü, إِمَّا tafsil için olur.⁸⁶⁵ (إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا)⁸⁶⁶ “Şüphesiz biz ona doğru yolu gösterdik; artık o isterse şükreden olur, isterse nankör.”

Bu noktada Basralılar tekrarın dışında bir şeye olumlu bakmazlar. Onlara göre (أو) konumunda olur. Ferrâ⁸⁶⁷ ve ed-Dabbî (ö. 599/1203)⁸⁶⁸ ise (إِمَّا)’nın (أو) manasına geldiğinin doğru olduğu görüşündedir. Örnek; “عَبْدُ اللَّهِ يَقُومُ وَإِمَّا يَقْعُدُ” Abdullah oturur veya oturur. ”

Müellif ise şiirde “أو” edatının “إِمَّا” muadil/denk gelebileceğini şu beyitte açıklamıştır;

وَقَدْ شَفَّنِي أَنْ لَا يَزَالُ يَزُوعُنِي ... خَيَالِكِ إِمَّا طَارِقًا أَوْ مُعَادِيَا

Hayalinin sabah ya da akşam gelip beni hayran bırakmaya devam etmesi beni iyileştirdi.

Müellifin bazı arkadaşları ondaki vechin tekrar olarak kullanılacağı görüşündedir. Ebû Hayyân, tekrar olmayarak da kullanılabilceği görüşündedir. Müellif إِمَّا’nın zaruret durumunun ortaya çıkmasıyla hazf edilebileceğini (إِلا) ile de cümleye devam edileceğini belirtir.

Örnek; “فإِذَا أَنْ تَكُونَ أَخِي بِحَقِّ فَأَعْرِفَ مِنْكَ غَثِّي مِنْ سَمِينِي وَإِلَّا فَاطْرَحْنِي وَاتَّخِذْنِي”
Ya sen gerçekten benim kardeşimsin ki senden biliyorum ki, bana seslenen boğarım ya da beni kovar ve beni senden ve benden daha takvalı bir düşman edin”⁸⁶⁹

⁸⁶³ Kehf 18/86.

⁸⁶⁴ Tevbe 9/106.

⁸⁶⁵ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’ d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1992.

⁸⁶⁶ İnsan 76/3.

⁸⁶⁷ el-Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/390; el-Eşmuni, 3/110.

⁸⁶⁸ Sa’leb’in görüşü için bkz. İbn Akîl, *el-Müsâ’id ‘alâ Teshîli’l-Fevâ’id*, 2/461.

⁸⁶⁹ İbn Kuteybe, *eş-Şi’r ve’ş-şu’arâ*, 1/312.

Sibeveyhi ve ekolüne göre⁸⁷⁰, إِمَّا edatı إِنَّ ve مَا dan oluşmuştur.

Müberred'e⁸⁷¹ göre, إِنَّ şartiyedir, ف ise cevaptır.

Ebu Ubeydeye (ö. 209/824 [?]) göre ise;⁸⁷² إِنَّ zaide olur.

el-Kisâî'nin iddiası ise; إِمَّا'nın red etme kabul etmeme olacağı yönündedir.

“إِن زَيْدٌ قَائِمٌ - Ya Zeyd ayakta” cümlesi “إِن زَيْدٌ قَائِمٌ - Şayet Zeyd ayakta ise” şeklinde söylenerek مَا sıla yapılır. Bu durumda müellif, إِمَّا'deki birinci م'in ي ile yer değiştirebileceğini ve “أَيْمًا, إِيْمًا, إِمَّا” şeklinde üç formda söylenebileceğini belirtmektedir.⁸⁷³

(بل)

Ebû Hayyân, bu edatın kendinden sonra cümlede gelmesini vazgeçme manasında olduğunu söyler. Ancak kendinden önce geleni ise iptal cihetinde olduğunu, kendinden sonrakinin ise ispat için olduğunu belirtmektedir.⁸⁷⁴

Örnek; (أَمْ يَقُولُونَ بِهِ جِنَّةٌ بَلْ جَاءَهُمُ بِالْحَقِّ) ⁸⁷⁵ “*Veya onda bir çeşit cinnet bulunduğunu mu söylüyorlar? Bilâkis o, kendilerine gerçeği getirmiştir,*” Ya da iptal edilmeksizin terk cihetinde olur; (بَلْ قُلُوبُهُمْ فِي غَمْرَةٍ مِنْ هَذَا أَوْلَدَيْنَا كِتَابٌ يَنْطِقُ بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ) ⁸⁷⁶ “*Katımızda hakkı söyleyen bir kitab vardır. Onlar zulme, haksızlığa uğratılmazlar. Hayır! O inkârcuların kalpleri bu hususta tam bir bilgisizlik karanlığı içindedir,*”

Müellif kendinden sonra müfred ve kendinden önce de emir durumunda gelmişse atıf olacağı kanaatindedir. Örnek; “إِضْرِبْ زَيْدًا بَلْ عَمْرًا Zeyde vurma bilakis Amr'a vur”.

Nehiy olur; “لا تَضْرِبْ زَيْدًا بَلْ عَمْرًا Zeyde vurma bilakis Amr'a vur” ikisinin manası da şu şekildedir; “بَلْ إِضْرِبْ عَمْرًا bilakis Amr'a vur”.

Nefy olur, “مَا قَامَ زَيْدٌ بَلْ عَمْرٌو Zeyd ayağa kalkmadı bilakis Amr kalktı”. Nefy'in manası ise olumludur. “بَلْ قَامَ عَمْرٌو bilakis Amr ayağa kalktı”.⁸⁷⁷

⁸⁷⁰ Sibeveyh, *el-Kitab*, 1/293.

⁸⁷¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 1/59.

⁸⁷² Ebu Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 2/73, 231.

⁸⁷³ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1994.

⁸⁷⁴ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1994.

⁸⁷⁵ Mü'minun 23/70.

⁸⁷⁶ Mü'minun 23 /62-63.

⁸⁷⁷ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1995.

Müberred bu edatın “بَلْ مَا قَامَ عَمْرُو - Bilâkis Amr ayağa kalkmadı ” örneğindeki gibi nefiy; “بَلْ لَا تَضْرِبْ عَمْرًا - Bilakis Amr’ı dövme” örneğiyle de nehiy manasına hamledilebileceğini belirtmektedir.

el-Mâzinî (ö. 154/771) ile müellif ise bu edatın olumlu olması konusunda aynı fikirdedirler. “قَامَ زَيْدٌ بَلْ عَمْرُو Zeyd ayağa kalktı bilakis Amr da ayağa kalktı.” o birinciden vaz geçme ikinci için ise cevaptır. Yani “بَلْ قَامَ عَمْرُو - Bilâkis Amr ayağa kalktı”.

Müellif, (بَلْ قَالُوا أَصْنَعَاتُ أَحْلَامٍ بَلْ افْتَرِيهٖ بَلْ هُوَ شَاعِرٌ)⁸⁷⁸ “‘Hayır’ dediler, ‘Bunlar karma karışık düşlerdir; hayır, onu kendisi uydurmuştur. O olsa olsa şairdir.’” örneğindeki gibi بَلْ edatının cümlelerde birden fazla gelebileceğini ve tekrarlanabileceğini söylemektedir.⁸⁷⁹

(لَا)

Müellif, لَا harfinin emir veya olumlu bir cevaptan sonra ilave edilebileceği görüşündedir. Örnek, “قَامَ زَيْدٌ لَا بَلْ عَمْرُو Zeyd ayağa kalktı hayır bilâkis Amr kalktı”.⁸⁸⁰ Müellif, لَا edatının birinci hükmü yerine getirmesi için nefiyden sonra pekiştirme olduğunu söyler. Örnek; “مَا قَامَ زَيْدٌ لَا بَلْ عَمْرُو Zeyd ayağa kalkmadı hayır Bilâkis Amr ayağa kalktı”. Görüldüğü gibi لَا edatı cümlede Nefy’in ve nehiyin kalması için pekiştirme görevini görmektedir. İbn Usfur’a göre de لَا’nın ziyadesi nefy ve nehiyde بل üzeredir.

Cümlede “اَضْرِبْ زَيْدًا لَا عَمْرًا - Zeyd’i döv hayır bilâkis Amr’ı döv” örneğindeki gibi emir bir fiilden sonra لَا edatı ile atıf yapılır.

لَا edatının emirdeki manası “هَلَّا تَضْرِبْ زَيْدًا لَا عَمْرًا - Zeydi dövmeye başla Amr’ı değil” ve “غَفَرَ اللَّهُ لَزَيْدٍ لَا لِبَكْرٍ - Allah Bekri değilde Zeydi bağışlasın” örneklerindeki gibi ait olma ve duadır.⁸⁸¹

⁸⁷⁸ Enbiya 21/5.

⁸⁷⁹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1995.

⁸⁸⁰ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1995.

⁸⁸¹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 1996.

Müellif, ﻻ bir münada olmadığını söyler. Ferrâ⁸⁸² da “لَعَلَّ زَيْدًا لَا عَمْرًا” - Belki Amr değil de Zeyd dir” örneğindeki gibi ﻻ edatının atfının لَعَلَّ isminde olabileceğini belirtmektedir.

İbn Hişâm, ﻻ edatının cümlede dua konumunda olmaması durumunda “ضَرَبْتُ بَكْرًا لَا” Bekri dövdüm Amr’ı dövmedim” şeklinde ifade edilmesinin doğru olacağını söylemektedir. Bu durumda mana “لَمْ تَضْرِبْ عَمْرًا - Amr’ı dövmedin” şeklindedir.

Müellif ﻻ ile isimdeki atfın şartı ne o harften önce ne de sonrasının kesin olarak uygun olmayacağı görüşünde olup “قَامَ رَجُلٌ لَا زَيْدٌ” Zeyd değil adam kalktı.” şeklinde denilmesinin doğru olmayacağını belirtmektedir. Basralılar ise bu noktada müellif ile fikir olarak aynı görüşte değildirlere. Onlar bu durumun ancak dua olabileceği görüşündedirler.⁸⁸³

Müellif, ﻻ edatı ile ancak müfred kelimeler veya “زَيْدٌ يَقُومُ لَا يَجْعُدُ” Zeyd ayağa kalkıyor; oturmuyor.” örneğindeki gibi iraptan mahalli olan cümlelerde atıf yapılabileceğini belirtmektedir. “زَيْدٌ مَا يَقُومُ” Zeyd henüz oturmadı ayağa kalkmıyor” örneğindeki gibi olumsuz/menfi fiil içermesi sebebiyle iraptan mahalli olmayan cümleyle atıf yapmanın caiz olmadığı kanaatindedir.”⁸⁸⁴

(لَكِنْ)

Ebû Hayyân, bu harfin ﻻ nafiyeden terki edilmiş olduğunu ك harfinin ise hitap için geldiği görüşündedir.⁸⁸⁵ Kûfeliler onun cümlede “أَتَانِي زَيْدٌ لَكِنْ عَمْرٌو” - Zeyd bana geldi fakat Amrda gelmedi” şeklinde gelmesine cevaz verirler. لَكِنْ edatının; nefiy, nehiy veya emir durumunda kullanılabileceğini ancak istifhami olarak gelemeyeceğini vurgularlar.

⁸⁸² el-Ferrâ'nın görüşü için bkz. İbn Akîl, *el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-Fevâ'id*, 2/468.

⁸⁸³ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1996.

⁸⁸⁴ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1998.

⁸⁸⁵ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1998.

Dolayısıyla “هَلْ قَامَ زَيْدٌ لَكِنْ عَمَرُو لَمْ يَفْعَمْ” - Zeyd ayağa kalktı mı? Fakat Amr kalkmadı” şeklindeki bir kullanım doğru değildir. Bunun sebebi لَكِنْ edatının bu cümlede atıf değil ibtida harfi olarak gelmiş olmasıdır.

(حَتَّى)

Kûfelilerin bu harfin atıf harfi olmayacağı konusundaki görüşlerine daha önce değinilmişti. Müellif, Basralılar gibi onu bölümlere ayırarak onunla matuf olacağını belirtmiştir. Buna göre “مَاتَ النَّاسُ حَتَّى خَبَارُهُمْ” - İnsanlar öldüler hatta onların seçkin olanları da öldü” örneğindeki gibi ya cemiden birisi ya da “وَأَكَلْتُ السَّمَكَةَ حَتَّى رَأْسَهَا” - Balığı baş kısmına kadar yedim.”onun kısımlarından bir kısım olur. Ancak “ضَرَبْتُ ضَرْبًا حَتَّى الرِّجْلَيْنِ حَتَّى أَفْضَلَهُمَا” - İki adamı dövdüm hatta onların en güçlüsünü de dövdüm.” örneğinde حَتَّى kısımlardan bir parça değildir. Aynı şekilde matuf da cemiden birisi değildir.⁸⁸⁶

Ferrâ حَتَّى'nin “إِنَّ كَلْبِي لَيَصِيدُ الْأَرَابِيبَ حَتَّى الظِّبَاءِ” şüphesiz benim köpeğim tavşanları hatta ceylanları bile avlıyor.” şeklinde gelmesini doğru olarak değerlendirir.⁸⁸⁷ Basralılara göre bu doğru bir görüş değildir. Müellife göre ise حَتَّى edatının “قَامَ الْقَوْمُ حَتَّى رَجُلٌ” - Topluluk ayağa kalktı hatta bir adam da.” şeklinde cümle içerisinde kullanılması doğru değildir.⁸⁸⁸

Müellif, حَتَّى ile atıf yapılabileceği konusunda nahivciler arasında ihtilaf olduğunu belirtmektedir. حَتَّى'dan sonra mutlaka azim, hakir, zayıf veya kuvvet bildiren kelime veya kelimelerin olması gerekir. Kuvvet ve zayıflık şu beyitte bir araya gelmiştir:

قَهَرْنَاكُمْ حَتَّى الْكَمَاءَ فَأَنْتُمْ تَهَابُونَنَا حَتَّى بَنِيْنَا الْأَصَاغِرَا

Sizi ve hatta cesur olanlarınızı da yendik.

Siz ise bizi ve hatta küçük çocuklarımızı bile korkuttunuz.

Ebû Hayyân “ضَرَبْتُ الْقَوْمَ حَتَّى زَيْدٍ مَضْرُوبٌ” - Bir gurubu dövdüm hatta Zeyd'i de dövdüm” örneğindeki gibi حَتَّى edatından sonra isim gelmesi durumunda ref olmasını doğru olarak kabul eder. O fiillerin ve cümlenin atfedilmesini ise doğru bir yaklaşım olarak kabul etmez. “سِرْتُ حَتَّى دَخَلْتُ الْمَدِينَةَ” - Taki şehre girene kadar yürüdüm.”

⁸⁸⁶ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1998.

⁸⁸⁷ İbn Akîl, *el-Müsâ'id 'alâ Teshili'l-Fevâ'id*, 2/452.

⁸⁸⁸ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 1998.

örneğindeki gibi kendinden sonra mazi geldiğinde onun başlangıç harfi olacağı görülmüştür.⁸⁸⁹

Ebü'l-Hasen (ö. 528/1133) ise; cümlede sebep olduğunda ف gibi olacağını ve fiili fiile atfedeceğini belirtir. Bu durumda “ ما أَتَيْنَا حَتَّى نُحَدِّثَنَّ ” - Bize gelmedin ki konuşalım ” şeklinde olur.

Müellife göre حَتَّى edatı و harfi gibi tertip olmaz. Haddi zatında onunla atıf eşlik olur. Örnek; “ قَدِمَ الْحُجَّاجُ حَتَّى الْمَشَاةِ فِي سَاعَةٍ كَذَا ” - Hacılar hatta yayalar şu saatte geldiler ”.

Zemahşeri'ye göre; ف harfi ثُمَّ ve حَتَّى gibi tertibi gerektirir. Dolayısıyla cer ve atıf olması doğru değildir. (أَلَيْسَ جُنَّةٌ حَتَّى جِبِينِ)⁸⁹⁰ “Onu bir zamana kadar zindana atmak (yetkililerce) gerekli ve uygun görüldü.” örneğindeki gibi حَتَّى'dan sonra nekranın olması da doğru değildir.

(أَمْ)

Müellif, bu harfin muttasıl ve munkat* (bitişik ve ayrı) olabileceğini, bitişik iken kendinden öncekine ve sonrakine gereksinim duymayacağını, istifham lafzının dışında kullanılmayacağını belirtmektedir. Gerçek bir cümleden sonra düzeltme ve takdimi doğru değildir. Örnek; “ قَدْ عَلِمْتُ أَرْيَدُ فِي الدَّارِ أَمْ عَمْرُو ” evde Zeydmi var yoksa Amr mı var öğrendim. ”

Müellife göre, (أَمْ)'den sonra ismin isim üzerine muhbiren anhuva ismi tafidille atıf edildiği zaman مَنْ'in ne birinciye ne de ikinciye gelmesi doğru değildir. Dolayısıyla “ أَمْ أَبَالِي أَرْيَدُ أَفْضَلُ أَمْ عَمْرُو ” - Zeyd'in veya Amr'ın daha erdemli olması beni ilgilendirmez ”. şeklinde kullanılması doğru değildir.

Müellife göre, şu şekilde ifade edildiği zaman; “ أَرْيَدُ أَمْ أَكْثَرَ أَمْ عَمْرًا ” - Zeyd'i mi yoksa Amr'ı mı daha çok dövdün? ” anlamına gelir. Zamirin ref üzere taşınması doğru olan bir durum değildir. başlangıçta ise ismin ref olması doğrudur.. Şöyle söylenilirse; “ أَرْيَدُ أَفْضَلُ أَمْ عَمْرُو ” Zeydmi yoksa Amr'ı daha iyidir. ” burada denilmek istenen şudur; “ أَمْ الْأَفْضَلُ عَمْرُو ” “Yoksa en erdemli olan Amr mıdır? ” Birincisinden ise bunun ref olarak taşınması daha iyidir.

⁸⁸⁹ Ebu Hayyan, *İrteşâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab* 2001.

⁸⁹⁰ Yusuf 12/35.

Müellif bunun dengeleme durumunun iki isim ve fiil arasında olabileceği görüşündedir.⁸⁹¹ Denkliğin ancak iki isim, iki fiil, iki cümle, iki isim veya iki fiilden olabileceği görüşündedir.

İsim ve fiil arasında denkliğin olmasını doğru bir yaklaşım olarak değerlendirmemektedir. Ancak isim veya fiil manasında olması durumunda muadele olabileceğini vurgulamaktadır.⁸⁹² Örnek; (وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ لَا يَتَّبِعُكُمْ سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ) ⁸⁹³ “Onları doğru yola çağırırsanız size uymazlar. Onları çağırırsanız da, sussanız da sizin için birdir (sonuç alamazsınız).” Yani, (صِمْتُمْ أَمْ) ya da siz sustunuz.

(أَمْ أَنَا خَيْرٌ مِّنْ هَذَا الَّذِي هُوَ مَهِينٌ وَلَا يَكَادُ يُبِينُ أَفَلَا تَنْبَصُرُونَ)⁸⁹⁴ “Görmüyor musunuz? ‘Yoksa ben, şu zavallı, nerede ise maksadını anlatamayacak durumda olan bu adamdan daha hayırlı değil miyim?’” ayetinin manası, “ أَنْتُمْ بُصَرَاءٌ أَمْ ” yoksa siz görüyorsunuz”. İki mucipten hangisi istenilirse o öne geçirilebilir. İkisinden birisinin menfî olması durumunda tehir edilmiş olur. Örnek; أَقَامَ زَيْدٌ أَمْ لَمْ يَفْعَمْ ” Zeyd kalktı mı yoksa kalkmadı mı”.? Şöyle denilmesi ise doğru değildir; “ أَلَمْ يَفْعَمْ زَيْدٌ أَمْ لَا ” Zeyd kalktı mı yoksa kalkmadı mı”.?

Müellif, م’nin ya istifham ya da düzeltme durumunda öne geçebileceğini ikisi bir durumun doğru olmayacağını belirtmektedir. او’nin ise tam aksine düzeltme hariç her sözde öne geçirilmesi doğrudur. Müellif, şöyle denilmesini doğru olarak görmemektedir; “ عَلَيَّ أَقَمْتَ أَوْ قَعَدْتَ سَوَاءٌ ” Kalkıyormusun yoksa oturdunmu? Tam anlamsız ve karışık bir cümledir.

Senin kalkıp kalkmaman ya da oturup oturmaman beni ilgilendirmez. Şayet düzeltme istenilirse “ لَا أَبَالِي فِعْلَكَ مَا ” senin ne yaptığın beni ilgilendirmez”. Müellif işte bu durumun doğru olduğu vurgusunu yapmaktadır.

Şöyle denilirse; “ أَنْتَقَوْمٌ أَمْ لَا ” Kalkıyormusun yoksa kalkmıyormusun”.? أَمْ edatının bu noktada muttasıl olması nedeniyle ء ’nin öne geçirilebileceğini belirtmektedir.

⁸⁹¹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’ d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 2004.

⁸⁹² Ebu Hayyan, *İrtişâfu’ d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 2004.

⁸⁹³ A’raf 7/193.

⁸⁹⁴ Zuhuf 43/51-52.

Müellif düzeltme hariç, iki cümle arasının dengelenmek istenilmesi durumunda birinin isim diğerinin de fiil olmasının doğru bir yaklaşım olduğunu görmektedir. Çünkü onun ancak fiilden sonra zikredilebileceğini belirterek, şöyle denilmesini doğru olarak görmemektedir; “ عَلِيٌّ أَرِيدُ قَائِمًا أَمْ عَمْرٌو مُنْطَلِقٌ سَوَاءٌ ” Zeyd’in kalkması ile Amr’ın gitmesi benim için eşittir”.⁸⁹⁵

Ebü'l-Hasen (ö. 528/1133) fiil cümlesine kıyasla سَوَاءٌ mukaddem haber durumunu doğru bir yaklaşım olarak değerlendirir. “ أَفُئْتُمْ أَمْ قَعَدْتُمْ ” kalktın mı yoksa oturduğun mu? mübteda mevzusunda olduğunu da belirtmektedir.

Ebü'l-Hasen, “ أَفُئْتُمْ أَمْ قَعَدْتُمْ ” kalktın mı yoksa oturduğun mu? İfadesinin fail konumunda olduğu görüşündedir. Muttasıl olması durumunda ise hemzenin öne geçmesi gerektiğini dolayısıyla اي konumunda olmasını ise doğru bir yaklaşım olarak değerlendirilir. Eğer اي dâhil olursa “أَيُّهُمْ ضَرَبْتَ أَرِيدًا أَمْ عَمْرًا أَمْ خَالِدًا” “Onlardan hangisine Zeyd’e mi, Amr’a mı yoksa Halit’e mi vurdun?” örneğindeki gibi yer değiştirir.

Müellif, أم de yine muttasıl olduğunu ve düzeltme konumunda olduğu görüşünde olup وما أباي nin istifhâmdan sonra gelebileceğini ancak ondan sonra isim veya fiil cümlesi olursa o zaman olabileceğini vurgulamaktadır.⁸⁹⁶ Bazı nahivciler, ondan sonra isim cümlesinin gelmesini doğru bulurlar. Örnek;

وَأَسْنَتْ أَبَايَ بَعْدَ فَقْدِي مَالِكًا أَمْوَتِي نَاءً أَمْ هُوَ الْآنَ وَاقِعٌ

Malik'i kaybettikten sonra umurumda değil

Ölümüm uzak mıdır yoksa şimdi mi olacak.

Ebü'l-Hasen iki isim cümlesi arasında “ مَا أُنْرِي - Bilmiyorum ”.

“ عَلِمْتُ أَرِيدًا عِنْدَكَ أَمْ عَمْرٌو – Zeyd’in mi, Amr’ın mı yanında olduğunu bildim ”.

Gelmesini doğru olarak görmemektedir. Müellif “ أُنْرِي – Biliyorum ” kelimesinin, cevap ve temennide kullanılabileceğini, temenninin ise nefy konumunda olduğunu beyan etmektedir. Müellif cümlede “ مَا عَلِمْتُ أَرِيدًا عِنْدَكَ أَمْ عَمْرٌو ” Senin yanındakinin Amr mı yoksa Zeyd mi olduğunu bilemedim ” şeklindeki bir ifade şeklini

⁸⁹⁵ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 2004.

⁸⁹⁶ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 2004.

doğru olarak görmemektedir. Çünkü bunun askıya alınmasının ispat mecrasında olduğunu belirtmektedir.⁸⁹⁷

Müellif, م' den sonra müfred muttasıl gelebileceğini, cümlenin müfredin takdirinde olduğunu belirtmektedir. Buna göre “ زَيْدٌ أَمَّ قَعَدَ أَقَامَ - Zeyd kaldı mı yoksa oturdu mu?” cümlesinin manasının “ أَكَانَ مِنْ زَيْدٍ قِيَامًا أَمْ فُغُودٌ - Zeyd'den sadır olan ayağa kalkma mı yoksa yoksa oturma mı?” şeklinde olduğunu söyler.

İki fiilde iki fail için olabilir. Örnek: “ مَا أَبَالِي أَقَامَ زَيْدٌ أَمْ قَعَدَ بِكَ - Zeyd kalktı mı yoksa Bekir oturdu mu bu durum beni ilgilendirmiyor ”.

İki cümlede başlangıç olabilir. Örnek: “ مَا أَبَالِي أَرَيْدُ غَاضِبٌ عَلَيَّ أَمْ هُوَ رَاضٍ - Zeyd bana öfkeli mi yoksa benden memnun mu? beni ilgilendirmiyor ”.

Hemze hazf edilebilir ve “ مَا أَدْرِي زَيْدٌ قَامَ أَمْ عَمَرُو أَيُّ أَرَيْدُ - Zeyd mi yoksa Amr mı kalktı bilmiyorum. ” örneğindeki gibi olur.⁸⁹⁸

(سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ) ⁸⁹⁹ “Onları uyarsan da aynı .. ” ayetinde “ أَرَيْدُ عِنْدَكَ أَمْ لَا - Zeyd senin yanında mı değil mi?” örneğindeki gibi muadil zikredilmeden لَا أَمْ ile yetinilebilir. Bu durumda “ أَرَيْدُ عِنْدَكَ أَمْ لَا ” cümlesinin manası “ أَمْ لَا هُوَ عِنْدَكَ - Yoksa o yanında değil mi?” şeklinde olur.

Müellif (قُلْ أَذَلِكَ خَيْرٌ أَمْ جَنَّةُ الْخُلْدِ) ⁹⁰⁰ De ki: ‘Bu mu daha iyidir, yoksa ebedî cennet mi?’ örneğinden hareketle cümlenin “ أَلْقَيْتَ زَيْدًا أَمْ عَمْرًا - Zeydle mi yoksa Amr mı karşılaştın? ” şeklinde ifade edilmesini daha güzel bulmaktadır.

Aynı şekilde (وَإِنْ أَدْرَى أَقْرَبُ أَمْ بَعِيدٌ مَا تُوعَدُونَ) ⁹⁰¹ “Tehdit edildiğiniz şey yakın mı yoksa uzak mı, bilmiyorum. ” örneğinden hareketle (أَرَيْدُ أَمْ عَمْرُو فَائِمٌ) - Ayaktaki Zeyd mi yoksa Amr mı?” şeklinde bir cümlenin üretileceğini belirtmektedir. ⁹⁰²

Sibeveyhi ayrı ve bitişik şartın birbirine karışmasında “أَيُّهُمَا” örneğindeki gibi hemzenin lafzın önüne geçemeyeceğini belirtmektedir. Dolayısıyla onun önüne bir kelamın geçmemesini, haber cümlesinden ve istifhamdan sonra hemzesiz olarak gelmesi gerektiği kanaatindedir.

⁸⁹⁷ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 2006.

⁸⁹⁸ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 2007.

⁸⁹⁹ Bakara 2/ 6.

⁹⁰⁰ Furkan 25/15.

⁹⁰¹ Enbiya 21/109.

⁹⁰² Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 2007.

Basralılara göre بل ile hemze mutlaka öne geçer. el-Kisâi ve İbn Hişâm'a göre o بل konumundadır. “قَامَ زَيْدٌ أَمْ عَمْرٌو” - Amr mı yoksa Zeyd mi kalktı? ” cümlesinin manası “بَلْ قَامَ” - Bilâkis kalktı. ” şeklindedir.

“هل قَامَ زَيْدٌ أَمْ قَامَ عَمْرٌو” - Zeyd mi yoksa Amr mı kalktı?” cümlesinin manası da “بل هل قَامَ عَمْرٌو - Bilâkis Amr mı kalktı?” şeklinde olur.

Ferrâ'ya⁹⁰³ ya göre ilk söz istifhâm ise أم edatı بل manasındadır.

Müellife göre kendisinden önce istifhâm gelmemişse hemze manasında olabilir. Ebu Ubeyde⁹⁰⁴ (elif) istifhâm manasında olduğunu söyler.

Müellif bu durumu sınırlı tutarak bazı yerlerde أم hemze-i istifhâma dâhil olmasını doğru bulmamaktadır. Dolayısıyla “أَقَامَ زَيْدٌ أَمْ عَمْرٌو قَائِمٌ” - Zeyd mi yoksa Amr mı kalktı? ” ve “هل قَامَ زَيْدٌ أَمْ عَمْرٌو” - Zeyd mi yoksa Amr mı kalktı?” şeklindeki bir ifade biçimini de yanlış olarak değerlendirmektedir. Ancak هل edatının da “قَامَ زَيْدٌ أَمْ” - Kalkan Zeyd mi yoksa Amr mı?” şeklinde gelebileceğini belirtmektedir; (أَمَادًا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ)⁹⁰⁵ “Yoksa ne yapıyordunuz ki?!” örneğindeki gibi hemzenin هل'e dâhil olduğu gibi, istifhâm isimlerine de dâhil olabileceği görüşündedir.⁹⁰⁶

“أَمْ هَلْ كَبِيرٌ بَكِي” - Yoksa büyük mü ağladı.?” edatların hepsinin arasındaki mananın benzeri (أَمَّنْ هَذَا الَّذِي هُوَ جُنْدٌ لَكُمْ يَنْصُرُكُمْ مِنْ دُونِ الرَّحْمَنِ)⁹⁰⁷ (أَمَادًا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ)⁹⁰⁸ “Yahut Rahmân'dan başka size yardım edecek şu ordunuz (tarafdarlarınız) kimlerdir?” (أَمَّنْ) (هَذَا الَّذِي يَرْزُقُكُمْ إِنْ أَمْسَكَ رِزْقَهُ)⁹⁰⁹ “Yahut Allah lutfettiği rızık kesiverse size rızık verebilecek olan kim?” ayetlerinde mevcuttur.

Ferrâ'ya göre أم edatının, hemzenin haricinde bütün istifhâmlara dâhil olabileceğini; ancak “أَخْزَمْتَ أَمْ وَدِمْتَ أَمْ مَالَهَا” - İpe geçirdin mi yoksa uyudun mu yoksa ne yaptın?” örneğindeki gibi iki istifhâmın bir konumda birleşemeyeceğini belirtir. O, “وَأَيُّهُمْ فِي الدَّارِ” nereden kaldın ve onlardan hangisi evdedir?” şeklinde bir ifade

⁹⁰³ el-Ferrâ, *Me'âni 'l-Kur'ân*, 1/72, 2/299.

⁹⁰⁴ Ebu Ubeyde, *Mecazu 'l-Kur'an*, 56-57.

⁹⁰⁵ Neml 27/84.

⁹⁰⁶ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni 'l- 'Arab*, 2008.

⁹⁰⁷ Neml 27/84.

⁹⁰⁸ Mülk 67/20.

⁹⁰⁹ Mülk 67/21.

biçiminin yanlış olduğu kanaatindedir. “مَتَى قُمْتَ أَمْ مَتَى قَامَ زَيْدٌ؟” - Sen ne zaman kalktın ya da Zeyd ne zaman kalktı.” denilmesini ise doğru görmektedir.

Müellif, اَمْ vazgeçme olduğunu, onun بَلْ manasında kullanılabileceğini ve kendisinden öncekine ve sonrakine atıf olabileceğini belirtir. Yine müellif, Şerhi kebirde ekollere yazdığı reddiyeyi hatırlatarak cümle içerisinde هَلْ istifham edatının önde geldiğinde أَمْ veya أَوْ edatlarının cümleye gelmelerini münasip olarak görmektedir.⁹¹⁰

el-Ensârî (ö. 215/830)’ye göre اَمْ zaid olur. Cumhura göre ise اَمْ iki asıl harfe konulmuştur. İbn Keysân(ö. 320/932 [?]) اَمْ’deki م harfi و’den bedel olduğunu söylemektedir.

Müellif, isimlerin bazılarının bazılarına atfının caiz olduğunu ve bu durumda zahirin zahire atfının yanı sıra;

“إِيَّاكَ وَزَيْدًا رَأَيْتُ - Ancak seni ve Zeyd’i gördüm.” örneğindeki gibi zahirin mudmara munfasıl olarak,

“رَأَيْتُكَ وَزَيْدًا” - Seni ve Zeyd’i gördüm.” örneğindeki gibi zahirin mudmara muttasıl olarak,

“زَيْدٌ ضَرَبْتُهُ وَإِيَّاكَ - Zeydi ve seni dövdüm.” örneğindeki gibi munfasıl mudmarın muttasıl mudmara,

“زَيْدٌ إِيَّاهُ وَإِيَّاكَ أَكْرَمْتُ” - Sana ve Zeyd’e ikramda bulundum.” örneğindeki gibi munfasıl mudmarın munfasıl mudmara,

“Zeyd ve sen kalktınız” örneklerindeki gibi munfasıl mudmarın zahire atfedilebileceğini doğru bulmaktadır.⁹¹¹

⁹¹² (وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيكُمْ الْحَرَّ) “Size sıcağa karşı kendinizi koruyacak elbiseler” ayetinde sıcağın yanı sıra “والبرد – Soğuğa karşı da (sizi koruyacak olan elbiseler)” kastedilmiştir. Dolayısıyla bu ve ⁹¹³ (أَوْلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ) “Yeryüzünde gezip de kendilerinden öncekilerin sonu ne olmuş görmezler mi?”

⁹¹⁰ Ebu Hayyan, *İrîşâfu’ d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 2011.

⁹¹¹ Ebu Hayyan, *İrîşâfu’ d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 2012.

⁹¹² Nahl 16/81.

⁹¹³ Rum 30/9.

ayetinde olduğu gibi “و” ile matufunu hazfetmek caizdir. Zemaḥşerî’ye⁹¹⁴ göre bu ayette istifham hemzesiyle atıf harfi arasında hazfedilmiş bir fiil olduğunu belirtmektedir.⁹¹⁵

“*Düşmanınıza iki mislini verdirdiğiniz kayıp kendi başınıza gelince*” örneğindeki gibi cumhura göre atıf harfi cümlede kendisinden sonrakini kendisinden öncekine atfeder. “و”ın tek başına hazfedilmesi ve matufun kalması görüşü için delil olabilecek şu cümleye bakılabilir; “*Et, aklıtı lıhıma sımka tımrá*” “*Et, balık ve hurma yedim*” yani “*وسمكاً وتُمرأ*” ve Balık ve hurma”

Ebû Ali el-Fârisî böyle bir ifade şeklinin yanlış olduğunu söyler.

İbn Cinnî (ö. 392/1002) ve es-Süheylî (ö. 581/1185) de bu ifade şeklinin yanlış olduğunu düşünen nahivcilerdendir. ف ’nın ve matufun aleyhinin hazfî doğrudur.

Örnek; (اضرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا)⁹¹⁷ “*Asânı taşa vur!*’ demiştik. Bunun üzerine taştan on iki göze fişkardı.” Yani, “*فَضْرَبَ فَانْفَجَرَتْ*” vurdu ve fişkardı”. İbn Usfûr (ö. 669/1270)⁹¹⁸ böyle bir terkipte atıf harfinin ve matufu aleyhinin hazf edilemeyeceğini belirtmektedir.

Müellif ve arkadaşları matufun, matufun aleyhinin önüne geçebilmesinin cevazı konusunda beş temel şartlarını şöyle açıklamaktadırlar:

Birincisi; Basralılara göre, atfın özel olarak و ile birlikte olması gerekliliğidir. Bu görüşü İbn Hişâm da desteklemektedir.⁹¹⁹ ف ile أو , اَوْ ile لا ile edatlar ref etseler de nesakın takdimi doğrudur. Örnek; “*متى وخرج الأمير خروجاك* - Senin ve emirin çıkışı ne zaman oldu?” ve yine sıfatların tamamında durum aynıdır. “*هل وزيد عمرو منطلقان*” - Zeyd ve Amr giderler mi? denilmesi doğru değildir. Sibeveyh de bu görüştedir.⁹²⁰

İkinci şart; atıf harfi sadaret makamında gelmemesidir. Dolayısıyla atıf harfinin başta zikredilerek “*وعمر و زيد قايمنان*” - Zeyd ve Amr ayaktadır.” şeklinde denilmesini doğru bulmazlar; Burada doğru olan, atıf harfinin cümlenin başında değil de “*زيد و عمرو*”

⁹¹⁴ ez-Zemaḥşerî, el-Keşşâf, 1/436.

⁹¹⁵ Ebu Hayyan, *İrtiḡâfu’ d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 2012.

⁹¹⁶ Ali İmran 3/165.

⁹¹⁷ Bakara 2/60.

⁹¹⁸ İbn Usfûr, *Şerhu’l-Cümel*, 1/251.

⁹¹⁹ İbn Akîl, *el-Müsâ’id ‘alâ Teshîli’l-Fevâ’id*, 2/476.

⁹²⁰ Sibeveyh, *el-Kitab*, 1/441.

”قَائِمَانِ” örneğindeki gibi baştaki bir isimden sonra gelip atıf görevini yapmasıdır. Müellif bu şartla ilgili nahivciler arasında fikir ayrılığının olmadığını söylemektedir.

Üçüncü şart; munsarîf olmayan atıf harfinin amile doğrudan götürülmemesidir. Buna göre “إِنَّ عَمْرًا وَزَيْدًا قَائِمَانِ” - Şüphesiz Amr ve Zeyd ayaktadır.” şeklinde söylenilmesi doğru değildir.

Dördüncü şart; matufun mahzûf olmaması gerekir. Buna göre “مَرَرْتُ وَعَمْرُو بَرِيدٍ” – Amr’a ve Zeyd’e uğradım.” şeklinde söylenilmesi doğru değildir.

Beşinci şart; fiilin tek bir faille yetinmemesi gerekir. Buna göre “اِخْتَصَمَ زَيْدٌ وَعَمْرُو” - Amr ve Zeyd münakaşa etti.” cümlesini “اِخْتَصَمَ وَعَمْرُو زَيْدٌ” şeklinde söylenmesini Hişâm doğru bulmamaktadır.⁹²¹

Basralılara göre bu şartların birleşmesi ancak şiirde doğrudur. Onlara göre en hoş olmayan durum mansupta da merfuda da böyle olmasıdır. Kûfeliler bu konuda Basralılarla ortak düşüncede değildirler. Zira Kûfeliler şiirde ve kelimada buna doğru bakmazlar:

أَطْلَالَ دَارَ الْبَنِيَاعِ فَحُمَّتِ سَأَلْتُ فَلَمَّا اسْتَعْجَمَتِ ثُمَّ صُمْتُ

Eğrelti otu ve kömürleşmiş bir evin kalıntıları,

*Sordum, o yüzden yardım aradım ve sonra sustum.*⁹²²

Eğer atıf (ثُمَّ) ile olduğunda Ahfeş⁹²³ Arapların kesin olarak onun birinci ve ikincisi için olmasını doğru bir yaklaşım olarak gördüğünü nakletmektedir. Yani “زَيْدٌ أَوْ أَمَةٌ اللَّهُ مُنْطَلِقٌ” - Zeyd ve Allah’a ihlasla ibadet eden kadın gider.” şeklinde denilmesi gerektiği kanaatindedirler.

İbn Uşfur ثَمَّ'deki zamirin daha sonra gelenin durumuna göre olduğunu belirtir. Örnek; “زَيْدٌ أَوْ عَمْرُو قَامَ” - Zeyd veya Amr kalktı.” Bu durum Ahfeş’in Araplardan naklettiği söze muhalif bir durumdur.

İbn Uşfur ise او'de zamirin öne geçme durumunu doğru bulmamaktadır. Ancak teklik durumunda onun üzerine kıyas olursa doğru olacağı kanaatindedir. Örnek; (إِنَّ)

⁹²¹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 2019.

⁹²² Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 2020.

⁹²³ el-Ahfeş, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, 1/87-88.

يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أَوْلَىٰ بِهِمَا ۗ”⁹²⁴ “(İnsanlar) zengin olsunlar, yoksul olsunlar Allah onlara sizden daha yakındır.”

Müellif “الطَّائِرُ فَيَعْضَبُ زَيْدُ الدُّبَابِ - Uçan sineğe Zeyd kızıyor.” denildiği zaman fiilin mana üzerinden taşınarak isme atfedildiğini belirlemektedir.⁹²⁵ Müellifin bu görüşünü Müberred⁹²⁶ ve İbn es-Serrâc (ö. 316/929)⁹²⁷ doğru bulmamaktadır. Müellif ve arkadaşları, fiil cümlesinin ve isim cümlesinin takdirinin müfred olamayacağı görüşündedirler. Ancak sıfat, hal veya haber olması durumunda o zaman müfred olmasını doğru bulurlar. Takdirinin müfred olması halinde ise isim cümlesinin atfının doğru olacağı görüşündedirler. Örnek; (وَكَمْ مِنْ قَرِيْبَةٍ أَهْلَكْنَاهَا فَجَاءَهَا بِأَسْنَا بَيَاتًا أَوْ هُمْ قَائِلُونَ)⁹²⁸ “Nice ülkeler var ki onları helâk ettik. Azabımız onlara geceleyin yahut gündüz istirahat ederlerken geliverdi.”

Müellif, fiilin fiile atfetme şartının zamanda birleşmesi durumunda ayetteki “بَيَاتًا” kelimelerinin قَائِلِينَ ve قَائِلِينَ şeklinde takdir edilebileceği kanaatindedir. En güzel olanının ise “زَيْدٌ قَامَ وَخَرَجَ - Zeyd ayağa kalktı ve çıktı.” örneğindeki gibi ikisinin de sigada birlik arz etmesidir.

Müellif biri mazi diğeri muzari farklı iki sıyganın birbirine atfedilerek “زَيْدٌ قَامَ وَيَخْرُجُ - Zeyd kalktı ve çıkıyor.” şeklinde söylenmesini doğru bulmamaktadır. Fiilin fiil üzerine atfedilmesinin gerektiğini çünkü bu atfın müfredin müfred üzerine olan sınırlı derecedeki atfı olduğunu, zamanda ihtilaf olduğunda ise atfın cümlede olacağını belirtmektedir. Ayrıca atıf harfi olan و gibi bir harf üzerine ise ف ile و arasında fasıla olmasını doğru bulmamaktadır.⁹²⁹

Müellif, atıf harfinin birden çok harfe atıf olmasını ve onunla kasekle matufun arasında fasılanın olmasını doğru bulmaktadır. Ayrıca zarfla da mecrurla da cerle de olmasını doğru bulur. Örnek; “زَيْدٌ نَهَّمَ وَاللَّهِ عَمْرُؤَ قَامَ” “Vallahi ilk önce Zeyd daha sonra da Amr kalktı.”

⁹²⁴ Nisa 4/135.

⁹²⁵ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 2022.

⁹²⁶ Müberred, *el-Muktedab*, 2/25.

⁹²⁷ İbnü's-Serrâc, *el-Uşûl*, 2/357.

⁹²⁸ Araf 7/4.

⁹²⁹ Ebu Hayyan, *İrtişâfu'd - Darab min Lisâni'l- 'Arab*, 2023.

Atıf harflerinin hükümlerinden birisi de mamulun amilden sonra olmamasıdır. Müellif mamulun atıf harfinin önüne geçmesini yanlış olarak görmektedir.

Örnek; “ زَيْدٌ قَاتِمٌ وَضَارِبٌ عَمْرًا Zeyd ayaktadır ve Amr döver.” şöyle denilmesinde yanlış olduğu kanaatindedir; “ وَضَارِبٌ عَمْرًا Amr ve döver.” Çünkü kıyamın sıla olduğu nakledilmiştir. Orada ise kıyam yoktur. Cümlenin şöyle ifade edilmesi durumunda; “ كَلَّمْتُ فَضْرَبْتُ زَيْدًا Kalktım ve Zeyd’e vurdum.” anlamına gelir.

Kalkma eylemi boş olsa da Zeyd’e vurmanın önüne geçirilmesi doğru değildir. Eğer kıyam gerçek olmuş olsa ya da sadırda pekiştirilmiş olursa;

“ كَلَّمْتُ قِيَامًا فَضْرَبْتُ زَيْدًا Ayağa kalktım ve Zeyd’e vurdum.” şeklinde olur. Ya da şart olduğu bir durumda ise “ إِنْ كَلَّمْتُ فَضْرَبْتُ زَيْدًا فَعَبْدِي حُرٌّ ” şayet kalkıp Zeyde vurdunsa benim kölem hürdür.” mef’ulun فَضْرَبْتُ’nun önüne geçirilmesini doğru olarak değerlendirmektedir.

Tabi olanlar bir araya geldikleri zaman ilk önce na’t ile başlanılacağını, atf-1 beyân, te’kid, bedel ve atf-1 nesakın ise daha sonra peş peşe gelebileceklerini belirtmektedir. Bir kısım nahivciler ise “ زَيْدٌ نَفْسُهُ قَامٌ - Zeydin kendisi kalktı.” örneğindeki gibi te’kidin na’tın önüne geçebileceği görüşündedir.⁹³⁰

⁹³⁰ Ebu Hayyan, *İrtişâfu’d - Darab min Lisâni’l- ‘Arab*, 2025.

SONUÇ

Arap dili, Sami dil grubundandır. Arap dilbilgisi çalışmaları sarf ve nahiv olmak üzere iki ilim dalında ele alınmaktadır. Kaynaklardan nahiv ilminin kurucusu olarak Ebü'l-Esved ed-Düeli (ö. 67/ 686) zikredilmektedir. Öğrencileri onun izinden giderek bu ilme hizmet etmişlerdir. Nasr b. Asım el-Leysi (ö. 89/707) gibi öğrencileri vasıtasıyla bu nahiv çalışmaları sonraki nesillere aktarılmıştır. Halil b. Ahmed (ö.175/791) eliyle belirli bir olgunluğa erişen Arap dili çalışmaları Basralı dil âlimlerince ileri bir noktaya taşınmıştır. Burada temel rol Sibeveyh'e (ö. 180/796) aittir. Onun Arap diline ait el-Kitâb adlı eseri hala başucu bir eserdir. Basralı dil âlimlerinin yanı sıra Kufe bölgesinde de Arap diline dair önemli çalışmalar yapılmıştır. Burada Kisâî'nin payı büyüktür.

İslam fetihleriyle birlikte Endülüs'e doğru yayılım gösteren Arap dil çalışmaları, doğu İslam dünyasındaki dil çalışmalarını örnek almıştır. Basra ve Kufe dil ekollerinin görüşlerinin bir araya getirilmesiyle Endülüs'te eklektik bir yapı ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda Endelüs dil ekolü kendini göstermeye başlamıştır.

Endülüs'te ilk nahiv çalışmaları Kur'an-ı Kerim'i hatasız okunması amacıyla başlamıştır. Bu bağlamda her biri alanında yetişmiş âlimlerin de dünyanın değişik yerlerinden bölgeye hicretleri de bilimsel çalışmaları üst seviyeye taşımış ve Endülüs dil ekolünün gelişmesine katkı sunmuştur.

Endülüs medreselerinde Sibeveyh'in el-Kitâb adlı eseri çok önemli bir yere sahiptir. İbn Harûf en-Nahvî (v. 609/1212) ve İbn Mâlik et- Tâî (ö. 672/1274) bu ekolün öncülerindendir.

Diğer yandan bazı kaynaklarda ismi Efuşnîk (ö. 307/920) olarak da yer alan İfşîn'in Endülüs'e hicret etmesiyle bu ekolün başlayıp yaklaşık olarak hicri dördüncü yüzyılın ortalarına kadar devam ettiği ileri sürülmektedir. Endülüs'te Basra dil ekolünün etkisi bu âlimle başlamıştır.

Yedinci yüzyılın başlarında Endülüs nahvinin bağımsızlaştığı ve doğudaki dil çalışmalarının önüne geçtiği ileri sürülmektedir. Sonraki süreçte önce Endülüs daha sonra ise Mısır'da Arap dil çalışmalarına ivme kazandıran isim Ebu Hayyan el-Endelûsî'dir. Onun nahivciler arasında en çok etkilendiği âlim Sîbeveyhi'dir. Ebu Hayyan'ın Sîbeveyhi'nin el-Kitâb adlı eserini kendi öğrencilerine ders kitabı olarak okutmuştur.

Ebû Hayyân kendisinden önceki Arap dili çalışmalarından önemli oranda istifade etmiştir. Onun İrtişâf adlı eserinde Sîbeveyhi'den sonra en çok İbn Mâlik ve İbn Usfûr gibi dilcileri referans almıştır. Ebû Hayyân her ne kadar Basralı dilcilere meyletse de eserinde Kufeli dilcilerin görüşlerini de benimsediği görülmektedir.

Ebû Hayyân *el-Bahru'l-Muhît* adlı tefsiri ile tanınsa da bize göre onun bir dil ansiklopedisi mesabesinde bulunan *İrtişâfu'd-Darab* adlı eseri en az onun tefsiri kadar önemlidir. Zira o, bu eserinde sarf ve nahiv meseleleri yanında kıraat ilmine dair önemli hususlara değinmektedir.

İncelediğimiz bu eserde Ebû Hayyân, zaman zaman kendinden önceki dil bilginlerinin görüşleri arasında bir tercihe yönelmiş ya da yer yer kendi fikirlerini ortaya koymuştur. Bu, onun dil araştırmalarında ulaştığı yetkinliğe açıkça işaret etmektedir.

Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-Darab*'ta birkısım konuları kısa ve öz açıklamasını yaparken bir kısım konularda uzunca yer vermiş, Hatta o konuya ait özel fasılalar açarak detaylı bilgilere yer vermiştir. Ebû Hayyân, incelediğimiz bu eserde semâ', kıyas, icma ve istishâbu'l-hâlden ibaret olan bütün nahiv delillerini titiz bir şekilde kullanmış, bu deliller arasında semâ'ya diğerlerinden daha fazla önem vermiştir.

Ebu Hayyan'ın Arap dilinin yanında Türk dilini de büyük katkıları olmuştur. O, Türkçe'nin gramerine dair ilk eser yazarlardan biri olup bu eserde onun dile bilimsel bir bakış açısıyla yöneldiği görülür. Bütün bunlardan yola çıkarak diyebiliriz ki Ebu Hayyan İrtişâf adlı eserinde Arapçanı dilbilgisi kurallarıyla dilin kullanımı arasındaki gerilimi gidermeye çalışmıştır. Çünkü hangi dil olursa olsun o dile ait dilbilgisi kuralları, o dilin sonsuz sayıda üretilebilecek kullanımını kuşatamayacağı aşikârdır. Buradan hareketle Ebu Hayyan bize Arap dilinin zengin cümle üretim kapasitesine

sahip olduğunu göstermiştir. İrtişâf adlı eserinde Arap dilinin sadece söz dizim kurallarını betimlemekle kalmaz, dili kullanıldığı bağlama göre de ele almıştır.

KAYNAKÇA

- Askalânî, İbn Hacer Şihâbuddîn Ahmed, *ed-Dureru'l-Kâmine fi A'yâni'l-Mîeti's-Sâmine*. Thk. Muhammed Seyyid Câdu'l-Hak. 1-4. Cilt. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Hadîse, t.y.
- Râcihî, Abduh. *et-Tatbiku'n-nahvî*. Beyrut: Daru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, 1972.
- Bağdâdî, İsmail Paşa. *Hediyetü'l-Ârifîn*. 2. Cilt. Ankara: y.y., 1971.
- Çelebî, Kâtip. *Keşfü'z-Zünûn 'an Esâmî El-Kutub ve-l-Fünûn*, Dersaâdet: El-Matbaatü'l-Ûlâ, 1311/1893.
- Çelik, Hüseyin Avni. “Ebu Hayyân el-Endelüsî ve Tefsirdeki Metodu”, *Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (1990), 143-164.
- Çetin, Nihad M. “Arap (Edebiyat)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. 3. Cilt. Ankara: TDV Yayınları, t.y.
- Dayf, Şevki. *el-Medârisü'n-Nahviyye*. Kahire: Daru'l-Maarif, 1968.
- Demirayak, Kenan & M. Sadi Çöğenli. *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1994.
- Doğan, Yusuf. “Arapça'da Kelime Yapısı Açısından Tartışılan Câmîd Fiiller ve Câmîdlik Sebepleri”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, sayı: 12.
- Doymaz, Cafer Tayyar. *Ebû Hayyân el- Endelüsî'nin Hayatı ve İrtişâfu'd-Darab Min Lisâni'l-Arab Adlı Eserinin Tahlili*, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf el-Endelûsî. *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-Arab*. thk. Recep Osman Muhammed. Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1418/1998.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf el-Endelûsî. *et-Tezyîl ve't-Tekmîl fî Şerhi Kitâbi't-Teshîl*. thk. Hasan Hindâvî. Dimeşk: Dâru'l- Kalem 1997.
- Emîn, Ahmed. *Duha'l-İslâm*. Kahire: Mektebetu'l-Usra, 1997.
- Ergin, Mehmet Cevat. "Arap Nahvinin Doğuşu", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/2 (2005), 111-141.
- Ferîhâ, Enîs. *Nazariyyât fî'l-Luga*. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Lubnânî, 1981.
- Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Ḳur'ân*. Thk. Ahmed Yûsuf Necâtî vd., Beyrut: b.y., 1980.
- Firûzabâdî, Mecduddîn Muhammed b.Ya'kûb. *el-Kâmûsu'l-Muhît*. Beyrut: Muessetu'r-Risâle, 1987.
- Gündüzöz, Soner. "Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1997), 101-115.
- Hadîsî, Hatice, *Ebû Hayyân en-Nahvi*. Bağdat: Mektebetu'n-Nahda, 1966.
- Hâlid, Abdurrahim Abdullah. *el-Fikru'n-Nahvî İnde Nuhâti'l-Endelus*. Kahire: Mektebetu'l-Âdâb, 2014.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh, *Mu'cemu'l-Buldân*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1955.
- Heytî, Abdülkâdir Rahîm Ciddî. *Hasâisu'l-Mezhebi'l-Endelusî en-Nahvî Hilâle'l-Karni's-Sâbi'i'l-Hicrî*. 2. Baskı, Bingazi: Menşûrâtu Câmîati Karyunis, 1993.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. *el-Hasâis*. Thk. Muhammed Ali en-Neccâr. 2-3. Cilt. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l Arabi, t.y.

- İbn Tağrıberdî, Cemâluddin Ebu'l-Mehâsin Yusuf. *en-Nucûmu'z-Zâhira fi Mulûki Mısr Ve'l-Kahire*. Thk. Muhammed Hüseyin Şemsuddîn. 1-16. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye: 1992.
- İbn Kayyim el-Cezviyye. *Şifâu'l-Alîl*. Beyrut: Darul Marife, 1978.
- İsnevî, Cemâleddîn Abdurrahîm b. el-Hasen. Tabakâtü's-Şâfi'iyye. Thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 1. Cilt. b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, y.y.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth. *el-Hasâ'is*. Thk. Muhammed Ali en-Neccâr. 1. Cilt. Beyrut: Alemu'l-Kutub, 1952.
- İbn Fâris, İbn Zekerıyya Ahmed. *Mekâyisu'l-Luga*. Thk. Abdusselâm Muhammed Harun. 5. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1979.
- İbn Mâlik, Muhammed b. Abdillâh Cemâluddîn. *Şerhu't-Teshîl*. Thk. Abdurrahman Seyyid & Muhammed Bedevî el-Mehtûn. b.y.: Dâr-u Hıcr, 1990.
- İbn Manzur, Muhammed b. Mukerrem. *Lisanu'l-Arab*. Thk. Abdullah Ali el-Kebir-Haşim Muhammed eş-Şazeli. 6. Cilt. Kahire: Dâru'l-Meârif.
- İbn Akîl, *Şerhu İbni Akîl*. 1. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1995.
- İbn Fâris, Ebû Huseyn Ahmed b. Zekerıyya. *es-Sâhibî fi Fıkhı'l-Luğati'l-Arabiye ve Meseiluha ve Süneni'l-Arabi fi Kelamiha*. Thk. Ömer Faruk. Beyrut: Dâru'l-Mektebetü'l-Mearif, 2013.
- İbn Hişâm, Cemaleddin Abdullah b. Yusuf el-Ensârî. *Şerh-u Katri'n-Nedâ*, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2010.
- İbn Hişâm, Cemaleddin Abdullah b. Yusuf el-Ensârî. *Muğni'l-Lebib an Kütübi'l-E'arîb*. Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1991.
- İbnu'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî. *Şezarâtu'z- Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*. Thk. Abdulkadir el-Arnaût. 8. Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1992.

- İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-Nahv*. Nşr. Muhammed b. el-Hasan el-Esterâbâdî. 2. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, t.y.
- İbnü'l-Enbarî, Ebu'l-Berekât Kemâluddîn. *el-İnsâf fi Mesâili'l-Hilâf Beyne'n-Nahviyyin'el-Basriyyîn vel-Kûfiyyîn*. Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Mısır: Matbaatü's-Seâde, 1971.
- Lugavî, Ebu't-Tayyib. *Merâtibu'n-Nahviyyîn*. Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. Kâhire, 1955.
- Kazvînî, Ebû 'Abdillah Muhammed b. Yezîd b. Mâce. *Sunen-u İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî. Beyrut: Dâru'l-Fikir, t.y.
- Kazvini, Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd. *Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, Beyrut: Dâru Sâdır, ty.
- Köprülü M. Fuad. *İslam Medeniyeti Tarihi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984.
- Kummî, Abbas. *el-Kunâ ve'l-Elkâb*. Beyrut: Muessesetul-Vefâ, 1983.
- Küçükkalay, Hüseyin. *Kur'an Dili Arapça*, Konya: Manevi Değerleri Koruma ve İlim Yayma Cemiyeti, 1969.
- Husni, Mahmud Muhammed. *el-Medresetu'l-Bağdâdiye fi Târîhi'n-Nahvi'l-Arabî*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, Dâru Ammâr, 1986.
- Maksudoğlu, Mehmet. *Arapça Dilbilgisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1969.
- Mansuroğlu, Mecdud. "Ebû Hayyân", *İslam Ansiklopedisi*, 4. Cilt. İstanbul: y.y., 1993.
- Mahzûmî, Mehdî. *Medresetu'l-Kûfe ve Menhecuhâ fi Dirâseti'n-Nahvi ve'l-Luga*. Kahire: Mektebetu ve Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1958.
- Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-Tib*. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Daru Sâdır, 1997.

- Makrizî, Takiyuddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali. *el-Mevâiz ve'l-İtibâr bi-Zikri'l-Hitati ve'l-Âsâr*. Beyrut: Dâru Sâdır.
- Mâlikî, Ahmed b. Abdinnûr. *Rasfû'l Mabani fî Şerhi Hurûfi'l-Meânî*, Beyrut: Müessesetü-Risale, t.y.
- Mubberred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd. *el-Muktedab*. Thk. Muhammed 'Abdulhâlik 'Udayme. Beyrut: y.y., t.y.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer. *İ'râbu'l-Kur'an*. Thk. Beyrut: Menşurâtu Muhammed Ali. 1. Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi İlmiye, 1421/2000.
- Özbalıkcı, Mehmet Reşit. *Arap Gramerinde Kur'an ve Hadisle İstişhad*. İzmir: Tıbyan Yayınları, 2001.
- Özdoğan, M. Akif. "Arap Dilinde Münâdâ ve İşlevleri". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26 (2015), 1-36.
- Refide, İbrahim Abdullah. *en-Nahv ve Kutubu't-Tefsir*. Trablus: Dâru'l-Cemâhiriyye, 1990.
- Sabûnî, Muhammed Ali. *et-Tibyân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Mektebetu'l-'Asriyye, 2002.
- Safedî, Salâhuddîn Halil bin Aybek. *A'yânu'l-'Asr ve a'Vânu'n-Nasr*. Thk. Nebil Ebû Amse v.d., 1-4. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muasır, 1998.
- Safedi, Salâhuddîn Halil bin Aybek. *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. Thk. Nebil Ebû Amse v.d. 1-7. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, 1998.
- Sekkâkî, Muhammed b. Ali. *Miftâhu'l-Ulûm*. Thk. Naîm Zerzûr. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987.
- Sibeveyh, Amr b. Osman b. Kanber. *el-Kitâb*. Thk. Abdusselam Muhammed Harun. 2. Cilt. Kahire: Mektebetül Hâncî, 1988.

- Subkî, Tâcuddîn Ebû Nasr Adilvehhab b. Ali b. Abdilkafi. *Tabakâtu's-Şâfi'iyeti'l Kubra*. Thk. Mahmud Muhammed et- Tanâhî- Abdulfettah Muhammed. Kahire: Daru İhyai'l-Kutubi'l –Arabiyye, 1918.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. *Buğyetul-Vu'ât fi Tabâkâti'l-Luğaviyyîn ve'n Nuhât*. Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Beyrut: Mektebetül Asriyye, ty.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. *Husnu'-Muhâdara fi Ahbâri Mısr ve'l-Kâhire*. Thk. Halîl Mansûr. 2. Cilt. Beyrut: Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, 1997.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. *Hem'ul-Hevâmi' fi Şerhi Cem'il-Cevâmi'*. Thk. Ahmed Şemseddin. 1-4. Cilt. Beyrut: Dâru'l- Kutubi'l-İlmiyye, 2012.
- Tantâvî, Muhammed. *Neş'etu'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhât*. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 2. Baskı, t.y.
- Tekin, Selim. *Ebu Hayyan Endelüsi ve Arap Gramerindeki Yeri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Üşmûnî, Ali b. Muhammed b.İsa. *Şerhiş Üşmûnî ala Elfıyyeti İbni Mâlik*. Beyrut: Darul Kutubil İlmiye, 1998.
- Yakut, Muhammed Bahaddin. “Arap Dilinde Mecrûrât ve Fetih Sûresindeki Tatbîki”, Yüksek Lisans Tezi, Iğdır, 2019.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî. *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*. Thk. Abdülcelil Abduh Şiblî. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1988.
- Zeydan, Corci. *el-Elfazu'l-Arabiyye ve'l-felsefetu'l-lugaviyye*. Beyrut: Matbaatu'l-Kiddîs Georgios, 1886.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an Hakkâ'iki Ğavâmidi't-Tenzîl*. 3. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407.